

STRIP PRESSING

MAGAZIN ZA DEVETU UMETNOST BROJ 19

Stara dilema, novi val

U tekstu koji sam, povodom primanja Nagrade za doprinos srpskom stripu na Međunarodnom salonu stripa u Beogradu 2019. godine, pisao za "Novi magazin" naveo sam da sam većinu stvari zbog kojih sam dobio nagradu počeo da radim misleći kako da doprinesem sebi, a ne srpskom stripu. Nije to bilo zato što sam sebi bio važniji od srpskog stripa (mada, ruku na srce, najverovatnije jesam - nek se prvi baci kamenom onaj ko nije), već zato što mi je termin "srpski strip" bio nešto što je jednostavno previše veliko, previše iznad, da bi neko kao što sam ja mogao i da mašta da na njega utiče - posebno u tom trenutku kad sam praktično bio tek pripravnik u svetu stripa.

Naime, kad sam 1998. koncipirao Balkanske smotre mladih strip autora kao festival stripa okrenut mladim stvaraocima, učinio sam to jer mi je kao dvadesetogodišnjaku jedan takav festival trebao, kako naš narod zna da kaže, "k'o lebac". U tom trenutku, postojao je strip festival u Zaječaru na kome su nagrađivani prekaljeni autori sa višedecenijskim iskustvom sa kojima ja prosto nisam ni mogao da sanjam da se na istoj nozi takmičim - pa sam tako stvorio festival za one kojima sam u tom trenutku pripadao, dakle, mlade autore. To je bilo mesto za mene i moje drugove iz Leskovačke škole stripa "Nikola Mitrović Kokan", ali i druge naše vršnjake po godinama i stažu u devetoj umetnosti, arena u kojoj smo mogli da pokažemo šta smo sve naučili bez straha da će nam se neko nasmejati u lice i reći ono što smo i sami znali, a to je da imamo još puno da gulimo pre nego li postanemo profesionalci... Bila je to pozornica, takođe, na kojoj smo mogli da budemo prepoznati i ohrabreni u okviru sopstvene kategorije, jer smo mlade autore već u staru definisali kao one mlade od 30 godina. Kad sam par godina nakon toga, u jesen 2000. godine Dobrosavu Bobi Ljujiću, direktoru SIIK-a Niš predložio pokretanje magazina čiji 19. broj upravo držite u rukama, po drugi put sam se, podsvesno ali ništa manje istinito, rukovodio ličnim interesima - u Srbiji nije bilo strip časopisa koji bi objavljivali domaći strip, onaj isti kojim sam se, gle čuda, i sam u tom trenutku bavio. Kako da domaći autor od 22 godine, koji se stripom bavi već pristojnih 5 godina, u Srbiji objavi svoje stripove ako u toj istoj Srbiji prosto ne postoji strip časopis koji objavljuje domaće autore? Tako što taj isti autor sebi zada domaći da postane urednik i sa kourednikom napravi mesto za objavljivanje, a pošto nije totalni egomanijak (ni bio ni postao, iako ovde piše o sebi u trećem licu kucajući tekst o srpskom stripu - hvala na pitanju), pozove i sve svoje poznanike koje muči isti problem, da i oni sebi olakšaju... Pa tako započne časopis u kome danas objavljuje čitav Balkan. I kako onda da rečenu nagradu za doprinos srpskom stripu primim (ili bolje, kako da se na nju primim), kako da blaženo zaspim na lovorikama, kad me bocka, kad dobro znam da sam stvari za koje me nagrađuju radio pretežno iz ličnog interesa?

Preमतamo malo napred, kojih desetak godina od pomenutog pripravnčkog statusa, i više ni po godinama ni po stažu nisam mlad autor. Na ulazu u četvrtu deceniju života, kao da je to jedva čekao, dočeka me jedan svima poznati strip pedagog iz Srbije retoričkim pitanjem koje me, paradoksalno, ostavi bez reči: "E pa, sad više nisi mlad autor, pa ni Balkanska smotra više ne mora da bude za mlade autore, zar ne?" Otrprike u to vreme, jedan meni znan čitalac stripa mi je, uz piće, servirao pod noge sledeću dilemu "Sad kad si objavio sve to što si objavio, što se i dalje bakčeš sa "Strip Pressingom"? Šta će ti to više?" Time što sam uspeo da odgovorim prvom i poentiram protiv drugog, danas, deset godina nakon što se to izdešavalo a dve godine nakon što su me, kako sam verovao, častili počašću koju nisam zaradio, konačno znam čime sam zaslužio ako ne nagradu, a onda pravo da osećam da u mom posedu nije završila nekom greškom. A odgovor, u nesrazmeri sa dilemom koju je izazvao, nije komplikovan. Iako ja više nisam mlad autor i ne mogu da dobijem nagradu, ima puno onih koji i jesu i mogu - i kojima to i te kako treba, posebno u trenutku kad su tek pripravnici u svetu stripa. Na stranu to što sam objavio sve što sam napisao, ponešto na više jezika, puno toga i više puta, danas je još više onih koji tek počinju da imaju šta ali još uvek nemaju gde. Iako ja već dugo godina jedem taj hleb, objavljivanje, izlaganje i dobijanje nagrada je velikom broju njih i danas nepremostiva prepreka - a tek su počeli da trče tu trku, trku koju posle 24 godina bavljenja stripom na ovim prostorima poznajem u dušu. I zato, za prve u Leskovcu i dalje nastavlja da se održava Balkanska smotra mladih strip autora, koja svake godine nagrađuje ono najbolje sa ovih prostora što spada u mlade autore - za druge u Nišu ne prestaje da izlazi "Strip Pressing", koji u ovom broju baš iz tog razloga donosi temat pod nazivom "Novi val" što strip sceni regiona predstavlja neke od najtalentovanijih mladih strip autora sa prostora Balkana.

Vrata kroz koja sam prolazio za ovih četvrt veka bavljenja stripom možda jesam odškrinuo zbog sebe, ali, kad sam jednom kroz njih prošao, definitivno sam nastavio da ih držim otvorenim zbog drugih. Sada shvatam da mi nagradu nisu dali jer sam neke stvari započeo, budući da sam ih otpočinjao zbog sopstvenih interesa - već zato što sam ih nastavio kad ličnih razloga više očigledno nije bilo. Moram da, dakle, korigujem svoj stav iznet pre dve godine u "Novom magazinu", o tome kako smatram da nisam zaslužio od silnog pominjanja izlizano priznanje, ali ne i ono što sam tom prilikom napisao, a to je da ću se t ruditi da ga opravdam. Svaki naredni broj "Strip Pressinga" to i pokazuje.

Marko STOJANOVIĆ

STRIP PRESSING Magazin za devetu umetnost **Izdavač** Studentski informativno izdavački centar - Niš **adresa** Šumatovačka bb, 18000 Niš **telefon** 018/523-418 **fax** 018/523-120 **žiro račun** 42500-678-5-22823 **glodur Pressinga** Dejan N. Kostić **urednik izdanja** Marko Stojanović **pomoćnik urednika izdanja** Ivan Veljković **priprema za štampu** Vladimir Vukašinović **likovni urednik** Milorad Vicanović **Maza** **lektura** Ivan Veljković, Nadica Stojanović, Andrija Stojanović **Maj 2019.**

**Izdavanje ove publikacije podržalo je
Ministarstvo kulture i informisanja Republike Srbije**

SADRŽAJ

- 001 **Ilustracija na naslovnoj strani**
Korina HUNJAK
- 002 **Ilustracija uz uvodnik**
Ozgur JILDERIM
- 004 **Beskrvni: Svrha (2. deo)**
Marko STOJANOVIĆ
Marko NIKOLIĆ
- 014 **Vekovnici: Živeti slobodan**
Marko STOJANOVIĆ
Dejan NENADOV
- 023 **Mundial**
Aleksi ČEBUJKIN
- 032 **Vitalij, nemoderni umetnik**
Dimitrij NAROŽNI
- 036 **Strip kaiševi**
Mihajlo DIMITRIEVSKI The Mičo
Marko STOJANOVIĆ, Dušan CVETKOVIĆ
Mirko ZULIĆ
Predrag IKONIĆ Peđa SLAVNI
- 037 **Gdje ja živim**
Filip ANDRONIK
- 060 **Ilustracija**
Stevan SUBIĆ
- 064 **Rovovi**
Tasos ZAFEIRIADIS
Petros CHRISTULIAS
- 072 **Comics Comics**
Tonči ZONJIĆ
- 074 **The Hand That Rocks The Cradle**
Marijana KOSTIĆ
- 075 **Stani, udahni, sedni**
Korina HUNJAK
- 076 **Strip kaiševi**
Mihaela ERCEG
Ana NIKIFOROVA
Danica DEDIĆ
- 077 **Ratni strip od 4 strane**
Marko STOJANOVIĆ
Stefan STOJKOVIĆ
- 078 **Bez naslova**
Mara JOVANOVIĆ
- 079 **Bez naslova**
Ivan STOJKOVIĆ

- 017 **Intervju: Dejan NENADOV**
Kad sam jednom počeo da crtam, više nisam prestajao
Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ
- 027 **REC!enzije**
“Seyfettin Efendi ve Olağanüstü Maceralari”, Devrim KUNTER
Piše: Ivan VELJKOVIĆ
“Danijel Žeželj Omnibus”, Danijel ŽEŽELJ
Piše: Luka STOJANOVIĆ
“Terapie de Basm – TDB”, grupa autora
Piše: Dragan PREDIĆ
“Vekovnici 8: Kainov soj”, Marko STOJANOVIĆ i drugi
Piše: Alin RAUČOJU
Prevod: Ivan VELJKOVIĆ
“Vekovnici 9: Zemlja čuda”, Marko STOJANOVIĆ i drugi
Piše: Vladimir MILOŠEVIĆ
“Vitezovi susedstva”, Jordan KOCEVSKI, Darko BOGDANOV
Piše: Ivan VELJKOVIĆ
- 034 **Strip fenomeni: Zeleni klub**
Dobrodošli u klub
Piše: Luka VIDOSAVLJEVIĆ
- 041 **Priče iz majstorske radionice: Stjepan ŠEJIĆ**
Nisam crtač, ja sam pripovedač
Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ
- 061 **Intervju: Kalen BAN (Cullen BUNN)**
Nemam blokade u pisanju, ne mogu da ih priuštim
Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ
- 065 **Balkanska pravila: Mirel DRAGAN**
Zajedno smo jači
Razgovarao i preveo: Dragan PREDIĆ
- 069 **Strip klasici: Herlock Sholmes**
Majstore, gde ste?
Piše: Nikola MILIĆEVIĆ
- 073 **Tema(t): Novi val**
Piše: Nikola DRAGOMIROVIĆ
Ilustracija: Emre SOMNEZ

...ONDA, ŠTA IMAS ZA SVOG GOSPODARA?

HM... KOJEG?

SLUŽITI FIRERA ZNAČI SLUŽITI MENE...

...I OBRATNO.

...A DVANAESTORICA SLUŽE BEZ POGOVORA... I BEZ GREŠKE.

ČUVENI SMO PO TOME. TOLIKO DA SU JENKIJI SMISLILI ODGOVOR NA NAS... ZAMISLI, ZOVU SE DVANAESTORICA ŽIGOSANIH.

OVAKO: POSTOJI KRATKOROČNO I DUGOROČNO REŠENJE PROBLEMA.

ONO ŠTO SE MOŽE URADITI GOTOVO BEZ VEĆEG MANEVRIŠANJA JE SLEDEĆE: MOŽEMO POSLATI SVOJE NAJBOLJE SNAJPERISTE...

...POPUT, RECIMO, MAJORA KENINGA IZ VERMAHTOVE ŠKOLE ZA SNAJPERISTE U ZOSENLI, I NAORUŽATI IH SA ONO MALO SREBRA KOJE IMAMO U NEPOSREDNOJ BLIZINI ISTOČNOG FRONTA.

INSTRUKCIJA ĆE BITI DA GAĐAJU RUSE ISKLJUČIVO U SRCA. PROTRACIĆEMO DOSTA SREBRNIH METAKA, TO JE SIGURNO, ALI ĆEMO NEIZOSTAVNO IMATI REZULTATE...

NE ZANIMA ME KRATKOROČNO REŠENJE...

...ZANIMA ME KONAČNO.

U TOM SLUČAJU, STVAR JE JASNA: MORATE DA RAZBIJETE KASICU.

KASICU?

TO JE... HM... IZRAZ KOJI PODRAZUMEVA DA ĆE MORATI DA SE PUNO POTROŠI.

NAIME, TREBAĆE NAM CELOKUPNA ZALIHA SREBRA KOJE JE ZAPLENJENO OD JEVREJA, KOMUNISTA I DRUGIH NEPRIJATELJA RAJHA.

...KASICA.

DOPREMIĆEMO GA BLIZU FRONTA, U VOLGOGRAD, TEK TU, RADI SIGURNOSTI, PRERADITI U MUNICIJU ZA PEŠADIJSKO I ARTILJERIJSKO NAORUŽANJE I NAORUŽATI SVAKU JEDINICU, SVAKOG VOJNIKA SREBRNIM MECIMA.

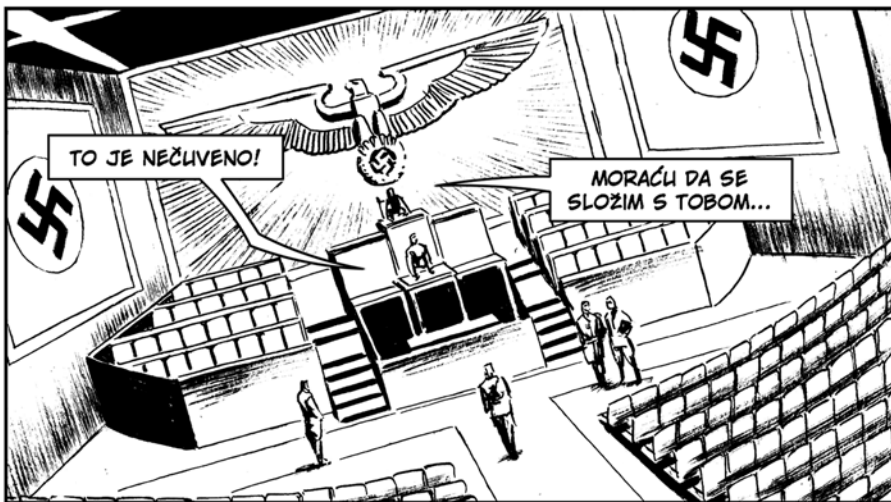

GOVORIMO O LAVOVSKOM DELU NAŠE EKONOMSKE SNAGE!

S OPROŠTENJEM, FIRERU, GOVORIMO O BICI KOJA ĆE ODLUČITI RAT.

UOSTALOM, POSLE SLOMA STALJINGRADA IMAĆEMO PUNO ZAROBLJENIKA. NIKO NAM NE BRANI DA IH ANGAŽUJEMO DA ISKOPAJU SVE TO SREBRO IZ LEŠEVA SVOJIH DRUGOVA.

TO JE NEČLIVENO!

MORAĆU DA SE SLOŽIM S TOBOM...

...I BAŠ ZATO ĆEMO TAKO I URAĐITI.

MOLIM?!

TI NE MOLIS, ADOLFE. NIKOGA, NI ZA ŠTA, A TO NE ČINIM NI JA. ZATO, IZMEĐU OSTALOG, I SARADUJEMO. NAZOVIMO ZATO STVARI PRAVIM IMENOM: TI SE, ZAPRAVO, IŠČUĐUJEŠ.

...ŠTO JE DOBRO, JER AKO JE TO TEBI NEPRIHVATLJIVO, KOLIKO MI-SLIŠ DA ĆE TEK NAŠI NEPRIJATELJI BITI SPREMNI DA ODGOVORE NA TAJ NAŠ POTEZ?

NE, HANS JE PRONAŠAO NEOČEKIVANI IZLAZ IZ OVE SITUACIJE, A TO JE UPRAVO ONO ŠTO SMO I TRAZILI OD NJEGA. SAD JE RED NA DRUGOG ČLANA DVANAESTORICE DA PONESE SVOJ TERET.

SILVANE.

NA USLUZI, GOSPODARU!

TRANSPORT JE TVOJA SPECIJALNOST. KAKO ĆEMO SREBRO NAJBOLJE PRENETI DO VOLGOGRADA?

KAD PRIČAMO O PREVOZU, NAJBOLJE MOŽE DA ZNAČI VIŠE STVARI.

KAD UZMEMO U OBZIR ZNAČAJ POŠILJKE, NAJBOLJE NE ZNAČI NAJBRŽE, VEĆ NAJSIGURNIJE. KAD UZMEMO U OBZIR TEŽINU SREBRA, IZLOŽENOST TOKOM LETA, MOGUĆNOST ZAŠTITE TERETA - AVIONI NE DOLAZE U OBZIR.

HOĆU DA SE RADIJSKI OD DESET KILOMETARA OD OVE TAČKE POD HITNO HERMETIČKI ZATVORI I POTOM DETALJNO PROČESLJA. HOĆU KONTROLNE PUNKTOVE NA SVAKIH 50 METARA U SVAKOJ BOŽIJOJ ULICI. BLOKIRAJTE BERLIN!

ODMAH OBEZBEDITE GOSPODARA I FIRERA! NIKO NE DOLAZI DO NJIH DOK JA NE KAŽEM, BEZ OBZIRA NA EPOLETE ILI OČNJAKE! POTPUNA BLOKADA!

KAKO SE OVA BRLJOTINA LOPŠTE DESILA?

IZGLEDA DA JE PREPODNE U GRADU UBIO PORUČNIKA ŠVAJGERA, KOJI JE TREBALO DA STRAŽARI NA ULAZIM VRTIMA, I ZAUZEIO NJEGOVO MESTO. BUDUĆI DA SVAKOG DANA ROTIRAJU LJUDSKO OSOBLJE, NIKO NIŠTA NIJE POSUMNJAO.

HITLEROVA PARANOJA NAM PRAVI PROBLEME: PO SVAKU CENU INSISTIRA DA UZ JEDNOG OD NAS IDE I JEDAN OD NJIH.

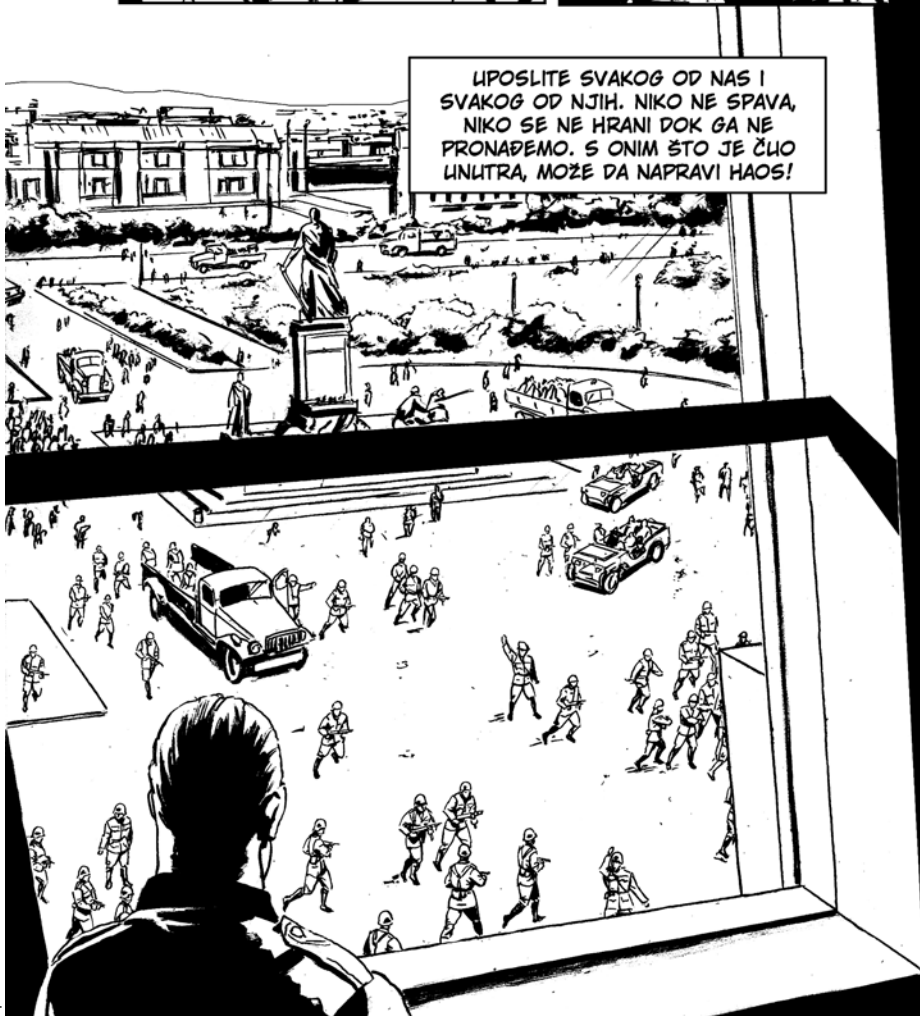
ISKORISTIO JE USLOVE NAŠEG PAKTA PROTIV NAS - UBIO GA JE UJEDOM, A VAMPIRSKI UJED...

KAKO TO DA TEK SADA SAZNAJEMO ZA PORUČNIKOVU SMRT, POLE?

...AUTOMATSKI ZNAČI DA SVAKA ISTRAGA PRESTAJE. SRANJE!

UPOSLITE SVAKOG OD NAS I SVAKOG OD NJIH. NIKO NE SPAVA, NIKO SE NE HRANI DOK GA NE PRONAĐEMO. S ONIM ŠTO JE ČUO UNUTRA, MOŽE DA NAPRAVI HAOS!

KUDA?

REKAO SI, SVAKO OD NAS...

TO NE VAŽI ZA TEBE. OD SVIH, I JEDNIH I DRUGIH, TI JEDINI IMAS ŠANSE DA NADEŠ ALEKSEJA.

...I TO OVDE.

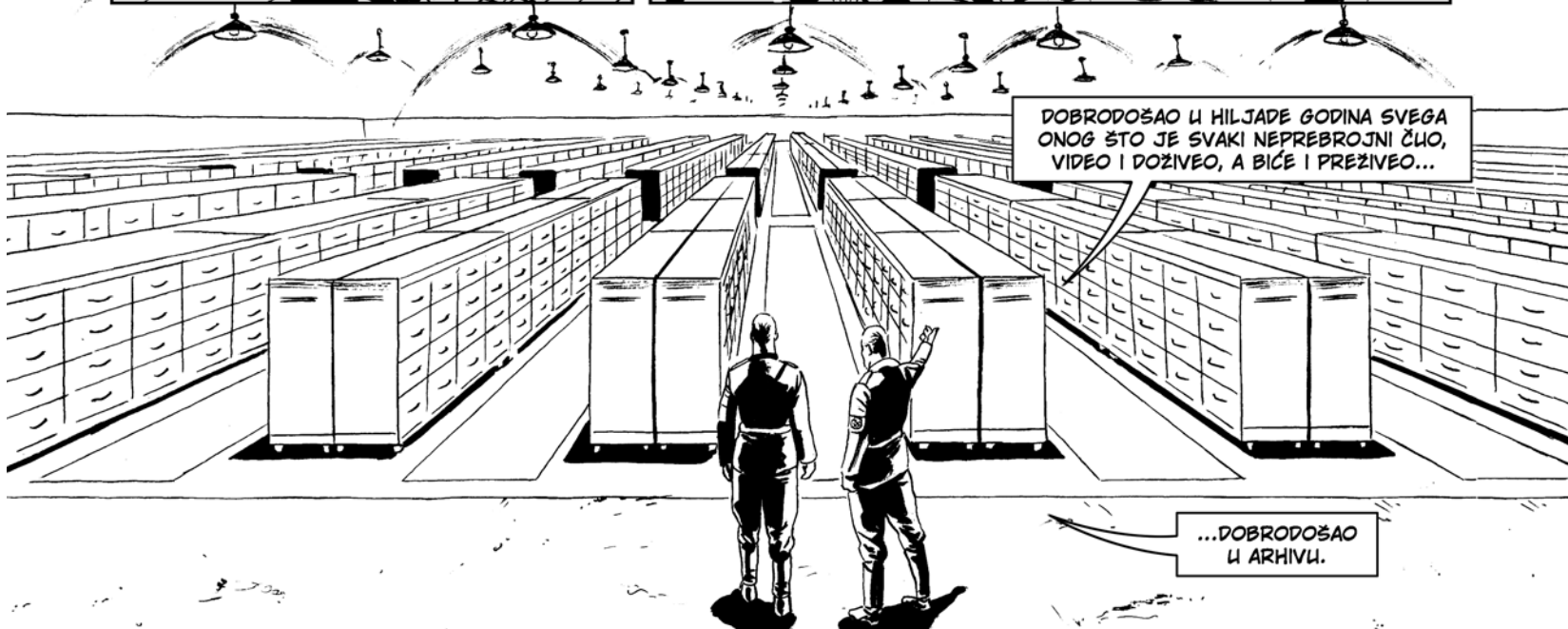
U PODRUMU?
STVARNO?

GORE SAM SE LVERIO DA TI KE-
FALO RADI 200 NA SAT. NIJE MI
JASNO KAKO ONDA POSLE SVEGA
ŠTO SI SAZNAO U POSLEDNJIH
NEKOLIKO SATI NISI SKAPIRAO
DA U NAŠEM SVETU NIŠTA...

...AMA BAŠ NIŠTA...

...NIJE ONAKO
KAKO IZGLEDA.

DOBRODOŠAO U HILJADE GODINA SVEGA
ONOG ŠTO JE SVAKI NEPREBROJNI ČUO,
VIDEO I DOŽIVEO, A BIĆE I PREŽIVEO...

...DOBRODOŠAO
U ARHIVU.

LIPOZNAJ SE SA ALEKSEJEVIM LIKOM I DELOM
I NAĐI NAČIN DA NAM JEDNOM ZA SVAGDA SKINEŠ
TU BEDU S VRATA. UZMI ONOLIKO VREMENA
KOLIKO TI JE POTREBNO, NE IZLAZI ODAVDE
DOK NEMAŠ REŠENJE ZA TAJ PROBLEM.

ZA STALJINGRAD STE MI DALI
PET MINUTA, A ZA OVO DOBIJAM
NEOGRANIČENO VREME?

SRAZMERNO PROBLEMU.
PRESTANI DA SE STALNO
IŠČUVAVAŠ I BACAJ SE NA POSAO!

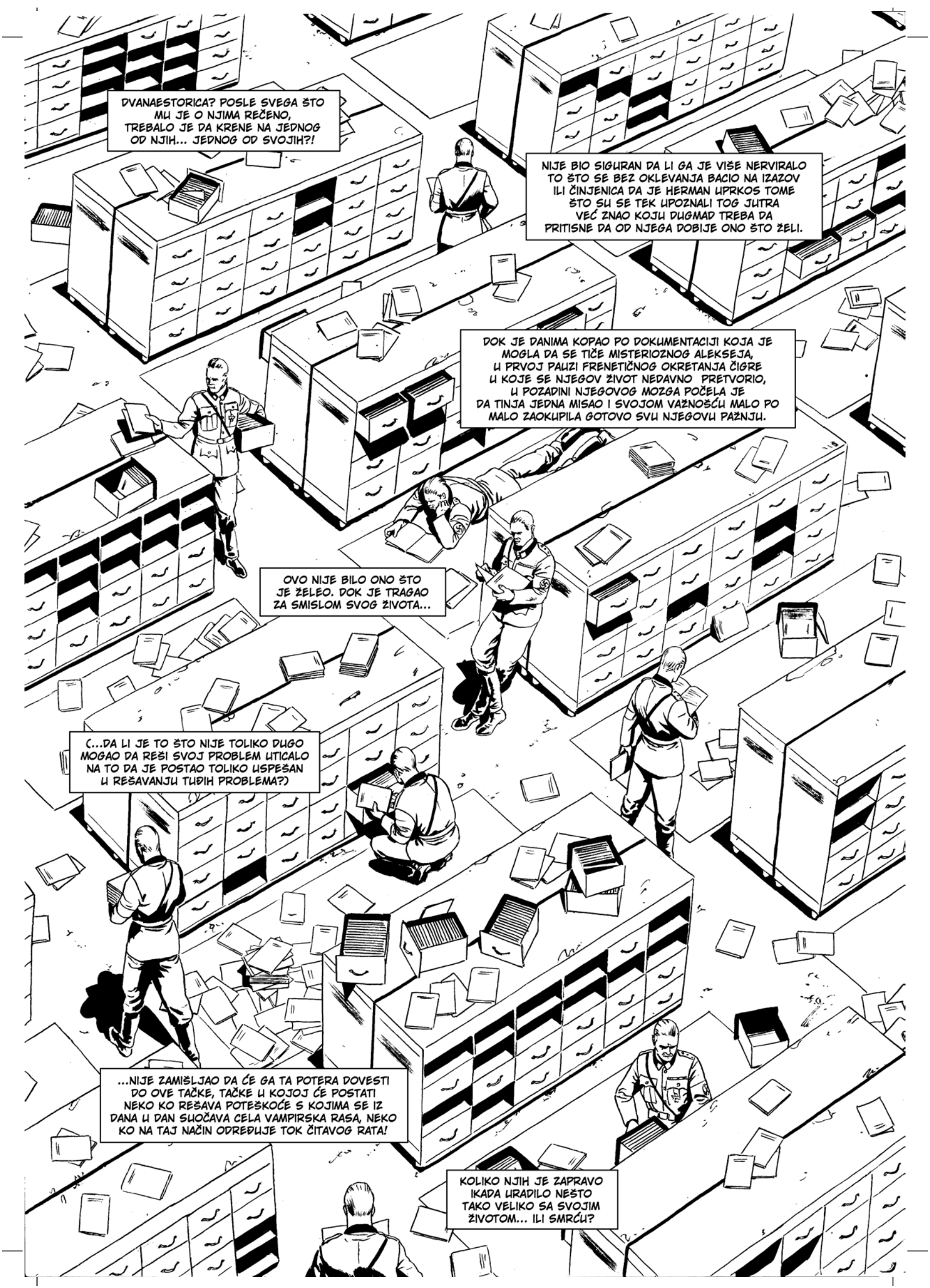

ALEKSEJ JE POD A?

NE, POD D.

ZBOG PREZIMENA?

ZBOG DVANAESTORICE.

DVANAESTORICA? POSLE SVEGA ŠTO MU JE O NJIMA REČENO, TREBALO JE DA KRENE NA JEDNOG OD NJIH... JEDNOG OD SVOJIH?!

NIJE BIO SIGURAN DA LI GA JE VIŠE NERVIRALO TO ŠTO SE BEZ OKLEVANJA BACIO NA IZAZOV ILI ČINJENICA DA JE HERMAN UPRKOS TOME ŠTO SU SE TEK UPOZNALI TOG JUTRA VEĆ ZNAO KOJU DUGMAD TREBA DA PRITISNE DA OD NJEGA DOBIJE ONO ŠTO ŽELI.

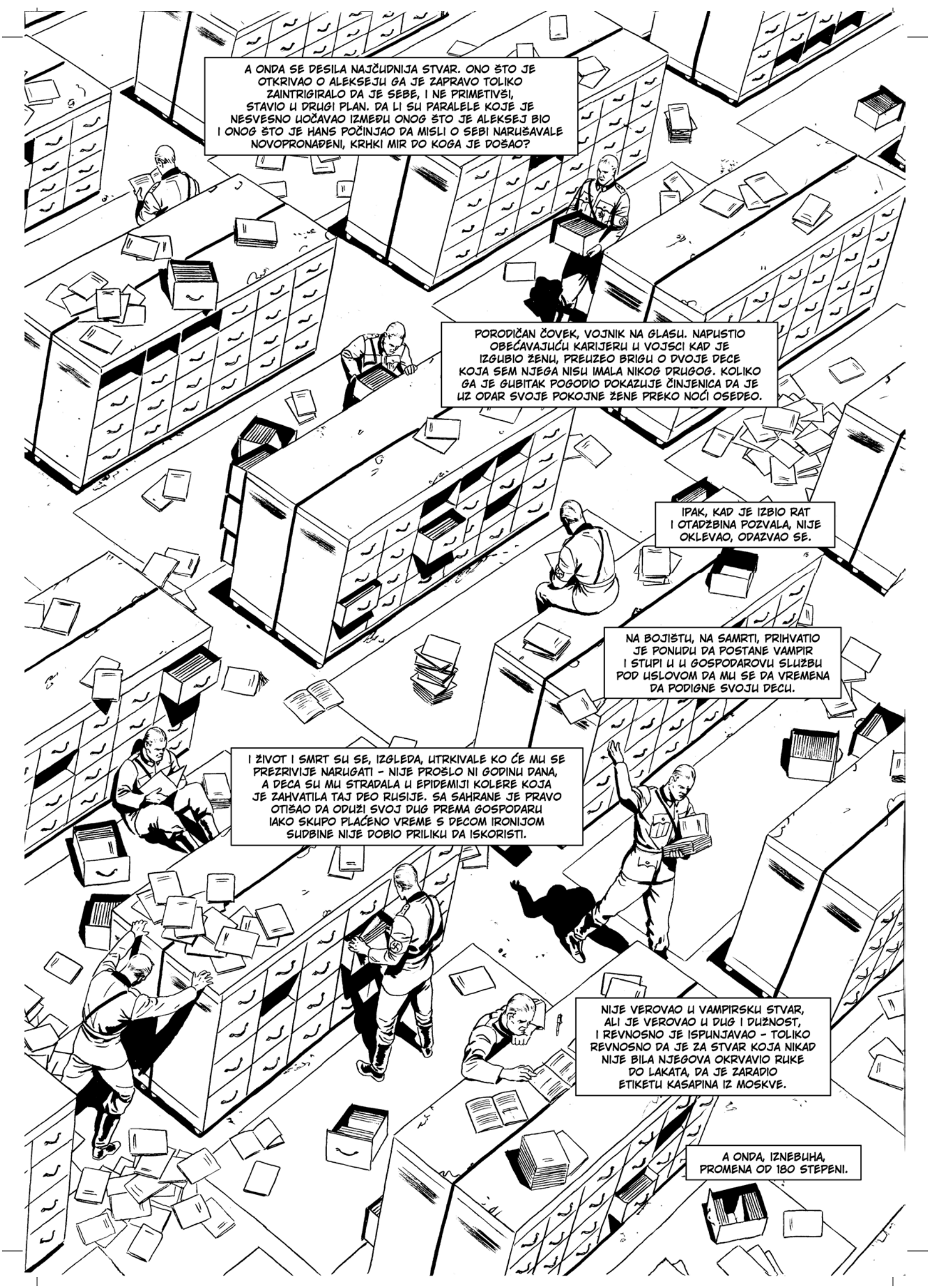
DOK JE DANIMA KOPAO PO DOKUMENTACIJI KOJA JE MOGLA DA SE TIČE MISTERIOZNOG ALEKSEJA, U PRVOJ PAUZI FRENETIČNOG OKRETANJA ČIGRE U KOJE SE NJEGOV ŽIVOT NEDAVNO PRETVORIO, U POZADINI NJEGOVOG MOZGA POČELA JE DA TINJA JEDNA MISAO I SVOJOM VAŽNOŠĆU MALO PO MALO ZAOKUPILA GOTOVO SVU NJEGOVU PAŽNJU.

OVO NIJE BIL O NO ŠTO JE ŽELEO. DOK JE TRAGAO ZA SMISLOM SVOG ŽIVOTA...

(...DA LI JE TO ŠTO NIJE TOLIKO DUGO MOGAO DA REŠI SVOJ PROBLEM UTICALO NA TO DA JE POSTAO TOLIKO USPEŠAN U REŠAVANJU TUĐIH PROBLEMA?)

...NIJE ZAMIŠLJAO DA ĆE GA TA POTERA DOVESTI DO OVE TAČKE, TAČKE U KOJOJ ĆE POSTATI NEKO KO REŠAVA POTEŠKOĆE S KOJIMA SE IZ DANA U DAN SUOČAVA CELA VAMPIRSKA RASA, NEKO KO NA TAJ NAČIN ODREĐUJE TOK ČITAVOG RATA!

KOLIKO NJIH JE ZAPRAVO IKADA URADIL O NEŠTO TAKO VELIKO SA SVOJIM ŽIVOTOM... ILI SMRĆU?

A ONDA SE DESILA NAJČUĐNIJA STVAR. ONO ŠTO JE OTKRIVAO O ALEKSEJU GA JE ZAPRAVO TOLIKO ZAINTRIGIRALO DA JE SEBE, I NE PRIMETIVŠI, STAVIO U DRUGI PLAN. DA LI SU PARALELE KOJE JE NESVESNO UOČAVAO IZMEĐU ONOG ŠTO JE ALEKSEJ BIO I ONOG ŠTO JE HANS POČINJAO DA MISLI O SEBI NARUŠAVALE NOVOPRONAĐENI, KRHKI MIR DO KOGA JE DOŠAO?

PORODIČAN ČOVEK, VOJNIK NA GLASU. NAPUSTIO OBEČAVAJUĆU KARIJERU U VOJSKI KAD JE IZGUBIO ŽENU, PREUZEIO BRIGU O DVOJE DECE KOJA SEM NJEGA NISU IMALA NIKOG DRUGOG. KOLIKO GA JE GUBITAK POGODIO DOKAZUJE ČINJENICA DA JE UZ ODAR SVOJE POKOJNE ŽENE PREKO NOĆI OSEDEO.

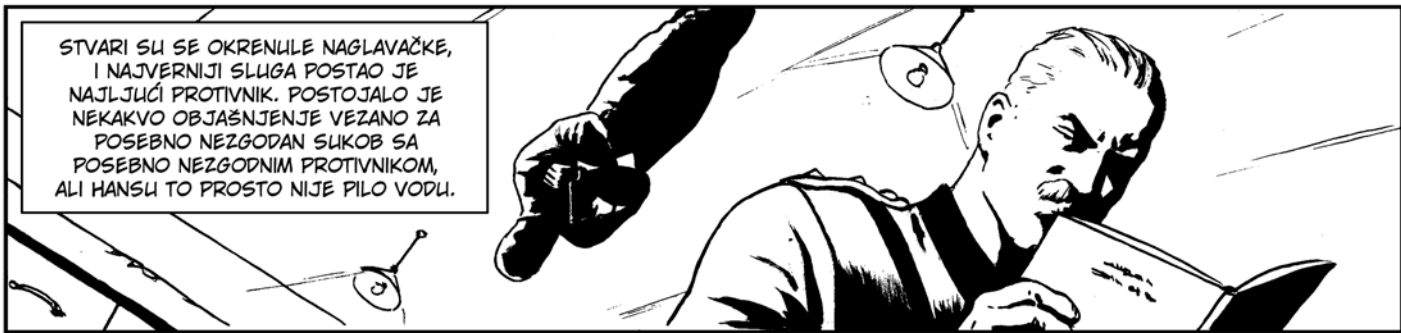
IPAK, KAD JE IZBIO RAT I OTADŽBINA POZVALA, NIJE OKLEVAO, ODAZVAO SE.

NA BOJIŠTU, NA SAMRTI, PRIHVATIO JE PONUDU DA POSTANE VAMPIR I STUPI U U GOSPODAROVU SLUŽBU POD USLOVOM DA MU SE DA VREMENA DA PODIGNE SVOJU DECU.

I ŽIVOT I SMRT SU SE, IZGLEDA, UTRKIVALE KO ĆE MU SE PREZRIVJE NARUGATI - NIJE PROŠLO NI GODINU DANA, A DECA SU MU STRADALA U EPIDEMJI KOLERE KOJA JE ZAHVATILA TAJ DEO RUSIJE. SA SAHRANE JE PRAVO OTIŠAO DA ODUZI SVOJ DUG PREMA GOSPODARU IAKO SKUPO PLAĆENO VREME S DECOM IRONIJOM SUDBINE NIJE DOBIO PRILIKU DA ISKORISTI.

NIJE VEROVAO U VAMPIRSKU STVAR, ALI JE VEROVAO U DUG I DUŽNOST, I REVNOŠNO JE ISPUNJAVAO - TOLIKO REVNOŠNO DA JE ZA STVAR KOJA NIKAD NIJE BILA NJEGOVA OKRVAVIO RUKU DO LAKATA, DA JE ZARADIO ETIKETU KASAPINA IZ MOSKVE.

A ONDA, IZNEBUHA, PROMENA OD 180 STEPENI.

STVARI SU SE OKRENULE NAGLAVAČKE, I NAJVERNIJI SLUGA POSTAO JE NAJLJUĆI PROTIVNIK. POSTOJALO JE NEKAKVO OBJAŠNJENJE VEZANO ZA POSEBNO NEZGODAN SUKOB SA POSEBNO NEZGODNIM PROTIVNIKOM, ALI HANSU TO PROSTO NIJE PILO VODU.

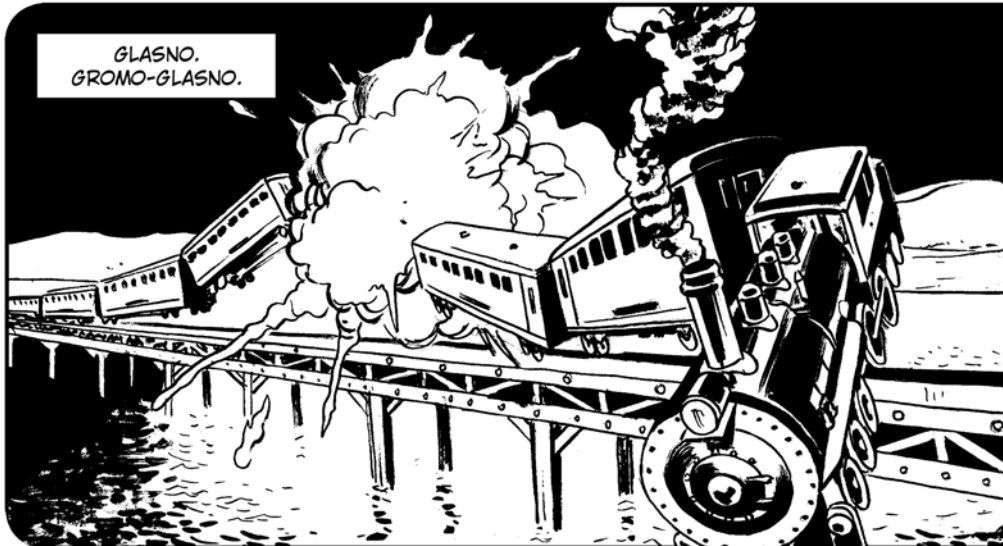
KOLIKO GOD RAZBIJAO GLAVU, NIJE MU BILO JASNO...

ZAŠTO?

PLAFON PUCKETA MANJE OD PODA. MOJA SPECIJALNOST JE KRETANJE, BAŠ KAO ŠTO JE TVOJA REŠAVANJE PROBLEMA...

KAD SMO VEĆ KOD TOGA, KAKO JE NA KRAJU ZAVRŠILO ONO SA TRANSPORTOM SREBRA?

GLASNO. GROMO-GLASNO.

ŠTA SE DESILO?

NE ŠTA, KO.

ALEKSEJ...

SPREMI SE...

...ALI ZA NJEGA SMO OVAJ PUT BILI SPREMNII.

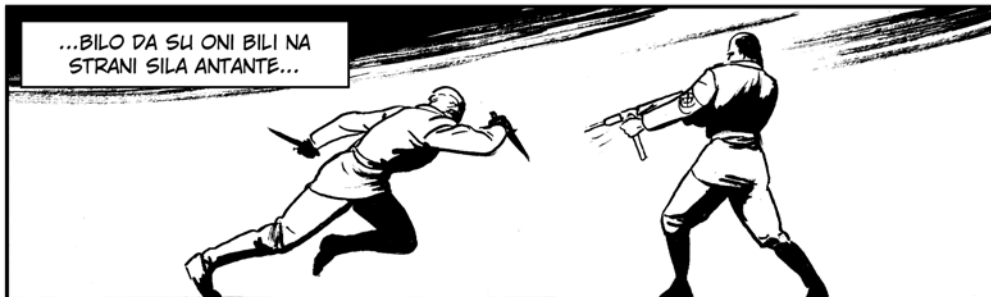
NIŠANI...

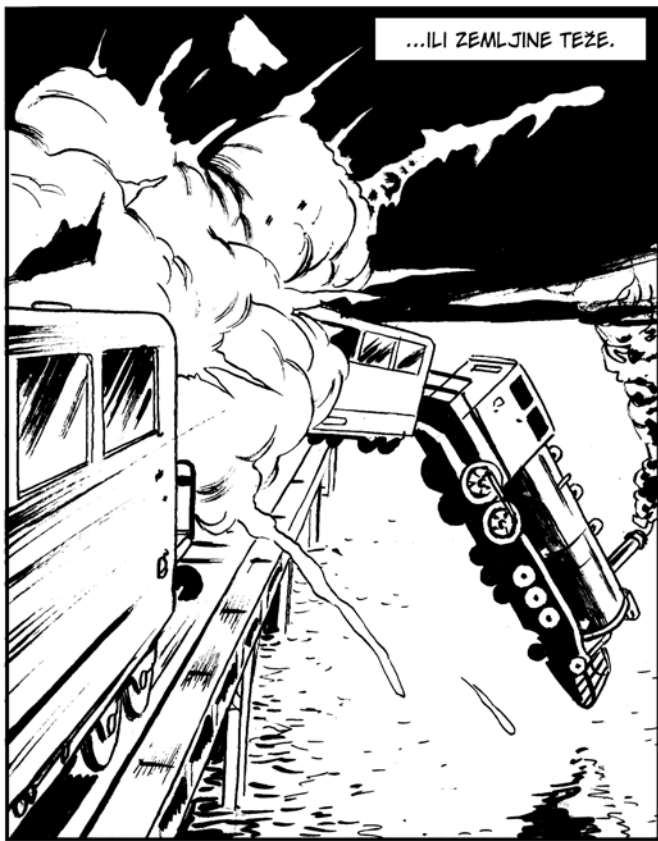
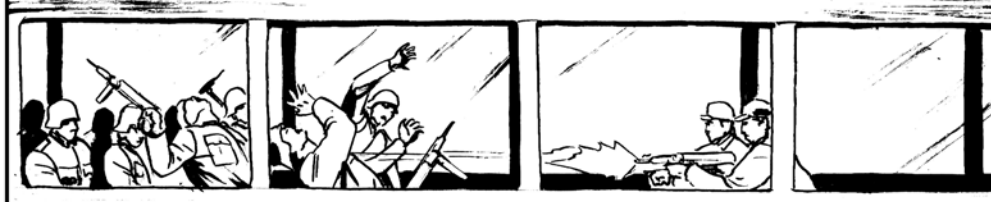
PALI.

NA ŽALOST, ISTO SE NE MOŽE REĆI ZA NJEGOVE SAVEZNIKE...

...BILO DA SU ONI BILI NA STRANI SILA ANTANTE...

...ILI ZEMLJINE TEŽE.

OVDE JE SVE ZAPISANO?

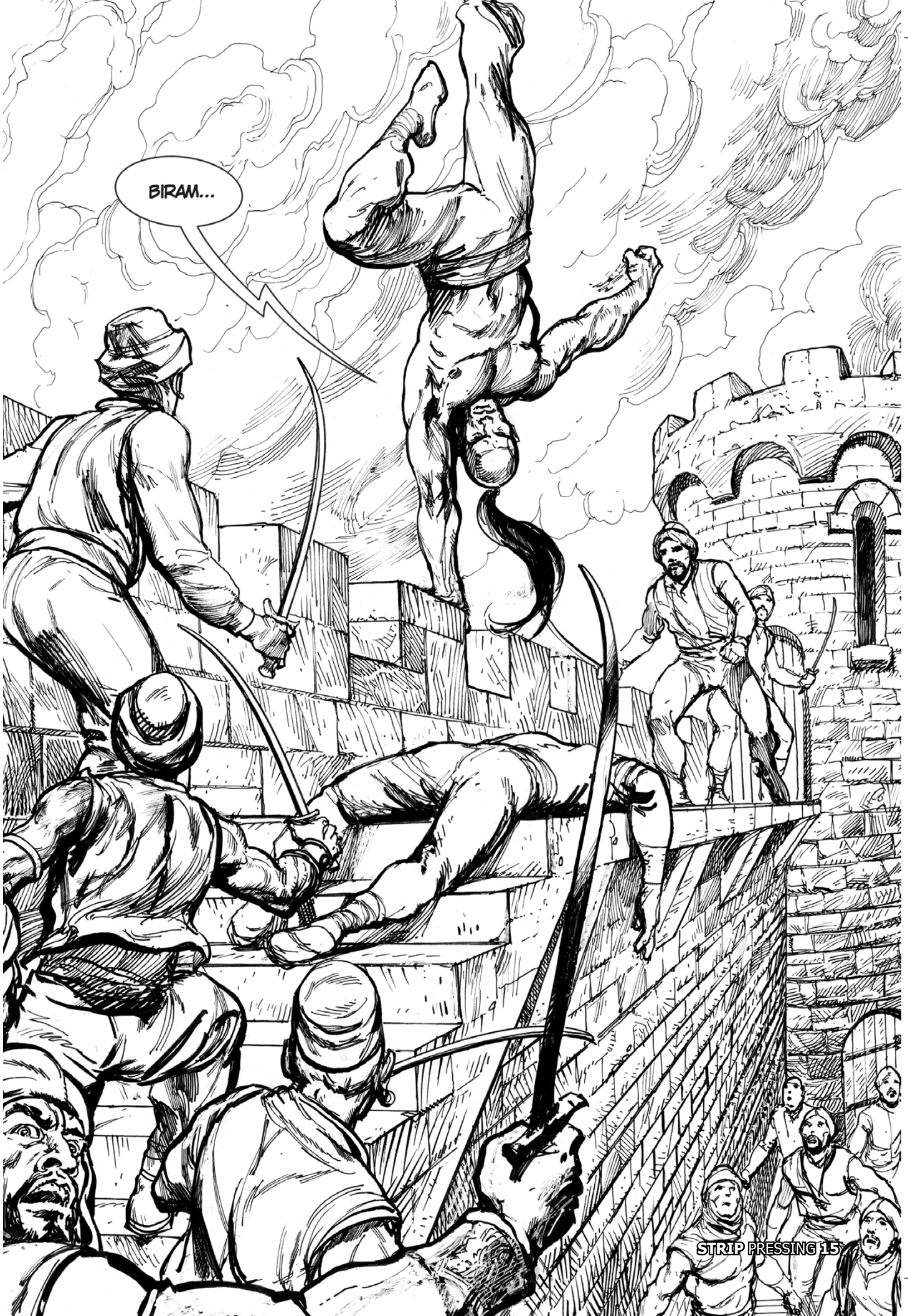

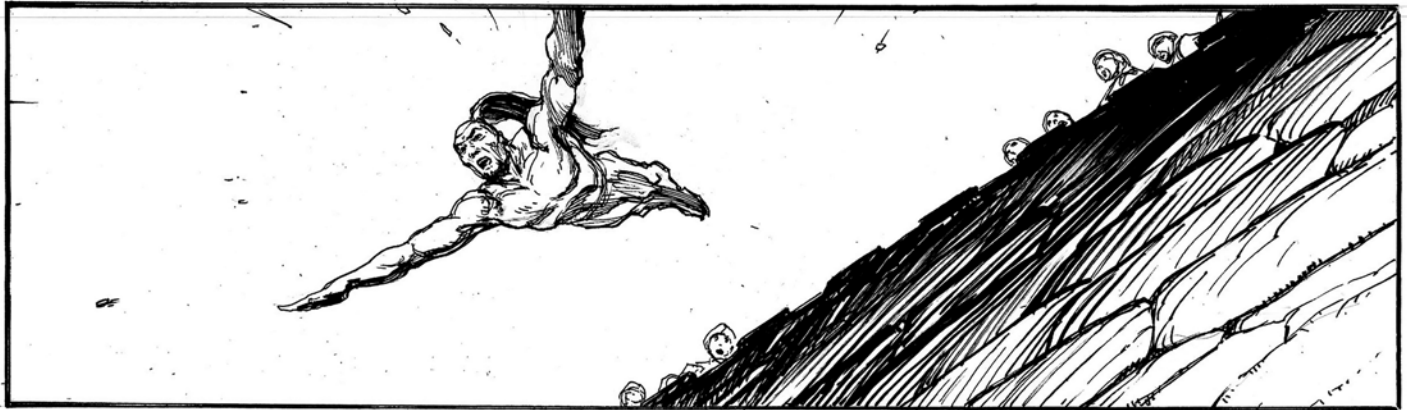
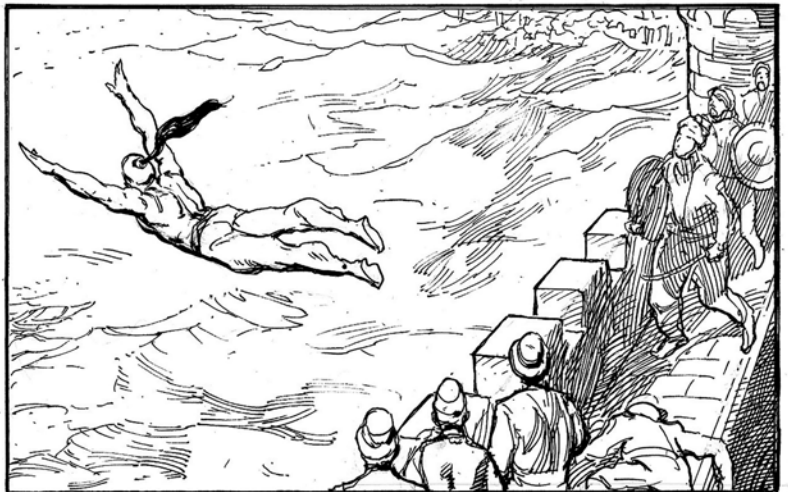
IMA NEŠTO I OVDE.

NASTAVIĆE SE

BIRAM...

Intervju: Dejan NENADOV

Kad sam jednom počeo da crtam, više nisam prestajao

Dejan Nenadov, uprkos svom neospornom crtačkom kvalitetu iskazanom od mladih dana i širom Evrope, nije neko ko voli da se gura u prvi plan - suočen sa izborom da priča ili ćuti o sebi, on se uvek odlučuje za ovo drugo. Upoznati s tom činjenicom, mi mu taj izbor nismo ni pružili, te je tako nastao intervju koji imate pred sobom...

PRESSING: Sećaš li se šta te je privuklo crtanju, a šta stripu?

Dejan NENADOV: Ne, ne mogu da se setim. Bio sam toliko mali, da sve što bih rekao bi više bila konstrukcija na osnovu onoga što sam čuo od drugih; roditelja, rođaka. Mogu da pretpostavim da sam bio fasciniran crtanjem, kao i dobra većina dece, time što nešto mogu da stvorim, što iza mene ostaje neki vidljiv trag voljno načinjen. Nikada nisam više ni prestajao da crtam, barem mi tako izgleda. Sa stripom je bilo drugačije. Još se uvek sećam kada sam video prvi strip. Bio je to „Paja Patak“, na drugoj strani „Politikinog Zabavnika“. Zapravo, na prvoj strani, čim se „Zabavnik“ otvori. Išli smo na selo, ja sam bio na zadnjem sedištu auta i sećam se da je bio sunčan dan, kao i tačno u kom smo se delu koje ulice u Novom Sadu u tom trenutku nalazili. Veoma mi je živo sve ostalo u sećanju. Pretpostavljam da sam tada imao tri ili četiri godine. Međutim, ono što me je zaista potpuno privuklo stripu, magnetskom snagom, desilo se nešto malo kasnije. To je bila naslovna stranica jedne epizode „Zagora“, „Čelična Neman“. Zagor u prvom planu, izlazi iz vode do kolena, (ako me sećanje ne vara), sa sekirom u ruci, a u drugom planu robot, čelična neman iz naslova, u plamenu. Te jarke boje plamena, kao i Zagorova majica sa znakom, su me hipnotisali zauvek. Nije ni čudo što sam dosta vremena, u stripu, voleo superheroje.

PRESSING: Od tvojih početaka bavljena stripom pratio te je status vunderkinda u mediju stripa.

Da li ti je smetao? Da li su te tolika pažnja i visoka očekivanja opterećivali?

NENADOV: Sad, da ja ne ulazim u to kakav je moj status bio. Na kraju krajeva, drugi su mi ga davali. Da odgovorim na pitanje da li me je nešto vezano za to opterećivalo - ne, nikada. Nisam imao osećaj da se od mene bilo šta očekuje, a ruku na srce, mislim da se i nije ništa specijalno očekivalo. Kada je čovek mlad, bitno mu je da što pre drugima pokaže ono što uradi, ako je time zadovoljan. Ta potreba potiskuje sve drugo. Pažnja mi, u principu, prija i ne opterećuje me.

PRESSING: Tvoj otac Živko je odigrao veliku ulogu u pravljenju tvojih prvih profesionalnih strip koraka, zar ne? U čemu se ogledao taj uticaj?

NENADOV: Moj otac mi je, sem generalne podrške mom crtanju stripa, što bi već bilo mnogo, a ovo kažem jer znam slučajeve gde određene odluke mladih ljudi ne nailaze na podršku roditelja, pomagao i na sve druge načine. Ako sam u prvom trenutku zakasnio na strip konkurs za koji sam radio svoj prvi strip, on bi rekao; samo ti njega nacrtaj, ako bude dobar, ljudi će se zainteresovati i bez konkursa. I tako je zaista i bilo. Ako je trebalo da mi pomogne da upoznam nekog ko je tu stvar radio već gotovo u profesionalnom kapacitetu, on je to učinio - upoznao me je sa Dušanom Vukojevim, koji me je i odveo po prvi put u redakciju „Stripoteke“. Ako je trebalo uobličiti ideju za priču, on je priču smislio i napisao bi je, spram mutne ideje koju bih spomenuo, a ponekad i bez tog spominjanja. Ako bi trebalo razgovarati o nekom problemu, bilo vezanom za priču, bilo za crtanje, mi smo dugo o tom problemu razgovarali. Ako je trebalo profilirati dobre od rdavih stvari u svakom od stripova na kojima sam radio, a kada bih ja očigledno bio, zbog dužine zagledanosti u dati strip, obnevideo da takvu razliku sam napravim, on mi je razgovorima i svojim razmišljanjima pomagao da izgradim sud.

PRESSING: Čega se sećaš iz tog prvog susreta sa „Stripotekom“ i njenom redakcijom? Kakav je utisak taj susret ostavio na tebe?

NENADOV: U „Stripoteku“ me je odveo Dušan Vukojev Duda, dvadeset minuta pošto nas je upoznao moj otac. Oni su radili, moglo bi se reći, u istoj kompaniji. Tata nas je upoznao uz objašnjenje da se ja interesujem za strip, a pošto se Duda stripom već izvesno vreme aktivno bavio, smatrao je da bi mi koristilo ako bi Du-

da pogledao moje radove. Duda je prokomentarisao da mu se ja činim prilično mladim, tada mi je bilo petnaest godina, no pošto je pogledao četiri table stripa koje sam doneo, predložio je da skoknemo do nekih ljudi za koje je mislio da bi takođe mogli biti zainteresovani da strip vide. Tako smo otišli u redakciju „Stripoteke“, koja se nalazila nekoliko ulica dalje. U „Stripoteci“ sam svoje table pokazao glavnom uredniku, Slavku Draginčiću i ostatku redakcije i tu su počeli da se ostvaruju moji najsmeliji snovi; rečeno mi je da su oni zainteresovani da strip objave! To je bio jedan od onih trenutaka u životu kada se čoveku zavrti u glavi samo od onoga što mu je rečeno. Slavko je jedino sugerisao da umesto četiri table napravim šest, pošto je na svakoj tabli bilo previše kvadrata. S obzirom da su u tom trenutku table bile urađene samo u olovci, a još uvek ne i u tušu, to mi nije predstavljalo nikakav problem. A sve i da jeste, mislim da ne bih pravio pitanje. Bio sam na sedmom nebu. Strip o kome se radilo je bio moj prvi kompletan strip, koji je prvi i objavljen; „Stražar“.

PRESSING: Dosta si saradivao u tom periodu s Dušanom Vukojevim. Kakva su tvoja sećanja na tu saradnju, koliko ti je on odgovarao kao scenarista s obzirom na generacijski jaz koji je postojao i na to da si bio početnik u mediju, a da je on ipak imao jedan respektabilan staž u stripu?

NENADOV: Pa to što je Dušan imao staž u radu na stripu mi nikako nije moglo smetati. U stvari, to je bilo od velike pomoći. Sećam se da sam često odlazio kod njega - živio je u istom delu grada gde i moji, i da smo pričali naširoko i nadugačko o stripu, o svim njegovim aspektima. Od crtanja i stripskog pripovedanja, do priča u stripu i priča o kolegama u stripu. Dušan bi, takođe, opisivao priče koje bi mi ponudio da nacrtam, a koje su, pošto se radilo o naučnoj fantastici, bile ono što je mene, tada, najviše interesovalo u žanrovskom smislu. Nikada nisam preterano voleo da robujem faktografiji i kad god bi se našla tema, ili čitava oblast, koja nije nužno podrazumevala korišćenje obimne dokumentacije, a sa naučnom fantastikom, kako sam je ja video, je to bio slučaj, moja je mašta dobijala krila, da se popularno izrazim. Duda je i tada bio, kao što je i dan-danas, izuzetno mladolik, a mislim da takvom utisku koji o sebi ostavlja, doprinosi i to što je u svom duhu ostao potpuni mladić. „Forever young“, što bi se na engleskom reklo. Dakle, mada mi je imponovao kao neko ko je stariji od mene, neku preveliku

generacijsku razliku ja, među nama, osećao nisam. A i interesovanja su nam bila slična. Muzika, fantastika, strip...

PRESSING: *Zanimljivo je što pominješ superheroje, jer se ja iskreno ne sećam da sam ikada video da si nacrtao nekog superheroja, ili nešto blizu njemu - a s druge strane, ne sećam se ni da si ikada crtao nešto slično „Zagoru“ i „Boneliju“ uopšte, što je zanimljivo ukoliko su te oni, kao što sam kažeš, privlačili kao mladog čitaoca?*

NENADOV: Što se italijanskih strip-junaka tiče, njih nisam nikada crtao, sem, možda, kao dete, u pokušaju imitacije avantura meni omiljenog Zagora, a možda i Velikog Bleka, koji je slovio kao najpopularniji lik u vreme mog detinjstva, (dakle, ne sećam se niti jednog konkretnog primera sa sigurnošću, nego mi više izgleda verovatno da je takvih mojih pokušaja crtanja njihovih avantura, u nekoliko prizora, bilo). Inače, moji detinji crtački pokušaji su više bili crteži no pravi strip, iako su se svi sastojali iz nekoliko scena akcije. Kažem da ih, iz današnje perspektive, više posmatram kao crteže nego kao stripove, jer su za svrhu imali izražavanje jednog dinamičkog osećanja kroz sliku i crtež, a manje želju da ispričam priču od početka do kraja. Kasnije, u starijim razredima osnovne škole sam crtao duže priče, dakle prave stripove, u sveskama, no i onda me je mrzelo da crtam dosadnije delove priča, pa je to pre bilo škrabanje no crtanje stripova. Oduvek mi je disciplina bila slaba strana. Da se vratim na italijanske strip-junake. Oni su mi bili interesantni kao i svoj drugoj manjoj deci, ali već kao mlađem tinejdžeru mi je format ovih stripova postao dosadan; šest po veličini gotovo identičnih kvadrata na strani i relativno rigidan grafizam. „Marvelovi“ stripovi su tu, recimo, bili daleko vizuelno interesantniji i nije ni čudo da sam se u momentu, da to tako kažem, kao čitalac preorijentisao na njih.

PRESSING: *Kažeš da si dosta vremena voleo superheroje. Šta je učinilo da prestaneš da ih voliš?*

NENADOV: Što se superheroja tiče, nikada nisam ništa slično njima crtao, izuzev možda ako bismo Konana uzeli kao nekog superheroja-preteču, onako kako ga je Džon Busema crtao. Ali, superheroje nikada nisam prestao da volim. U ikonografskom smislu - oni su za mene strip! Džek Kirbi nikada zaista nije bio, „my cup of tea“, mada mi nije bio ni odbojan, daleko od toga. Međutim, zaista sam obožavao Busemino crtanje. A kada bih proanalizirao šta me je tu (kod superheroja) toliko fasciniralo, mislim da je to bio upravo nategnuti spoj gotovo mitološke fantazije, oličene u njihovim drečavim kostimima i super-moćima, koji su činili da oni pre pripadaju dimenziji sna no bilo kakvoj realnosti i njihovog potpuno realističkog (barem na prvi pogled) prikazivanja kao entiteta koji postoje u svakodnevnom svetu (Busemin crtež je i najbolji primer za ovo). Taj spoj naturalizma i fantastike, kao i svaki spoj krajnjih suprotnosti, je nešto što me je u svemu uvek fasciniralo. I dosta kasnije, kao slikar, bio sam zaokupljen spojem, odnosno problematikom odnosa dve i tri dimenzije u slici... Odnosom površine i iluzije trodimenzionalnog prostora na toj površini. Kada čovek o ovome počne da razmišlja, dođe do zaključka da ova problematika zadire daleko dublje od sfere vizuelnog i da se ne radi, ni u kom slučaju, o trivijalnom fenomenu.

PRESSING: *Nekako mi se čini da si od početka bavljeno stripom imao jedan autohton strip, koji je uvek bio prepoznatljivo tvoj. Da li je to bila svesna odluka, svestan napor, ili je to prosto nešto što je došlo samo po sebi - kao rukopis, koji grafolozi nepogrešivo identifikuju ma koliko se čovek trudio da ga izmeni?*

NENADOV: Što se mog stila u crtanju tiče, pre mislim da je došao sasvim spontano nego da je nešto do čega sam došao promišljanjem i svesnom manipulacijom. Naravno, ovo moram da kvalifikujem mišljenjem da, kad god čovek nešto radi što će i drugi videti, kada nešto oblikuje i stvara, on u dobroj meri vodi računa o izrazu kojim će tu stvar da izloži, predstavi. Tako je naravno i sa mnom. Stil je, kako stara izreka kaže, sam čovek, a od sebe se pobeći ne može.

PRESSING: *Zanimljivo je da kažeš da ti je disciplina oduvek bila slabija strana. Tvoj stil, još od samih početaka, bio je jako detaljan. Reklo bi se da je potrebno puno discipline da čovek sebe natera na tu količinu rada na gotovo svakom kadru, zar ne?*

NENADOV: Sad kad ovo kažeš, uviđam da sam, suprotno rasprostranjenoj zabludi čija sam i sam žrtva bio tokom svog dosadašnjeg života, ja, u stvari, disciplinovan i marljiv, a, uz to i veoma požrtvovan, kada krenem da radim. Hvala, hvala ti na ovom otvaranju očiju!

PRESSING: *Nema na čemu. Kako si, i zašto, napravio skok iz stripa u slikarstvo? Da li je taj prelaz bio komplikovan, ili je došao logično, kao neki vid evolucije u likovnom izražavanju?*

NENADOV: Prvo da odgovorim na pitanje, koliko je prelaz bio težak; da, bio je jako težak. Bio je potpuni slom. Desio se posle moje prve godine na Akademiji Umetnosti, tokom koje sam se još uvek aktivno bavio stripom kao i ranije, u srednjoj školi. U jednom sam trenutku shvatio da to dalje neće moći da se nastavi kao do tad. Shvatio sam koji jaz deli slikarstvo od stripa. Rekao sam već ranije da je spoj suprotnosti stvar koju nalazim izazovnom, ali, u tom momentu, spoj ove dve stvari meni se činio potpuno neostvariv. Shvatio sam bio da, ako hoću da napredujem u slikarstvu i ako hoću da u potpunosti spoznam probleme koji se u njemu pojavljuju, to neću uspeti ako se, makar na izvesno vreme, ne prestanem baviti stripom. Strip i slikarstvo dele, da ponovim, sferu vizuelnog izražavanja, koja ih čini naoko bliskima, dok se u suštini radi o varljivoj i pogubnoj blizini, pogubnoj barem za nekog ko se bavi obema ovim stvarima. U opasnosti ste, da se izrazim približnom analogijom, da koristite jednu gramatiku sa rečima iz dva različita jezika, ili, još gore, da govorite jednim jezikom, sklapajući ga sa dve potpuno različite gramatike. Nalazio sam se na prvoj godini Akademije Umetnosti kada mi se postavio ovaj izbor. Niko ga od mene nije zahtevao, ja sám nisam mogao da se bavim i jednim i drugim. Radio sam na poslednjoj priči o Elazaru, „Na poljima đavolje trave“ i bio sam u ogromnom iskušenju da je ne dovršim. Na kraju mi je to ipak uspeo, ali dugo vremena potom se nisam ponovo prihvatao stripa.

PRESSING: *Pominješ svoje slikarstvo kao medij svog izražavanja u koji si preneo stvari koje su te intrigirale i u strip stvaralaštvu. Koliko je, zapravo, tvoje bavljenje slikarstvom povezano sa tvojim bavljenjem stripom, i ako jeste, na koji način?*

NENADOV: Da samo na trenutak razjasnim šta sam tačno mislio u odgovoru na malopredašnje pitanje. Gledano jednim retrospektivnim pogledom, meni se čini da su mene, uvek do sada, stvarima za koje sam se zanimao i na kojima sam radio, privlačili problemi stvoreni kroz sukob potpunih suprotnosti prisutnih u tim stvarima. Možda ovaj sukob neko drugi ne bi ni primetio, no, za mene je to sučeljavanje uvek, u datoj stvari, bilo prisutno. Na primer, spomenuta suprotnost između fantastičnog

izgleda aktera u stripovima o superherojima i realnosti okoliša savremenih gradova kroz koje se oni, u stripovima, kreću. Meni se ovo uvek činilo kao oniričan spoj, nešto u čemu se nalazila bar polovina draži u čitanju ovakvih stripova. Kod čitaoca se ovde zahtevalo prihvatanje date stvarnosti koje je bilo veće nego, recimo, u prihvatanju stvarnosti u stripovima kriminalističkog žanra. Na engleskom se to zove „the suspension of disbelief“. Svesno smanjenje zone sumnje. S obzirom na današnju poplavu filmova kojima su tema superheroji, a koji zbog uznapredovalih vizuelnih efekata deluju hiperrealistično, ovo se danas čini kao mnogo manji izazov za ljudsku maštu. Gotovo da bi smo očekivali da, kada iz bioskopa izađemo, vidimo supereroje kako se veru i jure međ' zgradama. Naravno, ima čitalaca kojima se ovakav spoj uvek činio glupim. Mom ukusu je, međutim, prijao, a što je ta različitost u odnosu na svakodnevni svet bila veća i zadovoljstvo u meni je bilo veće. Priče su bile, uglavnom, pojednostavljene, tako da mogu da kažem da je mene, u suštini, fascinirao ovaj svet suprotnosti, u pozadini tih priča. U svakom slučaju i kasnije sam primetio da me privlače problemi sukoba drastičnih razlika i u bilo kom drugom mediju, ili formi, kojom sam se bavio. Ovde se, dakle, ne radi toliko o stripu i slikarstvu, sličnostima i razlikama između ove dve stvari, već o meni samom i mojim interesovanjima. Kod slike me je, na primer, privlačila problematika dvodimenzionalnosti slikane površine i njene potencijalne trodimenzionalnosti kod iluzionističkog slikarstva. Ovo je problematika koja postoji od klasičnog slikarstva, preko kubizma u moderni, sve do danas. Ona predstavlja jednu od mističnih zavodljivosti vizuelne umetnosti. Jasno, ovo nema, ili ima jako malo, neke direktne veze sa stripom. Pre se radi o tome da sam primetio kako sam i ovde zainteresovan sličnom tenzijom između suprotnosti, kao što je to i ranije bio slučaj, dok sam čitao stripove. Tenzijom između suprotnosti koja se, po meni, nalazila u fundamentu date stvari. Sad, nazad na glavni deo pitanja: moje bavljenje slikarstvom je povezano sa mojim bavljenjem stripom jedino utoliko što sam obe te stvari radio ja. Neku drugu vezu ja tu ne vidim. To su dve potpuno različite stvari; strip i slikarstvo, stvari koje se mogu, površno zainteresovanom posmatraču, učiniti sličnima pošto dele sferu vizuelnog izražavanja. Strip je, međutim, narativna umetnost, donekle bliska literaturi i specijalno filmu (mada su i ovde razlike ogromne), dok je slikarstvu narativnost retko kad konačni cilj, ako se ono tim ciljem uopšte i bavi. Ukratko, babe i žabe.

PRESSING: *Rekao si da se posle prelaska na slikarstvo dugo vremena nisi ponovo prihvatao stripa. Kad si se ponovo prihvatio stripa, i zašto? Da li ti se pristup stripu, posle perioda bavljenja slikarstvom promenio, i na koji način?*

NENADOV: Nisam se prihvatao stripa, (sem sporadično, kratko i iz anegdotskih razloga, da to tako kvalifikujem), po završetku serije priča o Elazaru, skoro punih dvadeset godina. Jednom kada prestane interes za određenu stvar, čovek joj se teško vraća. Rekao sam već koliko su strip i slikarstvo, barem za mene, različiti. Dva jezika, dva načina mišljenja. Sećam se, dok sam još živio u Norveškoj, kako sam voleo da odlazim u strip knjižare - bilo je to kao da se vraćam u prošlost, u detinjstvo, ali same stripove više nisam čitao, čitav mi je taj svet, pa i sam medijum... Sve mi je to delovalo dvodimenzionalno, plošno (i to ne samo u bukvalnom smislu), kao nešto što postoji jedino kao nepovezan sistem znakova, kao šara na hartiji, bez nekog svog unutrašnjeg života koji bi sve proživljavao. U tom je trenutku to za mene bilo tako; strip je prestao da me uzbuđuje na način na koji me je uzbuđivao dok sam bio dete. Čovek može da oseti taj „unutrašnji život“ jedne stvari jedino ako se nalazi unutar nje, unutar njenog sistema i vlada njegovim jezikom, a ne posmatra je sa distance. Tako je sa svakim jezikom, pa i sa svakim drugim medijem. Ako strip ne čitate u sazvučju slike i reči, da se tako izrazim, odnosno, ako niste insajder, neko iniciran u tajne jezika stripa, on vam u najboljem slučaju deluje kao potpuno strani jezik, a u najgorem, kao neuspelo kalemljenje. Ja sam sa detinjstvom izgubio mogućnost „tečnog“ čitanja stripa i dugo je potrajalo dok ponovo nisam stekao tu fluidnost razumevanja, koja dolazi sa istinskim poznavanjem i vladanjem jednim jezikom. Moje ponovno interesovanje i bavljenje stripom se desilo na poziv na saradnju gospodina Čabe Kopeckog posle reizdanja „Elazara“ od strane UPPS-a. On me je pitao da započnem saradnju sa francuskim izdavačima. Moje ponovno bavljenje stripom se nužno moralo razlikovati od prvog puta. Prvenstveno, ja sam bio sasvim drugačiji čovek. U iskušenju sam da kažem kako je

moje iskustvo sa slikarstvom učinilo da moje gledanje na strip, po mom povratku, bude likovnije, ali nisam siguran da bi to bilo išta više od samo jedne željene projekcije. Mislim da je svakom jasno da ponovno gledanje na jednu stvar, posle interakcije sa nekom drugom, bliskom, no suštinski različitom stvari, mora biti radikalno osveženo, i svakako različito od prvobitnog. Ne bih se usudio da procenjujem na koje sve načine.

PRESSING: *Kako si se obreo proo u inostranstvu, a onda posebno i u Holandiji?*

NENADOV: Od najranijih dana svog školovanja sam imao želju da odem u inostranstvo, da pokušam da se tamo ostvarim. To je za mene bilo nešto između izazova i čistog maštanja. Posle završetka studija na Akademiji Umetnosti u Novom Sadu, uspelo mi je da upišem postdiplomske studije u Oslu, u Norveškoj. Dobio sam stipendiju Norveške vlade i bio sam primljen na Statens Kustakademi u Oslu 1991. godine. Tamo sam proveo godinu dana. Moj odlazak u inostranstvo je bio određen i omeđen malim koracima i mada je svaki naredni bio uslovljen prethodnim, pa sam, do kraja prevalio veliku distancu, u početku nije izgledalo da će konačni put biti toliki, niti mi je to bila inicijalna namera. Ja nisam mislio da se iseljavam na jako dug period. Pred kraj mog studiranja u Oslu, potpuno neočekivano, ali ne i nepriželjkivano, s obzirom da se sve ovo dešava početkom '90-tih, sam dobio poziv od nekih naših ljudi koji su u Amsterdamu pokrenuli dizajn studio da im se pridružim u poslu. Ja prethodno za njih nisam čuo. Studio se zvao „Studio Django“, po njegovom osnivaču i glavnom dizajneru, našem poznatom ilustratoru Nenadu Mikalačkom Đangu. Mene su pozvali po preporuci mog prijatelja Petra Meseldžije, koji je, u tom trenutku već saradivao s njima, a koji je bio i jedina osoba koju sam u to vreme poznavao u Amsterdamu. Tako sam, u julu 1992. godine, otišao u Amsterdam.

PRESSING: *Bavio si se i podučavanjem u stripu u Holandiji. Kako je došlo do toga, i zašto je to prestalo?*

NENADOV: Do toga je došlo pošto mi je prijateljica, konceptualna umetnica Anica Vučetić, koja je tad živela u Amsterdamu, (ovo se dešava oko 2000-te), skrenula pažnju na oglas za mesto predavača u Umetničkom

centru u Apeldornu. Nisam siguran da bih inače ja sam taj oglas primetio. Konkurisao sam i bio prihvaćen, pretpostavljam, zbog činjenice da sam se stripom ranije bavio u profesionalnom kapacitetu. Predavao sam u Apeldornu skoro dve godine i to je bilo prijatno iskustvo. Međutim, to što sam često morao da putujem sa zapada na istok zemlje, me je, na kraju, zamorilo. Shvativši da se Apeldorn nikada neće približiti Amsterdamu, posle par godina sam raskinuo ugovor.

PRESSING: U tekstu koji te predstavlja kao autora u UPPS-ovom izdanju „Elazara“ izjavio si da su te iz stripa oterali trgovci i scenaristi. Da li bi za čitaoce „Strip Pressinga“ mogao da elaboriraš tu izjavu - kad, kako, zašto...

NENADOV: Rekao sam već da sam iz stripa otišao kada su se moja interesovanja promenila. Mutno se sećam ove izjave, ali mislim da je ona bila data nešto ranije od reizdanja „Elazara“. Svakako, bez obzira kada je data, bila je data u afektu i sem kao upućivanje na problem pomalo nesrećnim izborom formulacije kako mi se to sad čini, ja nisam njome mislio ni na kog određeno. Ne na nekog, u svakom slučaju, koga bih se danas mogao setiti po imenu, već, dakle, na tendenciju, na trend. U jednom mi se trenutku činilo da strip gubi na svojoj izvornoj prirodi, prirodi medija koji jeste bio masovan, ali, koji je, bez obzira na tu masovnost, uvek bio i pomalo anarhističkog duha. Dakle, za mene je u stripu uvek postojao duh individualnosti i duh pobune. To se vidi u raznovrsnosti autorskih izraza u njemu. U sam stvaralački proces, kod nastanka stripa, nikad nije umešano više nego samo nekoliko ljudi, (bez obzira koliko je on, da to ponovim, kao masovni medij, podložan očekivanjima hiljada i hiljada konzumenata, čemu se oduvek morao prilagođavati). U stripu su uvek postojali autori vrlo jakog, individualnog izraza. Kada, s druge strane, puno ljudi u nešto prste umeša, na stvar se ima odnositi ona izreka o hiljadu babica. Ako sam dao neku izjavu poput te da su trgovci uzeli stvar u svoje ruke potpuno je oteveli iz ruku stvaralaca, a da je bilo i scenarista koji su podržali trgovce, pa me je takva družina oterala iz stripa, najpre bi trebalo pomisliti na momenat kada se to sve dešavalo. Takve sile pritiska na strip su uvek postojale, a i dan-danas postoje... Mada možda nisu više identične sa onim silama od ranije. Danas ima, usuđujem se da primetim i većih opasnosti, a bez obzira što se o drugačijim stvarima radi, njihova je suština ista. Danas je strip sve manje „organsko“ stvaralaštvo, čovekov rad rukom, a sve je više tehnicizovan u procesu stvaralaštva, stvar koja je nametnuta hiper-produkcijom. Ja u tome sada vidim opasnost. Ako me nešto ikada otera iz stripa i ako bih ponovo trebao da dam neku sličnu izjavu šta me iz stripa tera, daleko bilo, uvek bih rekao da me iz stripa tera ono što vrši pritisak ka uniformizaciji stripskog izraza, ka gubitku autorske individualnosti.

PRESSING: Kako si doživeo francuski pristup stripu? U pitanju je, po mom mišljenju, dosta često jedan, posebno autoru koji se prvi put suočava s njim, rigidan sistem pun pravila koje ti niko neće reći

dok ih ne prekršiš... Koliko je to bio pravi sistem da se neko ponovo privikne na medij stripa posle pauze od više od 15 godina?

NENADOV: Francuski sistem rada na stripu je zaista jedan jasno određen, a zavisno od temperamenta autora koji se u njemu nađe, kao i od brzine njegove prilagodljivosti na data pravila, i vrlo strogo definisan sistem. Ali, ako ste se našli na jednom tržištu i hoćete na njemu da ostanete, morate poštovati pravila koja se tamo poštuju. Ako ste u stranoj zemlji, najlakši način komunikacije sa domicilnim stanovništvom je ako im budete govorili na njihovom jeziku. Jako je mali broj stanovnika te zemlje, to vam mora biti jasno, koji već govore, ili su spremni da nauče vaš jezik, a da bi razumeli šta im imate reći. Vi, sa vaše strane, imate ambiciju da to što hoćete da kažete dopre do što je moguće većeg broja ljudi u toj zemlji. Možete ovo sebi da postavite kao izazov u savladavanju nove veštine. Nekim autorima sve može predstavljati čak i kreativnu inspiraciju. Ja, nažalost, nisam spadao baš u

takve i morao sam da se malo pomučim, ali bih to pre pripisao svom i inače opterećenom crtežu, koji nije najadekvatniji za strip. U stripu je najbolji pročišćen i utilitaran crtež, koji se kolorisanjem nadopunjava. U početku je moj crtež bio „pretežak“, budući da nikada ranije i nisam crtao stripove koji su trebali da budu naknadno iskolorisani - lično, više volim strip u crno-belom izdanju. Konačni rezultat je, dakle, proizvod timskog rada sa drugim čovekom, koloristom. Jedino što, avaj, sem ako to nije neko koga lično poznajete, taj timski rad baš i nije timski, već je rad dva čoveka koji se trude da čitaju misli onog drugog spram pretpostavki ili procena. Tu je velika odgovornost na uredniku koji ovaj proces usaglašava. Meni se čini da samo pročišćavanje crteža nije najgora stvar koja se može desiti i mislim da neki vid stilizacije, kako se ovaj proces takođe može doživeti, nužno dolazi kroz duži čovekov rad u toj oblasti. Svakako, posle pauze od skoro 20 godina,

sve predstavlja daleko veći problem, nego da se dešavalo tokom nekog kontinuiranog rada.

PRESSING: Ti si, koliko sam ja bar upoznat, pre prekida bavljenja stripom saradivao sa svojim ocem, Dudom Vukojevićem i Nevenom Antičevićem što se scenarija tiče. Koliko se scenario Žan-Pjera Pekoa razlikovao od načina na koji su tvoji raniji scenaristi pisali, i na koji način?

NENADOV: Radio sam, takođe i nekoliko kratkih stripova po scenarijima mog pokojnog prijatelja Boška Kecmana. Rad sa gospodinom Žan-Pjer Peboom se znatno razlikovao od bilo čega što sam ranije dobijao kao scenarija, u smislu standardizacije i profesionalnog pristupa. Ovo treba čitati kao; sticao se utisak da je sve deo jednog velikog proizvodnog procesa, što projekt, „Arcanes“, na kome sam na početku bio angažovan i jeste bio, budući da se radilo samo o delu jednog šireg korpusa priča - čitavog jednog paralelnog univerzuma, (koliko sad univerzum može biti paralelan, pošto mu već i ime sugerise unikatnost, ali radi se ionako o opštem mestu i u nekim oblastima teoretske fizike, a i u žanrovskoj književnosti u današnje vreme). Ovo je, dakle, bio scenario koji je manje bio literarna priča, a više tekst u kome je postojala standardna podela na ono što se vidi i na dijaloge, odnosno na naratorov tekst (kojeg je i inače bilo malo). Treba imati u vidu i još jednu stvar; ovde se radilo o formatu strip albuma, a ne o pojedinačnim, kratkim pričama. Dakle, o 56 stranica, što je desetak puta duža forma od moje nekada uobičajene forme kratkog stripa. Pošto sam scenario dobijao u delovima od po 5 do 10 stranica, često nisam imao jasan uvid u dalji tok narativa. Nisam imao uvid u priču do kraja. Stekao sam utisak da možda ni pisac nema uvek detaljno razvijenu priču, sve do poslednjeg dijaloga, već da ima samo određenu viziju njenog toka i generalan plan po kome u hodu piše. Ovo je ponekad zadavalo izvesne probleme. Jednom sam se našao u situaciji u kojoj glavni junaci treba da se zapute u pustinju, a ishod njihovog puta nije jasan, kao ni njegovo trajanje. Može da traje jednu noć, a može da traje i nedeljama. Dobijeni se deo scenarija na ovom mestu završavao. Nisam znao šta tačno da radim, treba li, na primer, da junake opskrblim nekim oružjem, namirnicama, da se par stranica kasnije u priči ne bi našli u situaciji da moraju da vade automatske puške iz majice sa kratkim rukavima, bez džepova. Nisam smeo da dozvolim da se ljudi nađu u neobranom grozđu, pa sam ih preventivno snabdeo rancima u koje, po potrebi, svašta može da stane. Vukli su oni jadni te rance na leđima, kroz sve peripetije koje su ih čekale, kroz pustinju i prašumu da to tako kažem, sve do kraja albuma. Oznojiše se živi, a ništa im, do kraja, iz tih ranaca nije ni trebalo. Dešava se.

PRESSING: Koliko se lično poznajemo, a to je od izlaska UPPS-ovog izdanja „Elazara“ koje sam uređivao, uvek sam imao neki utisak da je tvoj odnos sa stripom protkan nekom nelagodnom. Takođe sam uvek imao utisak da ta nelagoda dolazi iz neusklađenosti tvojih htenja i nametnute realnosti - ti bi se radije bavio slikarstvom, ali se nudi stripov-

ski posao, ti bi radije radio olovkom, ali se od tebe traži tuš, ti bi radije crno-belo, ali se traži kolor, ti bi radije smislenije scenarije u kojima se sve zna odmah (kako i treba) ali dobijaš na kašičicu, ti bi radije ilustrativniji pristup stripu ali se traži dinamika... Da li sam u pravu? Kako uspevaš da radeći na taj način nekih skoro pa petnaestak godina sačuvaš duševni i psihički mir - drugim rečima, kako uspevaš da ne zamrzni strip?

NENADOV: Nekim ljudima je teško udovoljiti, a pretpostavljam da ja spadam u takve. Ove stvari koje si pobrojao ne treba videti kao moje probleme, a i ako bismo ih imenovali problemima, svakako ih ne treba videti kao probleme iste veličine. Neki od njih nisu samo moji, pa kad i drugi mogu sa njima da na kraj izlaze, što ne bih mogao i ja, a neke od njih stvarno ne bih kvalifikovao kao „prave“ probleme. Recimo; rekoh da uživam u crno-belom stripu i pretpostavljam da je to navika još iz detinjstva, kada su kod nas uglavnom i objavljivani stripovi samo u crno-belom, bez kolora, da bi štampanje izdanja bilo jeftinije. Sa crno-belim stripom ti je kao i sa crno-belom fotografijom, gotovo da se radi jedino o ukusu onoga koji u toj stvari uživa i ni o čemu više od toga. Ja imam u svojoj kolekciji stripa izdanja koja su ne samo crno-bela, već i koja su približno identičnog formata kao i originali na kojima je autor radio. Lako je razumeti zašto mi se to više sviđa nego tradicionalni, komercijalni strip format - bliže sam onome kako je ta stvar izgledala čoveku koji ju je stvarao, to jest crtaču koji ju je crtao. Mislim da se suštinske stvari u kvadratu stripa zaista rešavaju na tom nivou crno-belog crteža, mada boja svakako mnogo doprinosi atmosferi, pa i naraciji. Međutim, svestan sam da većina današnje čitalačke publike ne bi kupovala stripove koji su samo crno-beli. Problemi sa kolorisanjem leže u razlici između crno-belog i boje, i takve probleme imaju svi crtači koje znam a koji sami sebi ne kolorišu stripove, što je relativno retko, i specijalno ako nemaju već dugo iskustvo profesionalnog rada u stripu, ili ako baš nemaju sreće sa koloristom. Problem je to što crtač uvek zamišlja svoj kvadrat drugačije od onoga što na kraju posle kolorisanja od njega ispadne, pa su mnogi crtači nezadovoljni jer konačni rezultat ne odgovara onome što su oni zamislili. Ali ni to što je crtač nacrtao ne odgovara onome što scenarista ima u glavi kada piše scenario, pa smo kvit! Što se scenarija tiče, ja sam ranije radio autorski strip, a sad radim stripove po tuđim pričama i iz toga svakako proizilazi jedna doza izvesnog osećanja neispunjenosti. Jeste to (i) moj strip, ali se u nekim ključnim momentima priča bitno razide od onoga kako bih ja čitavu stvar uradio. Nekada mi ni čitav žanr određenog stripa ne odgovara. Ali, nisam siguran da ja baš imam preterano veliki problem sa ovim, ma koliko to moglo čudno da zazvuči. Moje je shvatanje da toj stvari treba pristupiti profesionalno i shvatiti da na njoj rade još dva druga čoveka. Treba to prihvatiti kao jedno od ograničenja koje nameće medij, kao što postoji ograničenje njegovog jezika, njegove utilitarnosti, načina na koji se on tradicionalno stvara. Jednom kada se čovek navikne na ovo, ako se ikada navikne, može da počne da uživa u razvoju nečega što bi mogli nazvati crtački rukopis. Nečega što jeste deo njega, u njemu se nalazi, ali mu je teško dokučivo bez ovog posredovanja činilaca koji su izvan njega, a od kojih neki mogu izgledati i ograničavajuće, barem u prvom trenutku. Postoje stvari koje iz čoveka izađu tek putem automatskog diktata, da se poslužim paralelom. Može

se na sve ovo gledati kao na onu vrstu ograničenja koje može da postane i izazov, pa i inspiracija za stvaralaštvo, a o čemu sam već govorio. Čovek samo treba da se postavi fleksibilno, ako je za to sposoban. U zavisnosti koliko je neka ličnost kreativna, sa svim ovim može imati manje ili više problema i ne mora nužno da znači da, što je ličnost kreativnija, ima i veće probleme sa ograničenjima. To je do čovekovog karaktera i temperamenta, ne do kreativnosti. Ja sa dinamikom naracije, što si takođe spomenuo, nemam problema. To je u stvari jedini aspekt crtanja stripa sa kojim, na moje veliko iznenađenje, nikakvih problema nikad nisam imao. Uvek bi me iznenadilo kada bih negde, na nekom sajtu, u opisnoj reakciji čitalaca na neki moj strip pročitao „Dynamique!“. Moj problem sa stripom je često problem sa rezultatima vlastitog rada, delom zbog stiske s vremenom, a ponekad i zbog obuzdavanja vlastitih želja kako da nešto nacrtam usled konvencija koje postoje. Na kraju je to problem nastao iz nezadovoljstva opštim konačnim rezultatom, pošto znam da sam mogao bolje, što je misao koja se uvek javi po završetku posla, da čoveku zabije poslovični nož u leđa. Uteha je, možda, što je to i jedini put napretka.

Sve pobrojano su problemi koje imaju skoro svi crtači. Što se problema sa slikarstvom tiče, odnosno mog problema na relaciji sa stripom i slikarstvom, ne kažem da je on unikatno moj, ali najveći broj strip crtača se sa njim ne susreće. Ja sam taj problem imao tokom školovanja na Akademiji Umetnosti i radilo se o problemu diferencijacije mog odnosa spram ove dve potpuno različite oblasti stvaralaštva. Mislim da se taj problem nije kasnije pojavljivao, a svakako ne u istom obliku. Ja danas ne mešam strip i slikarstvo ni na koji način. Postoji jedan poznat, savremeni američki kompozitor, čije ime neću reći da se ne pomisli da se na bilo koji način sa njim poredim, sem što mislim da se poslužim ovom anegdotom kao ilustracijom onog na šta mislim kada o svemu ovome pričam, koji je, kako priča ide, uradio neku špicu za CNN. Nije ovaj svoj rad mešao sa drugim delima iz svog opusa savremene kamernе muzike. Ne sumnjam, međutim, da je dao sve od sebe komponujući ga. Slikanje je slikanje i sa stripom tu problema nema, niti ih može biti, ako se sve shvati na ispravan način. Jedini je problem kako ove dve aktivnosti vremenski usaglasiti, pošto dan ima samo onoliko časova koliko ima. A, inače, ja stvarno volim crtanje, u svim agregatnim stanjima te aktivnosti, da to tako pesnički kažem. Zaista ne bih izdržao punih deset godina, od kada sam ponovo u stripu i svih trinaest knjiga stripova koje sam za to vreme nacrtao da je drugačije. Ako mi je nečeg žao vezano za crtanje stripa, onda je to što ne mogu da u određenom trenutku, baš u ovom na primer, nacrtam neku scenu koja mi se strahovito crta, pošto moram da crtam neku drugu scenu, po zahtevu scenarija. Siguran sam da bi te nenacrtane, a priželjkivane scene bile veličanstvene, nezamislivo lepe. Dakle, ne mogu ja da zamrzim strip ili da mi on postane robija, pošto volim da crtam. U stvari, tačnije - ja strip zamrzim svaki dan, svakih petnaest minuta svakog dana. Jedva se suzdržim da tablu na kojoj radim ne pocepam kad krenu problemi. Ali, kada se malo smirim, otvorim neki od stripova ili albuma iz moje kolekcije, prelistam ga, osetim kako mi se vraća volja za rad. Pogledam onu tablu od malopre i, a već znam da će zazvučati otrcano - ta tabla mi se sviđa. I zavolim strip ponovo. To je, znaš, onaj poznati love-hate relationship iz ljubavnih priča.

PRESSING: Koliko sam ja upoznat, i dalje radiš prilično slično kao i kad si

počinjao, što se tiče alata i pristupa - dakle, olovka, tuš i pero protiv hartije. Ne dolaziš li u iskušenje da, kao mnoge tvoje kolege zbog brzine rada i mogućnosti koje undo opcija pruža, pređeš na digitalno crtanje?

NENADOV: Ne.

PRESSING: Zašto? Šta je glavni argument protiv?

NENADOV: Molim te, nemoj me vući za jezik. Shvataš već da sam ja, po političkom opredeljenju, tzv. „salonski anarhista“ i ako bih sada krenuo da pričam protiv tehnologije, potrajalo bi to barem nekoliko minuta, tokom kojih bih i sam shvatio da to što govorim uopšte i ne mislim i da se sam sa sobom ne slažem. Dakle, ovako - ja sam crtač, kao što je čovek koji trči trkač. Ja volim taj pokret u zglobovima, mišićima, tetivama, dok se povlače linije; taj „organski“ deo crtanja, to je nešto u čemu uživam. A volim i otpor koji olovki ili peru pruža materijalnost hartije. Klizanje je za klizače. Meni nije (jedino) cilj najbrže stići od tačke A do tačke B. Znam ja da ima autobuska linija koja vozi na toj relaciji, ali ja bih ipak da prošetam.

PRESSING: Ti i Petar Meseldžija ste još od mladih dana važili za velike talente, a od tih dana ste i prijatelji, eto do dan-danas. Kako ste počeli da se družite? Da li je vaše prijateljstvo imalo neke veze s tim što ste se obojica obreli u Holandiji?

NENADOV: Pa, rekao sam da ne verujem ni da bih stigao do Holandije da tamo već nije bio Petar, koji je radio ilustracije za poslodavce iz „Studija Django“. On me je njima i preporučio, pa su me pozvali da dođem i pridružim se. Inače, ovo nije bio prvi put da je Petar negde stigao pre mene. Kada sam odneo jedan od svojih prvih stripova Slavku Draginčiću, koji je tada bio urednik „Stripoteke“, on mi je rekao da postoji još jedan mladi strip-autor iz Novog Sada, koji saraduje s njima - Petar Meseldžija. Petar je u to vreme za njih već radio šljafne stripa, „Krampi“, neke od kojih mi je Slavko i pokazao. Bio sam zapanjen profesionalnošću tih radova, prvenstveno potezom četkice kod tuširanja. Uskoro sam upoznao i Petra lično. Ja sam tada imao petnaest, a Petar šesnaest godina i od tada traje naše druženje; punih trideset i pet godina!

PRESSING: Svedoci smo toga da ljudi u poslednjih tridesetak godina emigriraju iz Srbije na zapad. Ti si se iz Holandije oratio nazad prošle godine, iako iz razgovora s njim znam da tvoj otac nije bio oduševljen tom idejom (barem ne pre nekih 7-8 godina, kad smo i pričali u Novom Sadu na tu temu). Zašto? Šta te je povuklo nazad?

NENADOV: Kada sam se vraćao, špediter koji je transportovao moje stvari iz Amsterdama za Novi Sad me je pitao: „Svi kod nas jedva čekaju da nekako pobegnju iz zemlje, a Vi se vraćate... Zna li Vi nešto što mi ne znamo?“, i dok je on ovo govorio meni se u svesti stvorila scena iz Spilbergovih „Bliskih susreta Treće vrste“, u kojoj Ričard Drajfus, sam u svojoj traci, vozi u suprotnom smeru od kolone vozila koja idu mimo njega, evakuišući se. Da, da, ja znam nešto što vi ne znate. Nemate pojma šta se sprema, jer da znate... De, de, šala, šala... Dakle, jako je teško bilo čiju situaciju porediti sa situacijom drugog čoveka. U mom su slučaju postojale izvesne okolnosti koje su ovu moju odluku učinile u svakom pogledu logičnom. Holanđani i inače, kada zađu u godine iza 45-te a koji su u prilici za tako nešto, gledaju da se presele u toplije krajeve. To što ja nisam u tu svrhu izabrao Portugaliju ili Španiju može se, mislim, sasvim razumeti. Moram samo kratko još da dodam da, ako ćemo iskreno, što se ljudi koji se bave stripom tiče povratka iz inostranstva u ove krajeve nije baš tako redak slučaj. Ja sam ih znam troje-četvoro koji su to uradili.

PRESSING: Sećam se da sam svojevremeno kod Vlade Vesovića video neke tvoje table „Konana“ koje nikad nisu objavljene. O čemu se radilo? Ti si se „Konanom“ ipak na kraju bavio, i to tako što si ga prekomandovao u glavnog junaka svog stripa „Ys“. Kako je došlo do toga?

NENADOV: Nisam siguran koje su table mogle biti kod Vlade Vesovića ali, pretpostavljam, pošto „Konana“ nisam prečesto

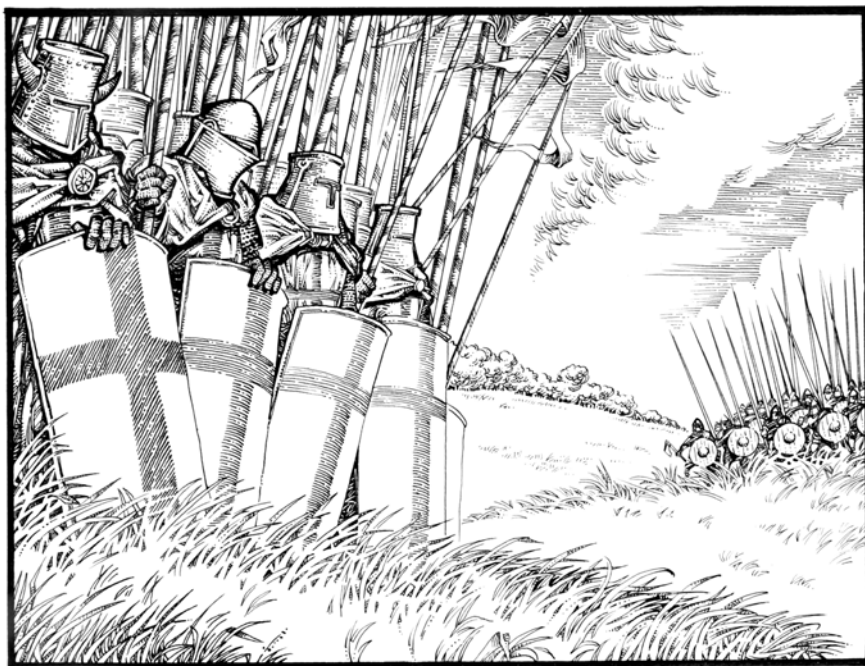
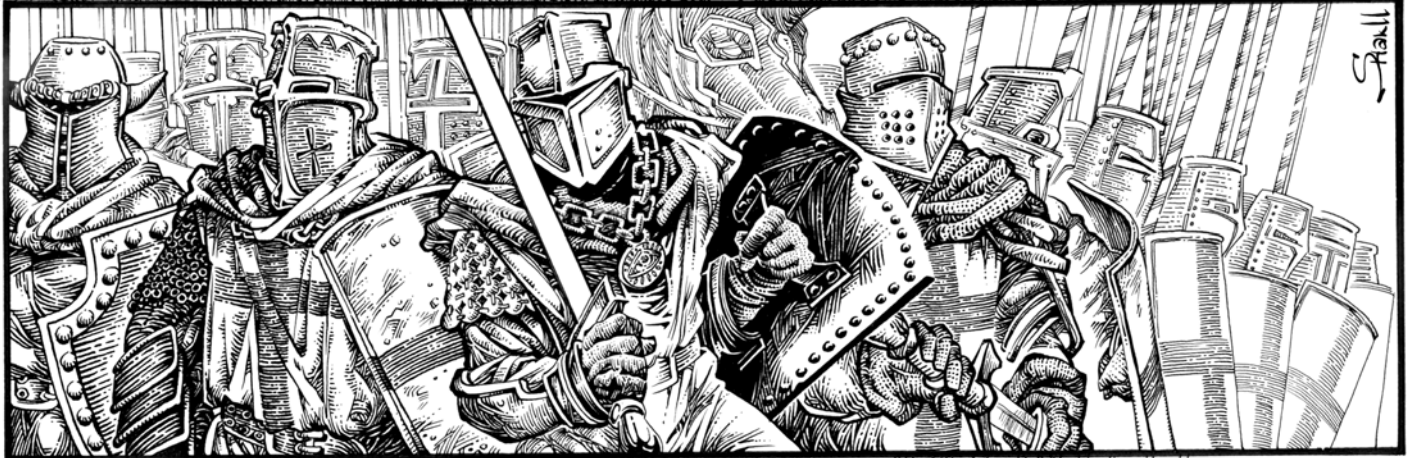
crtao, da se moralo raditi o nekim mojim vežbama, probama... Što se Konanovog pojavljivanja u „Legendi o Isu“ tiče i to u liku glavnog junaka Gradlona, to je bio zahtev scenariste. Opis lika je glasio ovako: „U mladim danima Gradlon treba da liči na Breda Pita, a kad ostari na Konana“. Ovo mi se činilo kao zahtevna transformacija za ona vremena u kojima plastična hirurgija nije bila naročito razvijena, pa sam se odlučio da se Konanovog lika držim od samog početka. Na kraju je to ispalo omaž jednom od meni najznačajnijih strip crtača, Džonu Bjusemi, kao i omaž jednom od meni najdražih strip junaka. Uzgred, po bretonskom predanju, Gradlonov otac se zvao Konan, ali je scenarista njegovo ime u stripu promenio u Bran, iz razloga koje nije naveo.

PRESSING: Kakav bi savet iz ove perspektive udelio mladim, ili bilo kakvim drugim autorima kad smo već kod toga, koji danas ulaze u strip?

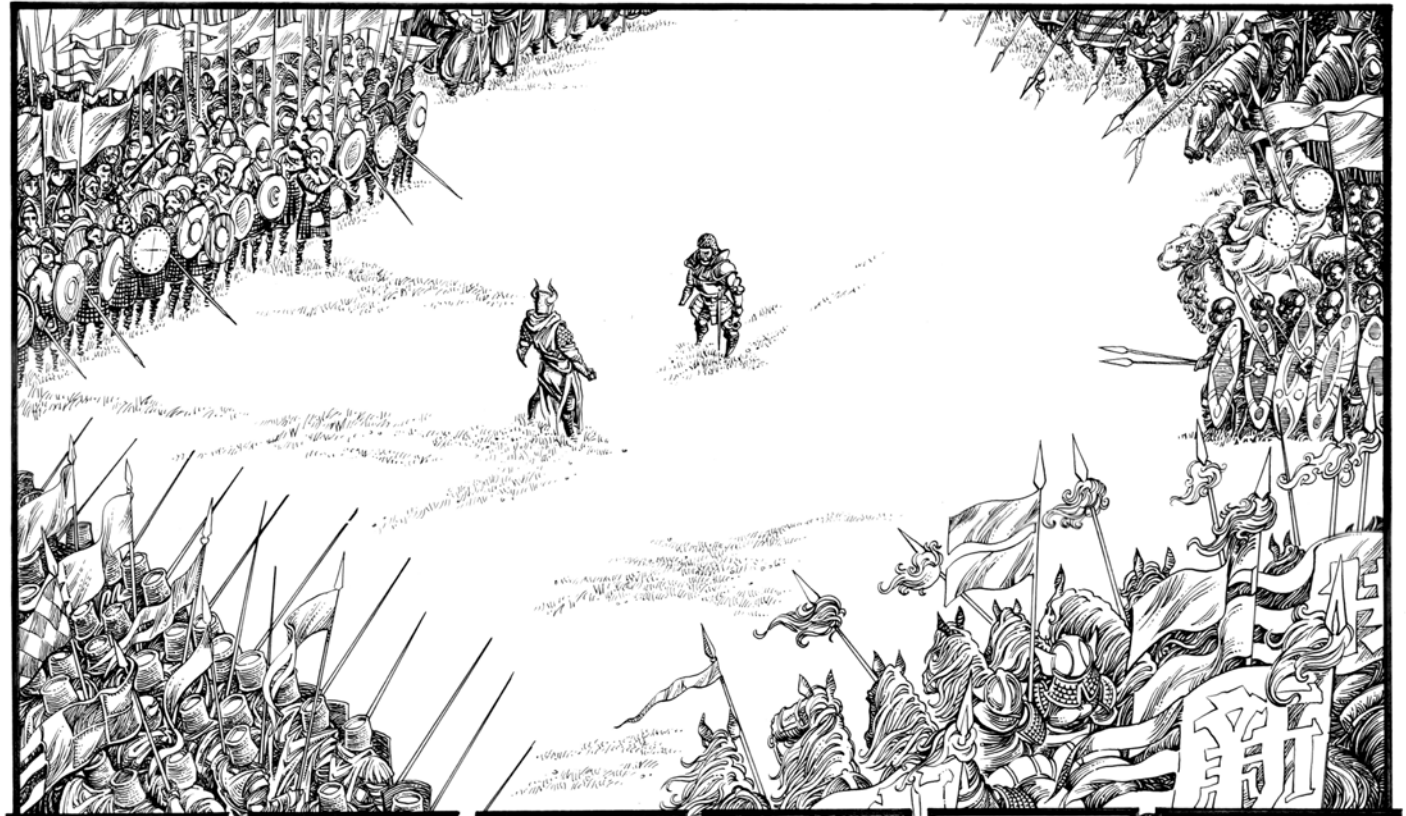
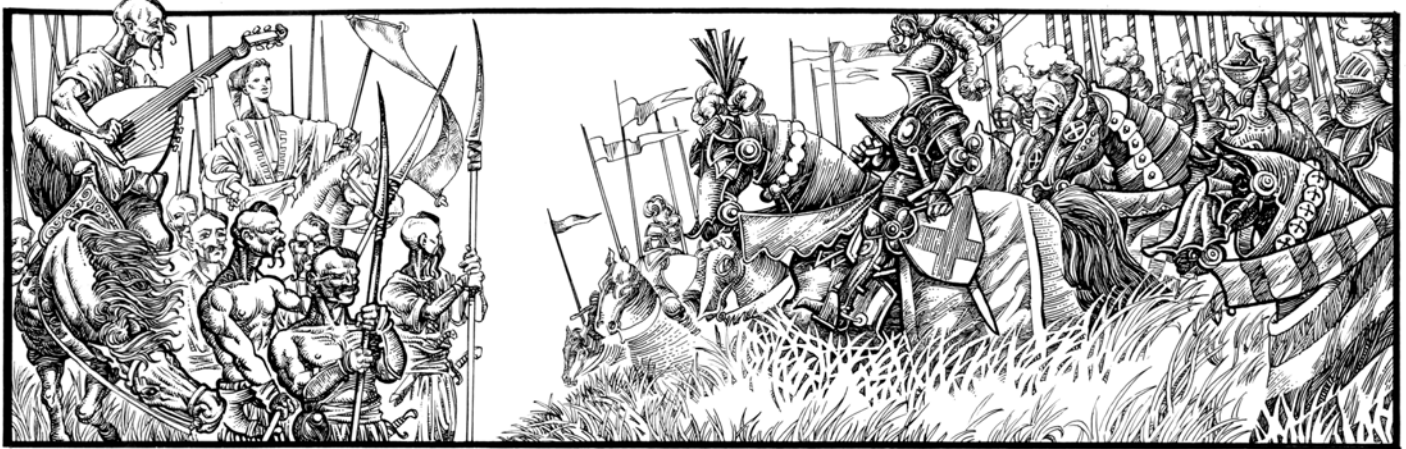
NENADOV: Rekao bih im da sa krajnjim oprezom i ne bez izvesne bojazni uzimaju savete koji dolaze od ovakvih kao što sam ja, ljudi koji se do u poznu životnu dob još nisu u potpunosti odlučili čemu svoj život da posvete, zadržavajući se čas na jednoj stvari, čas na drugoj. Suštinski, ja saveta za njih i nemam, pre bih im pozeleo srećan put u avanturu u koju kreću. Pozeleo bih im još i srećan rad, pošto crtanje i pripovedanje spadaju među najspontanije i u tom smislu najjednostavnije izražajne i stvaralačke aktivnosti poznate čoveku od najranijih dana, uz možda pesmu i ples. Crtanje je takođe i „privilegovana“ delatnost, pošto iza nje ostaju dela koja čovek može da poredi, pa može i da vidi koliko se približava idealu kojim se vodi. I ne treba preterano da brinu ni oko čega. Da parafraziram, po sećanju, onu francusku ženu pisca: „We shall still have some glorious days, before the disaster strikes“ („Imaćemo mi još slavnih dana pre no što katastrofa stigne“). ■

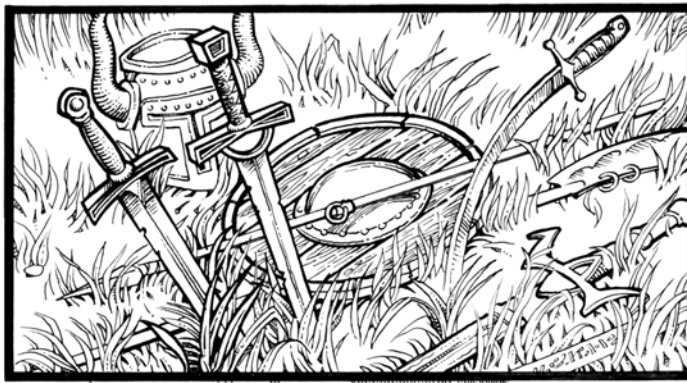
Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

„Seyfettin Efendi ve Olağanüstü Maceraları“ (Devrim Kunter; Seyfettin Efendi Yayınları, 2016)

Steampunk forenzičari, aferim

Štono bi svom poslovnom saradniku Boletu rekao Crni Gruja u prvoj sezoni istoimene mu serije, čak u prvoj epizodi gde se priprema lov na vampire, „Otkad su Turci naš izvozni artikl? Osmanlije smo, nažalost, uvezli ni krivi ni dužni.“ I istorijski gledano, ne greši. Pomeneš li Srbinu invaziju Turaka, pomisliće na dve stvari. Prva je očigledna – prodor Osmanlija na Balkan i držanje istog do ranog dvadesetog veka. Druga je skorija i donekle takođe očigledna, doduše u manjoj meri od prethodne, a to su silne telenevole po malim, velikim, flat, LCD, plazma i full HD ready smartphone ekranima. Dosta nam bilo latinoameričkih, pa smo počeli da uvozimo turske, pa potom indijske, kineske, japanske, portugalske, hrvatske, a imasmo i par domaćih. Čovek bi pomislio „zašto ne možemo nekada nešto korisno da uvezemo od tih Turaka? Sam’ neka šteta od njiju!“

Zaprepašćenje neiniciranih da i Turci vole stripove ume da bude poveliko. Turci su verovatno jedini narod pored ex-Jugoslovena koji i dalje štuje Zagora, na primer. Američka škola je takođe rasprostranjena, i strip-radnje u većini gradova su prepune trejdova i vezanih edicija „Marvel“ i „DC“ stripova. Ali Turci imaju i sopstvenu produkciju. Ono jes, nije prestižna kao frankobelgijska, zanatska kao italijanska, oštra i poslovna kao nemačka, neobuzdana kao španska, ostrvska kao britanska i nekim čudom nezaustavljiva kao srpska, ali je tu, i ima izvanredne autore. Gospodin Devrim Kunter, na primer. Maltene sve informacije o ovom strip autoru će voditi ka njegovom magnumu opusu u stvaranju. Naime, Kunter je kompletni autor relativno popularnog serijala imenovanog „Izvanredne avanture Sejfetin-efendije“. Serijal trenutno broju tri plus jedan albuma, a pojašnjenje sledi. Prva tri – „Demon među sedam brežuljaka“, „Zlokobno ostrvo“ i „Teslino oružje“ – su osnovica i tu je Kunter i scenarista i crtač. Poslednji, „Priče misterije“, je zapravo kolekcija kratkih priča raznih autora, gde je Kunter prisutan ali ne u potpunosti, te je samim tim kanon u istom diskutabilan u poređenju sa prethodna tri. Trenutno je samo prvi četvorodelni album dobio tretman prevoda na engleski jezik zarad proboja na Zapad, te valja overiti kakav je autor Kunter i kakav je efendija Sejfetin.

A Sejfetin je forenzičar i privatni detektiv, najbukvalnije rečeno. Cela storija se vrti oko njegovog osnivanja Centralne agencije za razotkrivanje, turske varijante B.P.R.D.-a, samo sa pretežno neparanormalnom – što će reći, normalnom – postavom (sa)radnika. Tu je Sejfetin kao centar operacije, Ismael kao nužna hrpa mišića, Esat sa oštrim okom za naoružanje, Munever-hanuma sa njenim znanjem o mašinama i napravama, i za kraj doktor Aziz koji obavlja nužne lekarske obaveze. Njihov posao je da se bakću nadnaravnim neznanicama u Turskoj ranog dvadesetog veka, posao za koji su se izvezili ako su razgovori u par panela indikacija.

Pre no što se bacimo na veštine i pomanjkanja autora, valja secirati likove i radnju. Sejfetin, za početak, jeste čudan blend Šerloka Holm-

sa, doktora Hausa i inih sličnih likova. Čovek koji prati svoja pravila, koji je pun stamernih uverenja o tome kako svet teče, koji stavlja nauku i činjenice pre svega, koji se ne libi da rizikuje sve zarad pobeđe. Kao takav ume da bude odbojan, ali mahom prati arhetip džangrizavog genija ekscentrika, sa bitnom razlikom da nije džangrizav, već uvek ima taj anatolijski podsmejak pod gospodskim brčićima. Doktor Aziz samim tim preuzima stereotip Votsona, glavnog pratioca, čoveka koji je maher u svojoj struci ali za sve resto samo mešina za saplitanje i/ili tabanje. Munever je tu kao žena koja ne sluša nikog, ali barem u prvom albumu ne radi ništa od kolosalne važnosti sem što se kači sa par članova grupe. Ismael je gromada, i kao takav nema mnogo karakterizacije dalje od arhetipa – snažan, glasan, nestrpljiv, agresivan, itd. Esat je pak najinteresantniji lik. Najmanje se o njemu zna, a deluje podjednako sposobno i rešeno kao Sejfetin. Šta se dešava u daljim albumima je predmet nagađanja, mahom zbog nedostupnosti istih na zapadnom tržištu.

Ceo serijal je zamišljen da predstavlja „beleške Sejfetina o slučajevima kojima se bave“ od samog osnivanja Agencije. Prvi je slučaj vampira-ubice koji sakati žene po džamijama, muzejima i bitnijim znamenitostima. Naravno, priča se završava Sejfetinovima trijumfom nad „vampirom“, ali postojanje tajne organizacije a la Illuminati/Ordo Templi Orientis/Bildeberg grupa postavljaju taman dovoljno mesta za širenje. Ovde valja stati i prodiskutovati scenarističke i crtačke sposobnosti autora. Naime, Kunter je simpatičan blend inovacije i proseka. Postoje kadrovi koji umeju da izvanredno prikažu akciju ili da čisto vizuelnim jezikom u milimikron opišu čitaocu šta treba da se dogodi. Sa druge strane, puno je i neveštih kadrova koji su ili narativno suvišni ili ne pripadaju tu gde su. Nekada se desi autoru i prilično čudna omaška. Na trideset osmoj strani Hafiza-hanuma pojašnjava Sejfetinu i prisutnima šta je videla da se desilo Afife-hanumi. Scena zahteva da bude barem malo potresena, ali se iz nekog razloga već u sledećem kadru smeši. Ovo i da je omaška, poveća je. No, vizuelnih previda je vrlo malo. Ono što ume da bude oči jesu pokoji očiti scenaristički previdi. Naime, Kunter dovodi u rodbinsku i dinastičku vezu

Vlada Cepeša i Korvine (Matiju i sinove mu). Ovo je prosto metačno, pošto je Cepešova kuća, Drakulešti, ogranak dinastije Besarab, dok su Korvini ogranak mađarske kuće Hunjadi. Ovo bi moglo i da se oprusti da nije ključni detalj priče i maltene deo MO-a glavnog negativca albuma, „vampira“ zvanog Kostač Jonel Drakul. Isti negativac dalje deklarise da je inspiracija Stokeru za pisanje „Drakule“ bio slučaj Džeka Trboseka, što opet istorijski nije tačno. Ovo se može pripisati trabunjanju lika s obzirom na kontekst, ali ukoliko nije predstavlja prilično veliki kiks. Podjednako veliki je prekid u komunikaciji Kostača i Sejfetina. Na osamdeset i četvrtoj tabli naređuje saradnicima efendije da se nokautiraju hloroformom „ne bi li porazgovarao nasamo sa Sejfetinom“, a čim to urade na osamdeset i šestoj tabli kao iz topa kaže „nemam ja o čemu s tobom da razgovaram“. Ovo neodoljivo podseća na jednu scenu iz legendarnog lošeg filma „Soba“ režisera, producenta, izvršnog producenta, scenariste i glavnog glumca zvanog Tomi Viso, vezanu za njegovog druga psihijatra, no to je priča za drugi put.

Uopšte uzev, negativne strane „Sejfetin efendije“ su prilično primetne. No serijal ne bi bio toliko popularan da zavredi prevod na engleski (koji je takođe prilično diskutabilan) da nema čime da se podiči. Sejfetin je prilično fino okarakterisan. Kalkulisano promisli svaki detalj, kao i svaki pravi detektiv. Na licu mesta donosi hipoteze, one najočitije testira takođe na licu mesta, te izvede zaključak i već prelazi na sledeći. Njegova pomalo neotesana priroda jasno vuče korene od ponašanja Holmsa/Hausa, gde će bez i trunke oklevanja reći starici da joj je komšinica mrtva, tim rečima, bez empatije. Ima posao i posao valja rešiti. Njegovo rezonovanje i improvizacija su takođe holmsovski/hausovski. Umesto da servira saradnicima odgovor, on im ga demonstrira, ili postavi elemente i čeka da povežu tačke. Karakterizacija Esata je takođe na mestu. Scena gde utaba trojicu brkojla bez problema i podiže oborenu cigaretu je čist holivudski vestern, na onaj dobar način. Iako je borba sa glavnim negativcem – pogađate, nije vampir – antiklimaktična, prilično lepo zaokružuje prvu deonicu Sejfetinovih beleški.

U ovom albumu nema natprirodnog. In medias res slučaj sa početka albuma to i prikazuje. Na ovaj način je Sejfetin pomalo i Dilan Dog (što ne čudi, i on je popularan kod turskih stripadžija i stripadžika) utom što prvo pita klijente i oštećene da nije u pitanju nešto svakodnevno, monotono, ovozemaljsko. Sejfetin je čovek od nauke, što je možda i krupniji korak među turskim stvaraocima nego što bi čitalac to shvatio listajući ovaj album.

Ukoliko se u kasnijim albumima poboljšava, Kunter je definitivno autor vredan pažnje. A opet, snažan indikator ovoga je količina štampane materije vezana za „Sejfetin efendiju“. Kunter je imao i svoje TV priloge vezane za ovaj serijal. A čak i da vam je osnova za sud njegove veštine samo ovaj album, sa sve manama, ne možete mu poreći umeće i zanimljive ideje i koncepte, kao i prvo i kardinalno pravilo avanturističkih stripova – zabavu. Ergo „Sejfetina“ u šake, dugme za gašenje TV-a na daljincu uperenom ka istom gde vredi turska serija, blagi uzdah i prijatno čitanje. A onda nestrpljivo čekanje do sledećeg dela avantura nasmejanog forenzičara sa brčićima. ■

Ivan VELJKOVIĆ

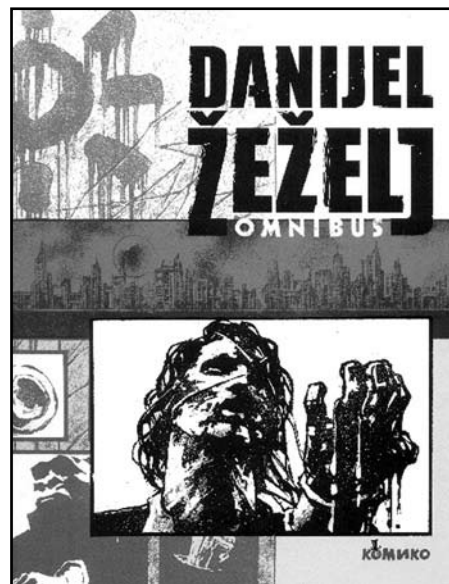
“Danijel Žeželj Omnibus”
(Danijel Žeželj; “Komiko”, 2013)

O, tempora!

Ležala je, spremna za novo čitanje. Između dvde knjige, smestim je na svoju pregradu, u moru talasastih papira, nenapisanih pesama i neobojenih freski naše epohe. Uvek je mirna, trpi na svojim bokovima transfer papira kojekakvog kvaliteta, prvo pozadi, na neispisanim leđima, da bi, pri kraju dela, sva težina pala na narandžastu fasadu i plava slova. Moja mala „beležnica“, sitni i vrlo mi dragi letak o nekoj firmi na bulevaru Lenjina na Novom Beogradu, malo je parče materije koje uvek odvaja pročitano od nepročitanog. Mislim da sam ga dobio uz „Rukopis otkriven u Akri“ ili „Anu Karenjinu 2“. I ta je beležnica meni, sa pregrade, jasno stavljala do znanja da nema ništa protiv toga da, umesto odvajanja pročitanih od nepročitanih reči, odvaja sagledane od nesagledanih slika - da mi asistira u čitanju stripa.

No, isprečiše se brojni drugi. Prvo pijani Čarls Bukovski, pa maestralni Herman Hese, pa još maestralniji Žan Pol Sartr... I išlo bi to ko zna dokle, da ne prelomih - „Omnibus“! Tako, posle skeptika i egzistencijalizma (a ovo prvo ne može da ne leži u ovom drugom), na red dođe, kao i u istoriji umetnosti: sasvim nenamerno i bogovski respektivno pravilno, nadrealizam i postmoderna. Za vreme (čitati: tempora) u kojem živimo, važi običaj (čitati: mores) da na nadrealizam gledamo kao na nasumičnu skupinu Dalijevih slonova sa mravljim nogama i razlivene satove sa njegovih manje ili više poznatih tvorevina. Ipak, nađu se među nama i ljudi kao ja, koji likove debelih ruskih klasika razlikuju tek po kompleksima čije su žrtve (uz poštovanje prema životnom kvantitetu bradatog grofa iz Jasne Poljane), pa im i nadrealizam dođe kao onirično, ali drago sanjarenje. Nema, uostalom, u snovima ničeg tako velikog, sem možda straha od prolaznosti, što se može usprotiviti veličini samog sna, kao nesagledive celine ljudske fantazije, sanjarenja na livadi Hektora Berliozu. I dođe, dođe „Omnibus“... Kupuje me, kao i svako književno delo koje volim, svojom strukturom. Jasna kompozicija i smisaoni poredak. Na početku veličanstvenost života i muzike, na kraju veličanstvenost stradanja i ek-

splozije. A negde daleko, vrlo daleko, orbitira po nekoj iracionalnoj, samo sebi jasnoj funkciji, planeta Silja... Druga stvar koja u „Omnibus“-u impresionira, svakako, je razrada motiva. Simbolika motiva, ali i njihova odmerena upotreba po modifikovanim i prilagođenim Čerčilovim principima, dovedena je do granica maestralnosti. Nadrealni prikaz motiva svakako je jedina realnost u celom tom procesu, jer jedino simbolika koju sam autor dodeli motivu dolazi čista. Svaka druga manifestacija dolazi kao proizvod ograničenosti sirotih čula, dok iracionalna simbolika prevazilazi granice čulnog, direktno dospevajući iz mašte. Zato je mašta jedina realnost nadrealizma, a kao njena najveća frakcija: onirični prostor granice između snova i stvarnosti. Ovo stanovište je svojevremeno držao i Maljevič, gledajući na motive kao na usamljene zvezde u mračnom nebu ljudskog uma, ali osvrćući se i na mogućnost grupisanja zvezda u sazvežđa. Tako je Maljevičev suprematizam na slici „Crni kvadrat“ zapravo savršenstvo tačke, a ne ugla, kako su to tumačili umetnici sovjetske škole soc-realizma. Maljevič je, dakle, vrlo vešto podmetnuo nogu za splitanje estetici čitave sovjetske arhitekture, a sve to zbog motiva. Svakako najprepoznatljiviji motiv „Omnibus“-a jeste motiv peska, u prvom delu stripa. Mladi crnački muzičar, bubnjar u džez bendu negde u Americi, u stalnom je pokušaju da odgonetne i do kraja dovede svoj san o devojci na plaži, na nekom udaljenom ostrvu. Klub u kojem svira kao podlogu za igru koristi pesak. Vizuelno vrlo zanimljivim pokretima, predstavljen je rast atmosfere u klubu kroz gradijentalni rast koncentracije peska, što me je podsetilo i na Pavičev motiv peska, prikazan kao gluv i strukturalan medijum ljudske emocije, ekspresije, od dečijeg slova „A“ na brdašcu, do otiska stopala nekog stranca, na plaži, u suton letnjeg dana, koji kroz kariranu bonacu polako prelazi u noć. Ništa manje zanimljiv nije ni motiv trešanja, stalnog umirujućeg faktora u umetnosti (ali i filozofiji Bertranda Rasela), dok je meni lično najsimpatičniji motiv planete Silja, biser među motivima u „Omnibus“-u. Planeta Silja jeste udaljeno, neprimetno, nedostižno, ali duhovno savršeno mesto tišine, direktna metafora postmodernog shvatanja talasastih poljana nade, smrti i vere u nešto nesagledivo. I, na kraju, tu je

motiv bokserskog meča između dobra i zla, čiji je ishod nemoguće utvrditi, zbog nestanka struje u dvorani sudbine. U tom motivu nalazim i malo simbolike dijalektičke prirode istorije. Sve prekretnice prošlog veka bile su dijalektičke prirode: Španski građanski rat, Praško proleće, Avgustovski puč... Jedino prekretnice u ljudskoj duši svode sebe na apsurd i skepsu, pa nas i dovede do postmoderne. Jedan pametan čovek je u jednom razgovoru sa mnom rekao: „Problem sa postmodernom je taj što iza sebe neće ostaviti velikih imena“. Bilo da oslobađa misao, ili sluti regres, nije postmoderna ta koja će ovaj vek lišiti velikih ideja. Problem sa malenkosću dvadeset prvog veka jeste prepotentnost dvadesetog veka. Ovaj vek nema veličine, jer teče u senci prošlog veka. To nije ni dobro, ni loše, to je prosto činjenično stanje: mora da prođe još vremena do novog Dalija, Prevera, Sartra, Nabokova, Hesea...

Na kraju, ostaje mi samo da odgonetnem sebi: je li onaj čovek, čije ime nosi bulevar sa moje beležnice, mogao da spreči pogubljenje Marije Nikolajevne Romanove, njenih sestara, majke i oca? Radi li se o ideološkom fanatizmu, ili nedostatku moralne odgovornosti? Ima li granice oniričnosti u nama? Ima li straha, ili je strip samo sinestezija? ■

Luka STOJANOVIĆ

“Terapie de Basm – TDB” (grupa autora; „TDB“, 2013-)

Na terapiji sa junacima bajki

Temišvar je geografski jedan od najvećih gradova u Rumuniji, ali je pre svega prepoznatljiv po svojoj arhitekturi i kulturnim dešavanjima. Zvanično je proglašen evropskom prestonicom kulture za 2021. godinu. Pored mnoštva kulturnih manifestacija, tu se našlo mesta i za Devetu umetnost. Strip je u Temišvaru aktivnije prisutan još od vremena posle revolucije, početkom devedesetih godina prošlog veka, uz značajan porast izdanja i sve veći broj manifestacija. Najvažnija od njih je svakako ona iz 1994. godine, kada je na „Euroconu“, evropskoj SF konvenciji, počasni gost manifestacije bio i legenda svetskog stripa Žan Žiro - Mebijus. Unazad, već skoro tri decenije, u Temišvaru je izdato nekoliko strip časopisa, koji nažalost nisu imali dugi vek. U septembru 2013. godine objavljen je prvi broj novog strip časopisa „TDB“ („Terapie de basm“). Po ideji agilnih Zorana Popovića i Mirela Dragana, a uz podršku lokalnih institucija, pre svih „Edukube“ i „DCXS BDVision“, i grupe zaljubljenika u strip, na rumunskoj strip sceni pojavio se jedan potpuno novi i drugačiji tip strip časopisa. Ideja ljudi oko „TDB“ u startu je bila da kao udarni sadržaj u časopisu ide istoimeni strip serijal, u kome bi popularni junaci rumunskih bajki bili smešteni u neko aktuelno vreme i u kome bi se susretali sa savremenim problemima čovečanstva - alkoholizmom, narkomanijom, ali, pre svega, sa depresijom. Tako poznati junaci, svako od

njih ponaosob, „primaju“ po jednu ili više od tih pošasti: Praslea Hrabri ima kompleks niže vrednosti, Princeza Sara narkomaniju i depresiju, Fat Frumos - narcisoidnost, Zmaj - poremećaj ličnosti i anksioznost, Spanu šizofreniju, Konj Ekvestru alkoholizam i bipolarni poremećaj, Vuk hiperkinetički poremećaj i Puju anksioznost i osećaj napuštenosti. Svima njima potrebna je „terapija“. Scenarista matičnog serijala „TDB“ Andrej Kerašku (Andrei Cherascu) u prvom broju časopisa uvodi nas u svoj svet terapije, citiram: „U opsesivno-kompulsivnim vremenima, u društvu sa hroničnim nedostatkom pažnje, depresija, nervoza, anksioznost i panični poremećaji nisu zaobišli ni polje bajki. U sve težim vremenima i otuđenom svetu, u kojima su ljudi izgubili strpljenje da odslušaju neku priču, kada im ni šarm, viteški topuzi i vile ne mogu pomoći, naši omiljeni likovi i junaci, slomljeni i na vrhuncu očajanja, i sami posežu za... Terapijom. U „hali odbačenih stvari“, pod vodstvom misterioznog terapeuta, saznaćemo pravu i istinitu priču o viteštvu, kćerkama kraljeva, čarolijama i neustrašivim zmajevima. Bićemo svedoci terapija gde će se konačno saznati prava istina o svim pričama koje počinju sa: Bilo jednom u davna vremena...“

Na nagovor propalog boksera Pujua, pileta prepelice, u „hali odbačenih stvari“ sastaju se Princeza Sara, Praslea Hrabri, Fat Frumos, Zmaj, Spanu i Konj Ekvestru. Okupio ih je misteriozni terapeut, uz asistenciju Pujua, kako bi svako od njih, uz razgovor sa ostalima iz grupe, izneo sve svoje muke i probleme. Zmaj, ružan i zao, kao po običaju kasni na terapiju i

to izaziva verbalni sukob sa Fat Frumosom, ali ih Puju brzo smiri. Prvi se ispoveda Praslea Hrabri, kao najmlađi od njih. Praslea, najmlađi od trojice kraljevskih sinova, prozvan od malena Hrabri u nadi da će mu taj nadimak kad odraste pomoći da to stvarno i postane. Majka ga je mnogo volela, ali otac i braća nisu. Praslea je više voleo da čita knjige u biblioteci nego da izlazi sa braćom da se „bore“ sa zmajevima. Za njegov rođendan otac mu poklanja luk i strele i ostavlja ga samog u svojoj velikoj bašti, u kojoj postoji drvo koje rađa zlatne jabuke, ali koje nikad ne uspeavaju da uberu i sačuvaju jer ih uvek neko ukrade. Sad je došao red na Prasleu da sačuva jabuke od misterioznog lopova, ono što nikome u kraljevstvu pre njega nije uspelo. On se u bašti osigurava postavljajući se između dva zabodena kočica u zemlju kako bi se, ako slučajno zaspi, brzo probudio. Ali, ovaj, Praslea čvrsto zaspi i odsanja divan san u kome je baš on uhvatio misterioznog lopova, uspeo da sačuva zlatne jabuke i spase prelepu princezu. Bio je po prvi put tako srećan. Ali, kada se probudio iz tog divnog sna, shvata da su zlatne jabuke ponovo nestale. I dok je Praslea završavao svoju tužnu priču, začuje se misteriozni ženski glas iz zida hale... Glas njihovog misterioznog terapeuta.

Uz udarni serijal u prvom broju časopisa predstavljen je čitaocima jedan od crtača na serijalu, Andrej Pujka (Andrei Puica), kroz fotografije i skice iz ovog projekta. Za kolor je bila zadužena Evelin Kral (Evelyne Krall). Prvi broj je objavljen na kvalitetnom papiru, na 32 strane u boji, na A4 formatu.

Drugi broj izlazi tri meseca posle prvog, decembra 2013. godine. Na povećanom broju strana (44) i uz promenjen logo časopisa - sada je u naslovu samo kratko „TDB“, a u podnaslovu originalni naziv udarnog serijala „terapije de basm“.

Zaprepašćeni učesnici terapije začuvši misteriozni ženski glas iz samog zida hale, započnu žestoku raspravu o tome ko je s druge strane zida i zašto Puju krije identitet te osobe. Puju ih poziva da se smire i ostanu u hali uz obećanje da će im vrlo brzo sve objasniti... U nastavku „terapije“ pratimo priču Fat Frumosa, lepog momka, kojeg iz zamka izbacuje njegova ljubav Ileana, a zbog njegovih intimnih odnosa sa Princezom Sarom. On u pratnji svog vernog konja Ekvestrua odlazi na foto audiciju gde se susreće sa svojim književnim „ocem“ - rumunskim piscem Jonom Kreangom (Ion Creanga). U foto-studiju kod Kreange on se upoznaje sa još jednim junakom iz bajki - Greuceanuom, koji sada izgleda kao Ajron Men, polu čovek, polu robot. Fat saznaje da mu je otkazana sva dalja saradnja, kao zastarelom liku, jer su se vremena promenila i ljudi sada traže moderne superheroje a ne klasične junake iz bajki. Vidno razočaran, Fat sa svojim konjem odlazi u kafanu da zajedno utole svoju tugu u alkoholu. I tako sreću Pujua koji ih poziva na jedno specijalno mesto...

Crtač „TDB“ serijala u drugom broju je Kristi Magureanu (Cristy Magureanu), a kolor je odradio Viktor Baluciu (Victor Balutiu). Objavljen je i intervju Frančeske Prede (Francesca Preda) sa konceptualnim umetnikom pod umetničkim imenom „The Orion“. Tu je i kratka priča o trećoj po redu ediciji salona „CAT- Comics Animation Timisoara“. U novoj rubrici pod nazivom „Radi se“, objavljen je razgovor i intervju sa autorom Kristijem Magureanuom o planovima za njegov strip album „Forgotten“, koji se radi uz podršku redakcije „TDB“. Od ovog broja tu su i kratki stripovi Mirela Dragana sa njegovim geg stripom „Vasile“. Sa trećim brojem časopis ponovo povećava broj strana, i sada ih ima već 50.

Puju u pokušaju da svim prisutnima na terapiji objasni zašto ih je pozvao, najpre želi da ispriča svoju tužnu priču - priču o piletu prepelice koje je prekršilo obećanje dato svojoj mami i koje je ostalo samo i napušteno. Puju je nekada bio bokser. Borio se na crno po napuštenim sportskim salama i noću na parkinzima. Njemu su „menadžeri“ uglavnom davali da popije po neko pivo, i to samo ako dobije meč, a sa parama je jako loše stajao. Njegova mama, njegov najveći fan, shvatajući težinu njihove situacije i bede u kojoj žive, odlučila da njih dvoje krenu u Španiju, kod ujke Mitikea. Ali Puju ne želi da ode, ubeđujući majku da će već sledeći njegov meč biti prekretnica i za njega i za njihovu tešku situaciju. Očekivao ga je veliki meč sa slavnim Vanatoruom. Veče pre odlaska za Španiju on obećava mami da će, nakon što bude pobedio Vanatorua, doći i pridružiti joj se... Puju, nažalost, gubi i taj sudbonosni meč već u prvoj rundi nokautom. Slomljena mu je i ruka, i više neće moći da boksuje. Kući stiže prekasno,

mama je već otišla i Puju ostaje sam. Odlazi u kafanu da uz alkohol gasi svoju tugu. Tamo nailazi na Ekvestrua, konja Fat Frumosa, i na Ivana Turbinku. U kafani, kao konobar, služi njegov tvorac Joan Bratesku (Ioan Alexandru Bratescu Voinesti), koji pažljivo sluša Pujuovu tužnu priču i smišlja mu nadimak „prepelica“...

Crtež na matičnom serijalu u ovom broju preuzima Mirel Dragan, a Viktor Baluciu nastavlja sa kolorisanjem. Rubrika „Radi se“ posvećena je strip autoru Remusu Buznei (Remus Buznea), studentu animacije na „UCA Farnham“ Univerzitetu u Velikoj Britaniji, i njegovom radu na autorskom projektu „Spooky short stories“. Objavljeni su intervjui sa autorom Mihajem Moldoveanuom- Mičijem (Mihai Moldoveanu- Michi) i Marianom Mireskuom (Marian Mirescu) kome je u ovom broju objavljen i strip „Aberatie“. U rubrici „Događaji“ objavljene su fotografije sa predstavljajući drugog broja časopisa „TDB“ u Temišvaru, Klužu i Aradu, kao i gostovanje ekipe iz „TDB“ na „Radio Romania Timisoara“.

Naredni broj, posle duže pauze, je u stvari dvobroj (4/5), i ponovo je na povećanom broju strana. Sada ih ima ukupno 62.

Spanul, čosavi negativac iz Kreanginih priča, vampirskog je porekla. U kratkoj ali krvavoj priči o njemu, pratimo ga kako iz svog zamka kreće u noćnu potragu za žrtvom. U nekoj mračnoj i napuštenoj uličici sreće pijanog Ivana Turbinku, koga ubija i stavlja u vreću. U svom krvavom zamku Spanu dere kožu sa mrtvog Turbinke... Kasnije, Puju sretne Spanua i poziva ga da im se pridruži na zajedničkoj „terapiji“. Paralelno sa ovom ide i priča o misterioznoj ženi, čiji se glas čuje iz zida hale, i uz nagoveštaj kako je ona uopšte tamo stigla.

Scenario serijala od ovog broja potpisuje grupa „TDB“, crtač je Mirel Dragan, a koloristi su Viktor Baluciu, Vali Sava i Kristi Magureanu. U rubrici „Radi se“ strip autor Viktor Druđiniu (Victor Druđiniu) predstavlja generalno svoj rad na stripu sa skicama. U ovom broju idu dva intervjua - sa Kikijem Vasileškuom (Kiki Vasilescu), filmskim rediteljem i sa Lucianom Avorničeseijem (Lucian Avornicesei), vlasnikom izdavačke kuće „EAT Comics“, najpoznatije po objavljivanju serijala „The Walking Dead“ na rumunskom. Rubrika „Dosije“ predstavlja strip autora iz Jaša - Radua Gavrileskua (Radu Gavrilescu), kome je u ovom broju objavljen i strip, rađen po romanu Vilijama Gibsona „Džoni Mnemonik“. Objavljeni su još i stripovi „Uncle Musz“, kratka horor priča Remusa Buznee, kao i nezaobilazni „Vasile“ Mirela Dragana.

Šesti broj časopisa donosi nastavak priče o junacima bajki na „terapiji“. Na redu je priča Princeze Sare. Ona je pastorka bogatog biznismena, koji ima svoje dve kćerke koje stalno hvali i uzdiže a jednu Saru stalno maltretira i kinji. Sarina majka je preminula i njoj nikako nije jasno kako je njena majka uopšte mogla da zavoli i da se uda za čoveka kakav je njen očuh. Razočarana takvim životom, želi da ode i da se osamostali... Od ovog broja časopis daje mnogo više prostora

i drugim stripovima u odnosu na matični serijal. Tu su „Frukt“ Mariana Mireskua, „Stapinii Tunelului“, strip Valtera Riesa (Walter Riess), sa kojim je u rubrici „Dosije“ objavljen intervju a objavljena je i njegova stripografija, strip kaiševi Sebastiana Oakeša (Sebastian Oaches), „Victimele Novei“ Aleksandrua Čubotariua (Alexandru Ciubotariu), strip „Vera“ scenariste Marka Stojanovića, crtača Dana Janoša (Dan Catalin Ianos) i koloriste Aljoše Tomića. Tu je i nezaobilazni „Vasile“ Mirela Dragana sa njegovim komentarima. „Price guest“ ovog broja je Dan Janoš. koji je predstavljen sa svojim crtežima i skicama, a objavljen je i intervju sa njim. U novoj rubrici „Kako da...“ objavljene su skice i studije likova u stripu Viktora Druđinua i Remusa Brezne. Rubrika „Događaji“ donosi slike sa izložbe SF časopisa „Helion“ iz Temišvara, Salona stripa u Krajevici 2015. kao i izveštaj sa ComicCon-a 2015 u Bukureštu. U okviru rubrike „Radi se“ predstavljen je projekat „Salt“, naučno-fantastična priča prema scenariju Mihaja Peteana (Mihai Petean) i Andreja Pope (Andrei Popa), koju crta Aleksandru Popa (Alexandru Popa) a koloriše Dumitru Furkulica (Dumitru Furculita). Objavljen je i intervju sa scenaristom Mihajem Peteanuom.

Časopis „TDB“ izlazi periodično i distribuira se u trgovačkim lancima: „Carturesti“, „Inmedio“, „Red Goblin“, „Atelier Print“, „Bruiaj“ i „Mokum“. On ima i svoje internet strane na adresama www.terapiedebasm.ro i www.facebook.com/terapiedebasm. Časopis „TDB“ izdaje istoimeni izdavač iz Temišvara. ■

Dragan PREDIĆ

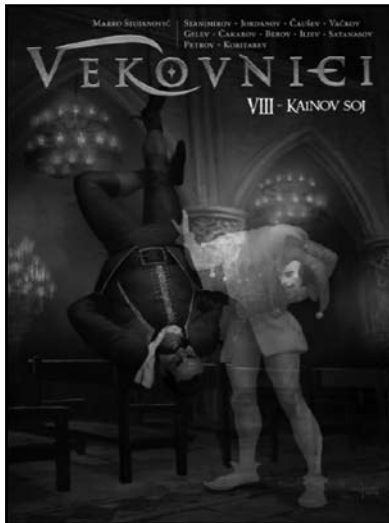

"Vekovnici 8: Kainov soj"

(Marko Stojanović, Petar Stanimirov, Rumen Čaušev, Ivan Berov, Evgeni Jordanov, Aleksandar Vačkov, Todor Iliev, Daniel Atanasov, Penko Gelev i drugi; samostalno izdanje, 2016)

Izuzetna struktura i dubina karakterizacije

"Vekovnici" je serijal epske fantastike čija složena radnja postaje ispresecana mitovima, istorijskim činjenicama i ličnostima iz prošlosti, likovima iz književnih dela i zaverama koje su postale standard za ovaj žanr. U ovom trenutku, u osmom poglavlju priče, upoznajemo veliki broj likova – tu je srpski kraljević Marko, kineski vampir Čen, besmrtna Amazonka Alea – te vidimo i skup negativaca, odnosno avetinja, vampira, krstaša, keltskog boga Balora Zlog Oka, kao i čitavu jednu mrežu iskustava koja svi oni međusobno dele. Ovaj album se mudro udaljava od svega toga i za promenu se usredsređuje samo na Marka i njegov soj besmrtnika, samim tim nudeći novopridošlicama „tabulu rasu“, a dugogodišnjim fanovima nešto ličniju priču kao mali predah u radnji. Priča počinje u Srednjem veku, gde Marko jede u kafani u društvu besmrtnog lakrdijaša Tila, kada ga izaziva još jedan izdanak Kainovog soja na prvi od mnogo dvoboja koji čekaju takva bića. Ovu tučnjavu, zapravo krštenje krvlju, ilustruje Petar Stanimirov i to radi slikarskim stilom gde vidimo bol i bes na licima aktera silovito izražene „digitalnim“ uljem na platnu. Nasilje kakvo Stanimirov prikazuje u crtežu sasvim je na mestu. Iako pravila besmrtnika u ovom serijalu podsećaju na ona kod filmskog serijala „Gorštak“, ovde nema prikupljanja moći nakon ubistva, nikakav razlog zašto bi brat bratu smaknuo glavu s ramena, nema takmičenja. Ovi besmrtnici samo mogu da žive život ispunjen bilo vrlinama, bilo porocima (češće ovo drugo) dok sa sobom tegle posledice njihovih postupaka. Iako je ova scena nevezana za ono što sledi, odlična je kao uvod u mehaniku priče i kao tematsko jezgro ostatka albuma. Pogotovo zato što narativ postaje mozaičan.

Ivan Berov preuzima crtež kada priča odjednom uskače u svoj uobičajni glavni tok koji je u osamnaestom veku, gde Marko visi obešen za nogu u prelepo nacrtanom Notr-Damu, licem u lice sa obezglavljenim, ali nekako i dalje živim Tilom. Na tavanu se dva poznata lika francuskog književnog romantizma, Kvazimodo i D'Artanjan, prepiru oko toga kako će ubiti svog bivšeg sabrata po oružju, naizgled izdajnika. Ovo postaje okvirna priča albuma za flešbekove koji predstavljaju, svaki sa vizuelno drugačijim crtačkim stilom, kako su se ovi likovi iz predanja i popularne književnosti sastali i udružili protiv mahinacija grofa Rošfora, takođe besmrtnika. Ludorije, mačevanja, dvoboji nastali usled nesporazuma i sudari na ulicama Pariza su protkani razgovorima koji daju uvid u prirodu besmrtnosti, a ono što postaje očigledno na koncu je to da najgore što besmrtnik može sebi da uradi jeste da postane inerten, da ga ista prijateljstva i iste ljubavi definišu, da ga napred teraju isti porivi, iste strasti i iste mržnje. Sa većnim životom, besmrtnik bi trebalo da dočeka

promenu raširenih ruku, ne da sebi i drugima nanosi bol i patnju zato što ne može da odraste i da se razvije kao osoba, zato što ne može da nauči da oprašta i da se prilagođava. Na sve ovo se kao zaključak javlja veoma simpatičan metafiktivni komentar na kontinuitet među konceptima i likovima pop-kulture.

Marko Stojanović izuzetno dobro strukturira strip ne bi li prikazao veštine i talente različitih crtača, od kojih svi nemaju kompatibilne stilove. Svaka scena je zapravo diskretna epizoda, sa mini-sukobima koji su uvedeni i razrešavani a pošto svaki crtač crta kompletnu scenu, njegove ilustratorske i pripovedačke sposobnosti mogu da se istaknu a da čitaocu ne remete ritam. Najnoviji album „Vekovnika“ jeste jako dobar uvod u serijal, prijatna „odmorišna“ epizoda koja dodatno gradi svet i otkriva dubine karakterizacije glavnih aktera, a uz to i demonstrira šta sve crtači kao Todor Iliev, Ivan Berov, Ivan Koritarev, Petar Stanimirov i drugi mogu da izvedu. ■

Alin RAUČOJU

Prevod: Ivan VELJKOVIĆ

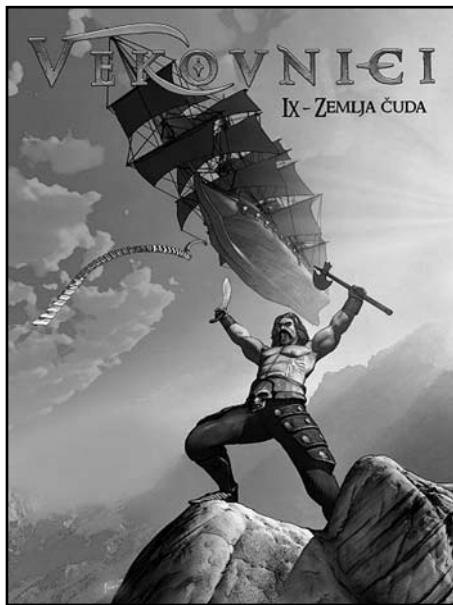
"Vekovnici 9: Zemlja čuda"

(Marko Stojanović i drugi; samostalno izdanje, 2017)

Deveti put među Srbima

Pitate me zašto volim Tita „Vekovnike“? Pa, ako ostavimo ostalih 4224 razloga na stranu, odgovor se svodi na - zato što su trenutno jedini strip koji izlazi u nastavcima i uspeva da mi u (gotovo) svakom narednom broju priredi neko iznenađenje koje mi ostavi razapljene vilice. Ozbiljno, ljudi koji ne bace pogled da osmotre šta imam u rukama dok čitam „Vekovnike“ verovatno misle da sam se udubio u neki izveštaj Vlade RS o održavanju trenda rasta domaće privrede, mora da im toliko zapanjeno delujem.

Znam da ovo zvuči kao preterivanje dokazanog fanboja, ali ostavite začas sumnju, katran i perje po strani i bacite pogled na ~~besramno reklamiranje~~ argumente kojima bih da vas ubedim da znam

šta vam prodajem govorim. Ako je u prvih osam albuma „Vekovnika“ (i jednom specijalu) postojala neka konstanta, onda je to bilo pripovedanje Marka Stojanovića bogato nafilovano igrama reči provučenih kroz monologe i dijaloge njegovih dugovikih protagonista. Nešto što je pratilo „Vekovnike“ u dobru i zlu, Balkanu i Beču, Evropi i Americi, početku i kraju sveta. Znali ste da će junake „Vekovnika“ gde god se zavuku sustići Stojanovićeve naracija, sviđalo se to njima ili ne. Stoga, ideja da će u novom albumu, osim na par prvih i poslednjih strana, vladati potpuni muk među njegovim korikama zapravo ima smisla, zar ne? Zašto ne bismo lišili strip nečega što je priznato i prepoznato kao njegova velika prednost i videli šta će od toga da ispadne? Pa nema u tome ništa čudno?

Ispala je „Zemlja čuda“, bukvalno.

Dobro, ali nije to toliko senzacionalno, neko će se drznuti da kaže. Bilo je i ranije tušta i tma stripova u kojima su autori s mnogo uspeha vežbali pripovedanje bez reči. Jedan Šabuteov je preveden objavljen ovde pre samo nekoliko dana. A ni od legendarnog „Uzdaha i sna“ Berardija i Milaca nas ne deli više od nekoliko godina. „Nemi“ stripovi možda jesu izuzetak od pravila, ali ne onaj tip izuzetka koji ga potvrđuje, već pre tip koji ga potpuno ignoriše vođen nekom svojom vizijom koja mu nalaže drugačiji put do krajnjeg cilja. Čak i kad scenario ne valja, dobar crtač može iz takve postavke da izvuče mnogo toga zanimljivog. Neko je pomenuo crtača? Zaboravih da kažem, novi „Vekovnici“ nude, khm, čitaocu darežljivih 68 tabli. Na kojima je radilo, ček da još jednom proverim, skromnih 69 crtača. A koloristi se broje obaška. Još uvek niste iznenađeni? E pa ja sam bio, i te kako, kad sam shvatio da i pored svega, ovo ipak funkcioniše. Proketo dobro funkcioniše.

I tu nije kraj iznenađenjima. Obično se ne osvrćem previše na predgovore stripova jer oni u biti nisu integralni deo stripa o kome pričam, ali i ovde postoji potreba za izuzetkom koji ignoriše pravilo. I to zbog toga što je autor narečenog predgovora Rasel Malkahi. Rasel Malkahi!!! U redu je, ne morate da se šaltate na Gugl, odmah ću vam reći

da je u pitanju režiser čuvenog „Gorštaka“, filma koji je očigledno izvršio veliki uticaj na delo Marka Stojanovića i filma bez koga danas ne bismo bili u prilici da čitamo „Vekovnike“. Ili, ako bismo i bili u prilici, bili bi to verovatno znatno drugačiji „Vekovnici“ od ovih koje smo zavoleli. Da li bi zaista Marko Kraljević i Til Ojlenšpigel pre tačno deset godina na stranicama „Rekvijema“ ukrstili mačeve da to nisu 1986. na filmskom platnu prethodno uradili Kristofer Lamber i genijalni Klensi Braun? Da li bi Marko (Stojanović) ikada dobio ideju da kreira lik kineskog vampira Čena zaljubljenog u zapadnjačku filozofiju da Šon Koneri nije briljantno odglumio zapadnjačkog besmrtnika koji je deo života proživio u Japanu i prihvatio njegovu kulturu? Da li je Rasel Malkahi mogao i da pretpostavi, kada je počeo snimanje „Gorštaka“ u Škotskoj, da će time inspirisati jednog dečaka na dalekom Balkanu da dvadeset godina kasnije stvori svoj strip o Besmrtnicima i da će se jednog dana prihvatiti zadatka da mu napiše predgovor? Da li se ja previše bavim iznenađenjima koja „Vekovnici“ donose svojim čitaocima i predugo odlažem pisanje o samom stripu?

Stripu? A da, strip. Ako se kojim slučajem sećate šta je bilo na kraju osmice, pa, sve pohvale vašem pamćenju, ali ću ipak časkom da vas podsetim kako se njena priča rasplela. A izgledalo je da se rasplela ne može biti bolje po naše junake i junakinju. Kraj Kainovog soja dočekaao je Marka i njegovu Amazonku na brodu koji se upravo otiskivao na jedno mirno krstarenje, dok je Čen, i dalje u staroj dobroj Evropi, krenuo u potragu za knjigama... Bajki. Deveti album, međutim, brzo i na kvamjaka premotava priču unapred, te tako na njegovom početku zatičemo Marka i Čena kako objaju kuću braće Grim. Odnosno, zatičemo Čena kako je obija, a Marka kako pokušava da povrti svoju utrobu pod prozorom, čekajući da mu kineski vampir sa prvog sprata dobaci ključ. Kako bi mogao kulturno da uđe i pohara ormar sa pićem. Reklo bi se da se omiljenom guslarskom heroju u međuvremenu dogodilo nešto prilično gadno, budući da se ponovo vratio piću, kao u loša stara vremena. I da pored

Vitalij, nemoderni umetnik

Dimitrij NAROŽNI

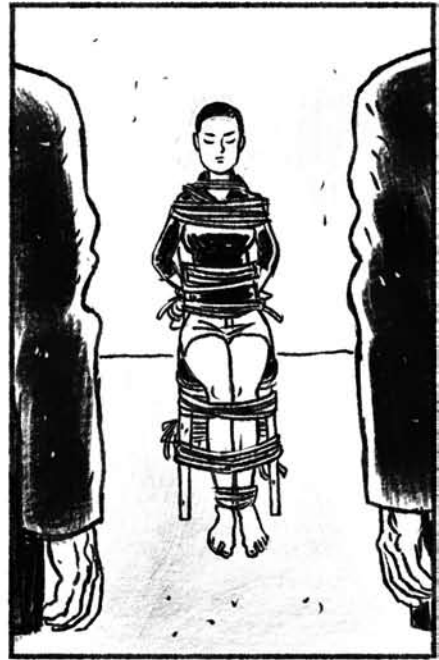
EVOLUCIJA FILMA

2014.
DAJ DA PUSTIM NEKO FILMČE...

POINT
OF
NO RETURN

AMAN, KAKVO JE SAD
OVO SRANJE?!?

ZNAM DA OVDE NEGDE IMAM
JEDAN DOBAR...

EVO GA! OVAJ BAR
IMA PRIČU, AKO
NIŠTA DRUGO...

Dobrodošli u klub

Jedna ste od retkih osoba koja ima priliku da zakorači iza vrata ovog iluzornog kluba za gospodu. Primećujem da ste nestrpljivi sa pitanjima? Doći ćemo i do toga. S obzirom da je naš kućepazitelj, gospodin Bilov, trenutno odsutan privatnim poslom, moram vas upozoriti. Odgovori koje ćete čuti, možda, čak sigurno, neće biti oni kojima se nadate. Jer "Zeleni klub" je jedno posve pitoreskno zdanje, čije zidine kriju priče u koje ćete i sami teško poverovati.

Krenimo redom...

Nisam mogao da odolim, a da ne napravim uvod malo "formalni-jim", u pripovedačkom stilu. Zasluge za to pripadaju albumu "Zeleni klub", istinskom remek-delu Fabijena Velmana i Denisa Bodara. Ukoliko krenemo da, oprostite na izrazu, seciramo integral ovog albuma, videćemo da se sastoji iz tri dela, od kojih pak svaki sadrži nekoliko priča od po nekoliko strana. Međutim, svaka od njih i te kako povuče čitaoca među zidine ovog viktorijanskog kluba za gospodu i prosto je nemoguće otrgnuti se tom, na neki način *genius loci*-ju, koji priča i njeni kadrovi stvaraju u svesti osobe sa druge strane papira. Otud i onakav uvod.

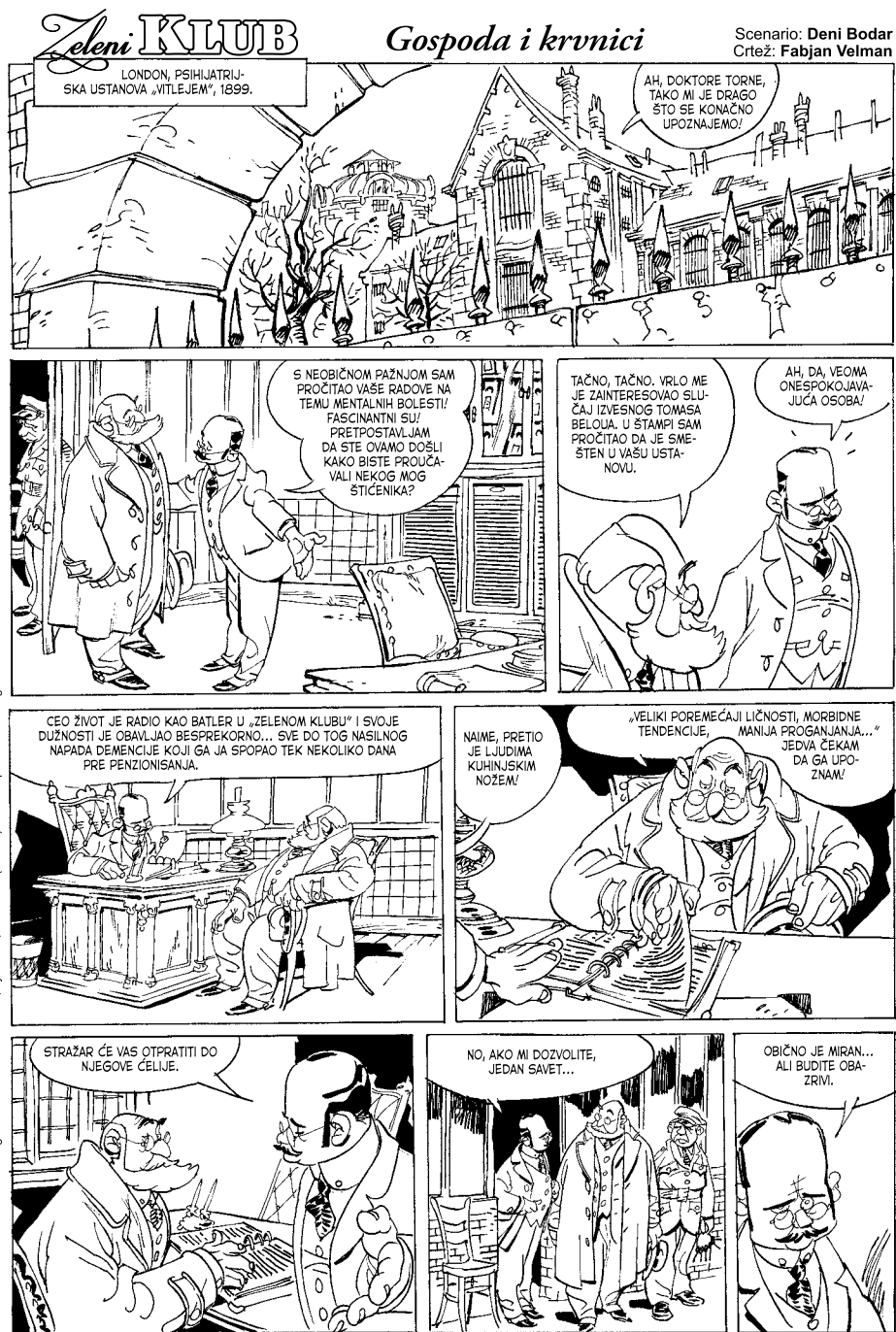
Smeštena u poslednjem kvartalu 19. veka, priča o "Zelenom klubu" nas upozna je sa, najblaže rečeno, ćudljivom gospodom koja u njemu obitavaju. Članovi su istaknute ličnosti u društvu, industrijalci, inspektori, dekani... No ono što predstavlja *differentia specifica* ovih ličnosti u odnosu na njihove kolege, jeste ta što su oni i te kako spremni na upitne stvari, koje bi u širem društvu izazvale moralno zgražavanje, dok ova gospoda na to gledaju potpuno ravnodušno, čak se može reći i sa ushićenjem dok između sebe dogovaraju opskurne oplake ili pitalice sa smrtnim ishodom(ima?).

Crtački stil Denisa Bodara predstavljen u "Zelenom klubu" nalikuje onom koji se koristi pri crtanju kadrova u klasičnim crtanim filmovima. U stripu, prva asocijacija bi bio strip "Asteriks i Obeliks". Likovi su predstavljeni pomalo komično, što uz njihove kriminalne tendencije, stvara simpatičnu uvrnutu atmosferu. S jedne strane imamo njihove ekscentrične ideje koje tokom realizacije, ne nužno uvek, dovode do simpatičnih situacija.

Priča se pripoveda iz ustiju kućepazitelja Bilova, koji, budući da je svedok dešavanja u klubu, završava u ludnici. No, vremenom (što nužno ide uz sklanjanje tuđeg smeća ispod tepiha), gospodin Bilov je umislio kako je on sam "Zeleni klub". Što možda i nije toliko od istine, budući...

Pripovedački stil je nelinearan. Priče u ovom albumu nas vode kroz različita vremena, ali u potpunosti nepovezano. Skače se iz godine u godinu, napred-nazad. Svaku priču prati izvesni zaplet, koji Fabijen Velman potom lagano, pomalo nalik romanima Konana Dojla, raspliće iz strane u stranu sve do neočekivanog zaključka. S obzirom da album ima elemente i kriminala i misterije i pomalo drame, logično je da će svaka osoba koja ga čita pokušati da sama odgonetne kraj. Mogu vam reći da su neki od njih poprilično lepo isпали. Za detalje ćete morati sami da se potrudite.

Niti ćete se razočarati ukoliko učinite isto. Fabijen Velman je perjanica francusko-belgijske škole stripa, što se odmah vidi po humoresknom tonu koji daje svojim, inače izrazito kriminalnim, likovima u ovom albumu. Rođen je u Mon de Marsanu, odrastao u Landu i Savoju, dok je Poslovnu školu Audencia završio u Nantu. Karijeru strip-scenariste je razvijao postepeno od 1996. godine, kada dobija nešto prostora u časopisu "Spiru". Vremenom je dobijao sve više i više prostora, usput saradujući sa imenima kao što su Erik Maltet i Rene Fole. "Zeleni klub" je njegov prvi strip album, objavljuvan u periodu od 2001. do 2004. godine. Može se reći da je nagradu za svoj trud u svetu stripa dobio 2006. godine kada je zajedno sa crtačem Joanom počeo da radi na popularnom stripu "Spiru i Fantazio". Tada je dvojac Velman-Joan izbacio zasebno izdanje

“Spirua i Fantazija” pod naslovom “Une aventure de Spirou et Fantasio par...”, što ujedno i predstavlja početak zasebnih izdanja pod tim naslovom. Sa Joanom nastavlja rad na redovnom izdanju “Spirua i Fantazija” od 2010. godine. Među bibliografijom Fabijena Velmana svakako vredi istaći i albume “The Marquis of Anaon” i “The Night of the Inca” (oba u izdanju kuće “Dargaud”), te “Wondertown” u izdanju kuće “Dupuis”. Više puta je nagrađivan za svoj doprinos stripu. Suosnivač je digitalnog strip časopisa “Professor Cyclops”.

Za izvanredne kadrove u ovom albumu zasluge pripadaju belgijancu Denisu Bodaru. Njegov prvi album, zajedno sa Alenom Strengom, “Saint-Germain-des-Morts” objavio je 1985. godine. Nakon toga se priključuje Janu Lepenetijeru na nekolicini projekata kao što su “Célestin Spéculoos”, “Chaminou” i “Nicotine Goudron”. Belgijska komora strip stručnjaka ga je 2006. godine nagradila za najbolji crtež u albumu “Fantaisies Meurtrières”.

Sem nelinearnog načina pripovedanja, svakako jedna od karakterističnijih strana ovog stripa jesu likovi u njemu. Iako sam se u prethodnim pasusima površno pozabavio njima, ima tu još da se doda. Kakvi bi inače bili likovi koji se iz petnih žila trude da od smrti naprave umetnost?

Svakako ne obični. Ne osobe koje svakog dana srećemo. Ovi ljudi su umetnici koji svojom dovitljivošću od kadrova prave mini-avanture. Iako će vas znatiželja voditi iz kadra u kadar, iz stranice u stranicu, verujem da ćete se, poput mene, usput zapitati kako ovi likovi smišljaju sve svoje nepodopštine? Složićemo se da put do umetničke smrti kakvom teže ova gospoda, za sebe ili druge, nikako ne može biti jednostavan, niti je predviđen za one ograničenih shvatanja. Kako god gledali na razmišljanja i stavove članova Zelenog kluba, nikako nećete ostati ravnodušni. Ova gospoda, sa svojim dogovorštinama u neprestanoj igri umova i nadmudrivanja na koje bi bili ponosni i starogrčki filozofi, povući će vas toliko da će od vas načiniti ne samo uživaoca u jednom izvanrednom stripu, već svedoke svih tih dešavanja. Jeste, strip je toliko dobar.

Moj prvi utisak, onaj sa prvog kadra prve strane, bio je da me ne čeka nešto već viđeno. Baš mi je bilo drago kada se taj utisak pokazao istinitim. I zaista mi je bilo drago što sam

posvedočio svim onim dešavanjima između sive i crne moralne zone. No, nije ovo još jedna priča o moralu. Ovo je album o ljudima, kolaž ličnosti... O tome koliko daleko ljudi mogu da idu.

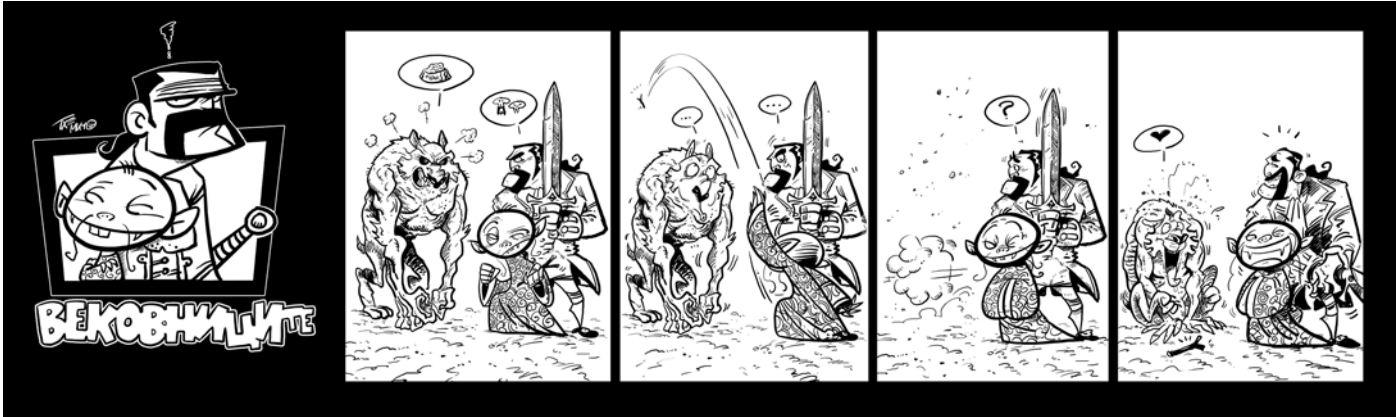
Koliko jedna opklada o tome ko je bolji lovac može dovesti do humorističnog nadmetanja dvojice gospodina u međusobnim pokušajima da jedan drugome, potpuno iznenada i neočekivano, skinu glave? Ili kako izvršiti ubistvo, a da ono zadovoljava estetske kriterijume, te da ne bude samo puki odlazak? Negde ćete čak i videti kako iz svog kreveta, bez ijednog pokreta, možete ženinog švalera lišiti vašeg bogatstva zbog koga vas je i strpao u bolničku postelju.

Sve te priče vas čekaju u ovom klubu za gospodu. Pošto ste trenutno privilegovani da

ga posetite, s obzirom da je gospodin Bilov posvećen svojim privatnim obavezama, ne proпустite ovu jedinstvenu priliku.

Među koricama “Zelenog kluba” zavirićete unutar zidina, na veliku žalost trenutno odsutnog gospodina Bilova, u živote njegovih živopisnih članova kojima je smrt samo igra, iako se trude da je dovedu do savršenstva, da bude nalik umetničkom delu. Svaka nova priča u ovom albumu će vas naterati da iznova sebi postavite pitanje – da li ovaj klub stvaran ili je samo uobrazilja nesrećnog gospodina Bilova. To će ostati vama na procenu. Ono što sa sigurnošću mogu da vam kažem je to da ćete juriti iz priče u priču, sa nestrpljenjem iščekujući i rasplet još jedne misterije, ali i rasplet tajne Zelenog kluba. ■

Marko **STOJANOVIĆ**, Dušan **CVETKOVIĆ**

Mirko **ZULIĆ**

Predrag **IKONIĆ** Peđa **SLAVNI**

MNOGO ŠTA SE PROMIJENILO
SMJENOM VLASTI NA IZBORIMA.

NAKON ŠTO JE DRŽAVA GODINAMA SRLJALA
U PROPAST, NASTUPILA JE POBUNA I NA
VLAST JE DOŠLA RADIKALNA NOVA PARTIJA.

ONA JE ODMAH OFORMILA SPECIJALNE JEDINICE
DRŽAVNE POLICIJE SA ZADATKOM UVOĐENJA NOVOG
PORETKA. OPIRANJE ISTOM BILO JE UZALUDNO.

TE SPECIJALNE JEDINICE SU OZLOGLAŠENE JER
IMAJU POTPUNU OVLAŠT SPROVODITI ZAKON.
JEDNOJ TAKVOJ JEDINICI PRIPADAM I JA.

OVO NIJE LAGAN POSAO, I JA NISAM
MAŠTALA DA ĆU GA RADITI. NAPROTIV,
STUDIRALA SAM ISTORIJU UMJETNOSTI.

NITI JEDAN HAUSTOR
NE SMIJE SMRDITI PO
KISELOM KUPUSU!

ALI, VREMENA SU SE
PROMIJENILA, DRŽAVA JE
DOŠLA ISPRED UMJETNOSTI,
A DRŽAVNI ZAKON KAŽE DA...

JOŠ NISMO NI ZAVRŠILI RAD NA OVOM SLUČAJU, A VEĆ DOBIJAMO POZIV ZA IDUĆU INTERVENCIJU.

STRAHOVLADA SPECIJALNE POLICIJE POČIVA U BRZINI NJENOG DJELOVANJA TE POTPUNOM IZOSTANKU MILOŠČEKAJ, ŠTA SE OVO ČUJE?

RADIMO I NAS DVOJE. PRIJE KOJI DAN SMO
KAŽNJAVA LI PUTNIKE KOJI ZAUZMU DODATNO
SJEDIŠTE U AUTOBUSU SVOJOM TOROBOM.

SITNIJE TO,
SITNIJE!

DRUGOM PRILIKOM SMO
SPALILI OPŠTINU.

BILA JE ISUVIŠE KONTAMINIRANA
DA BI SE IŠTA U NJOJ SPASILO.

UNUTRAŠNOST NOVE ZGRADE SMO OBLOŽILI
KANCEROGENIM AZBESTOM I TO JE UMNOGOME
SMANJILO BROJ BESMISLENH POSJETA STRANAKA.

BRAT HOĆE DA
MI UDE U POSJED
TEMELJIMA SVOJE
NOVE KUĆE, PA SAM
HTIO DA VIDIM SA
OPŠTINOM DA...

USTVARI,
OVAJ, GLP!
NE TREBA
MI NIŠTA...

DOGOVORIT
ĆEMO SE NAS
DVOJICA!

NO, DOSTA PRIČE. EVO NAS NA
ADRESI DOJAVE. BJEŽITE CIVILI!

Teta

April 12 at 12:56 am

Pozdrav žene, da li ima neka
žena muža, brata, rođaka ili
poznаниka lovca?
Potrebno mi je hitno za lijeka
jednom djetetu nepokretnom
zubi od vuka.

3

66 comments

Like

Comment

ZNATE ŠTA. OVAJ POSAO I
NIJE TOLIKO TEŽAK...

... JEDNOM KADA NAPEŠ
ZADOVOLJSTVO U NJEMU!

GDJE VI LJUDI
MISLITE DA ŽIVITE?
U DRŽAVI IZ
DOBA JURE?!

Priče iz majstorske radionice: Stjepan ŠEJIĆ
Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

Nisam crtač, ja sam pripovedač

Stjepan Šejić hrvatski je internacionalac koji vredno radi za "Top Cow", "DC", "Marvel" i "Image" koji je, što kroz svoje naslovnice što kroz strane stripa, propustio likove iz svetske strip baštine kao što su Batman, Suicide Squad, Aquaman, He-Man, Dardevil, X-Men, She Hulk, Wichblade, Darkness, Red Sonia, ali to nije ono što ga izdvaja od drugih.

Ono što ga čini posebnim na ovim a i na mnogim drugim prostorima jeste što je uspeo ono u čemu niko drugi nije, a to je da za čak nekoliko svojih stripova, kao što su Switch, Death Vigil i Sunstone, koje potpisuje i kao scenarista i kao crtač, zainteresuje veće američke izdavače, koji su stali iza njih i koji ih redovno objavljuju. Koliko je to veliki poduhvat postaće vam možda jasno kad navedemo da je od desetina autora iz čitavog regiona on jedini koji je uspeo da svoje junake, koje je on sam kreirao, koje sam crta i piše bez ikakvog mešanja sa strane, plasira u danas gotovo (a pridev gotovo stoji ovde isključivo zahvaljujući njegovom uspehu) neprobojnu tvrđavu većih američkih izdavača. Intervju koji sledi odgovoriće vam kako je do tog, slobodno možemo reći, pravog malog čuda došlo, ali samo ako umete da čitate između redova...

PRESSING: *Kako izgleda jedan tvoj prosečan radni dan?*
Stjepan ŠEJIĆ: Monotono. Kava-crtaj-piši-kava-crtaj-piši-kava-crtaj-piši.

PRESSING: *Možda zvuči kao zanovetanje, ali skoro sam pričao sa nekim crtačima iz Srbije koji rade za strane izdavače koji su mi se požalili da upravo zbog tog režima danas imaju i po dvadesetak kila više nego kad su počinjali da rade. Misliš li da je to cena koja se obavezno mora platiti za rad u strip industrije, i kako se nosiš s tim, ajmo se složiti, nezdravim načinom života?*

ŠEJIĆ: Svaki posao ostavi svoj trag. Radio sam svašta u životu. Nakon godine u kojoj sam bio i noćni čuvar i prodavač u istom ljetu sa radnim vremenom od 15 sati dnevno, prihvatit ću probleme posla koji volim. Neke se stvari mogu odgoditi, ali nema bjege.

PRESSING: *Možeš li da opišeš svoj kreativni proces od trenutka kad se u tvom inbox-u pojavi scenario pa do trenutka kad iz tog istog inbox-a završena tabla krene put urednika?*

ŠEJIĆ: Ovisi ako radim na svojem ili tuđem scenariju. Pretpostavimo da je tuđi, jer to je vjerovatno korisnija informacija. Prvo, pročitam scenarij koji je u većini slučajeva već organiziran u stranice i kadrove. U rjeđim slučajevima pisac radi starom Marvel metodom gdje crtač mora organizirati stranice i kadrove. U svakom slučaju, sljedeći korak su jednostavne postavke, skice stranica. Faza dva, šalji skicirane stranice uredniku i čekaj bilješke. Pod tri, popravi stvari u skladu sa uredničkim bilješkama i baci se na posao. Za mnoge to znači crtanje olovkom koje onda predaju na tuširanje. Za mene to znači sjedni i napravi sve u boji do kraja. Faza četiri, predaj gotove stranice i opet čekaj poneku bilješku, obavi sitne popravke i šalji.

PRESSING: *Koliku ulogu ima urednik u današnjem američkom stripu, koliko zapravo utiče na smer kretanja stripa jednom kad je ovaj odobren? Na primer, koje su najčešće beleške koje ti dobiješ od svog urednika?*

ŠEJIĆ: Ovisi kako gdje. U velikim firmama kao "Marvel" i "DC", urednici su u isto vrijeme kontrola kvalitete i organizatori. Pisici i crtači su unajmljeni da stvaraju priče. Većinu vremena riječ je o vlastitim konceptima koje urednici odobravaju, no pošto također stvarate u isprepletenom svemiru likova, urednici moraju vodit računa da ono što jedan pisac napiše, ne staje na prste drugog pisca. Urednička kontrola se obično pooštri tijekom event stripova iz očitih razloga.

I WOULD BE CAREFUL WITH HIM, DOCTOR QUINZEL. YOU STARE INTO THE ABYSS LONG ENOUGH...

AND YOU MAY FIND A BROKEN MAN TRYING TO CLIMB OUT!

A DIFFICULT TASK WHEN YOU KEEP *BREAKING* HIS BONES, BATMAN!

Struktura se mora održati. Moje bilješke su većinom crtačke, jer se tada većinom nosim sa urednicima. Kad pišem i crtam vlastite priče, tu se sve svodi na korekciju pravopisa tu i tamo. **PRESSING:** Čini mi se da si jedan od prvih crtača iz regiona koji je počeo

THINK ABOUT IT, DOCTOR... THINK ABOUT HOW IRRELEVANT WE ALL ARE IN THE BIG PICTURE

YOU MADE THIS ELABORATE ILLUSION OF LAW ORDER AND CONTROL

YET, THE SAME DAY THE CITY COUNCIL DECIDES ON THE NEW PARKING RULES, THE MAN OF STEEL JUST BARELY STOPS AN ALIEN INVASION

NOW, THAT'S FUNNY!

I NEVER THOUGHT YOU CONCERNED YOURSELF WITH METAHUMANS

HAHAHAHAHAHA

OH NO!

NO, NO, NO, DOCTOR! I HAVEN'T SUDDENLY DEVELOPPED AN INFERIORITY COMPLEX! I MERELY SEE THEM AS A METAPHOR!

THEIR ACTIONS REFLECT THE WORLD AS I SEE IT. GODS FIGHT, PEOPLE DIE, AND NO LAWS CAN STOP IT!

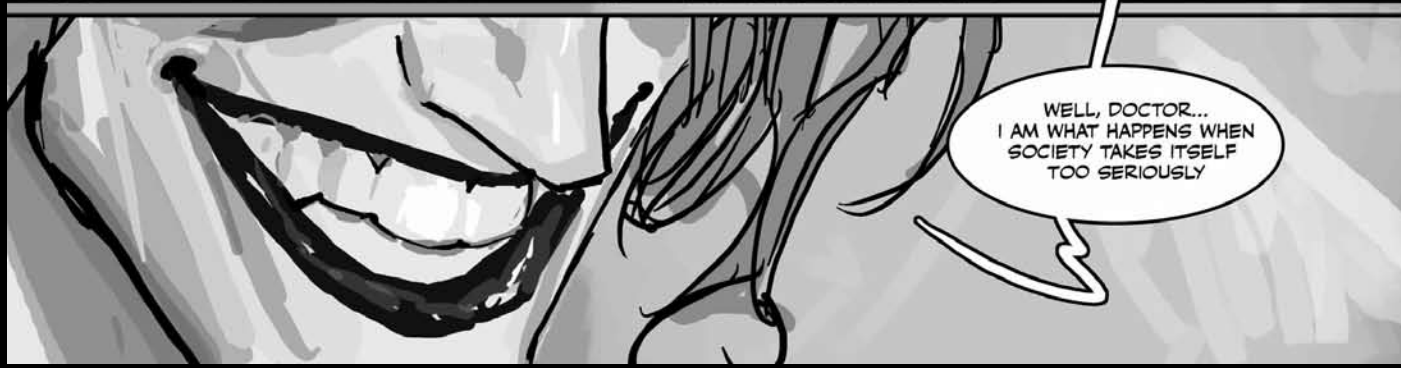
THIS IS WHAT MAKES BATMAN SO INTERESTING HE IS A SYMBOL. A DESPERATE ATTEMPT OF ONE MAN TO SHOW THAT CONTROL IS POSSIBLE.

SO...

HOW DO YOU SEE YOURSELF THEN?

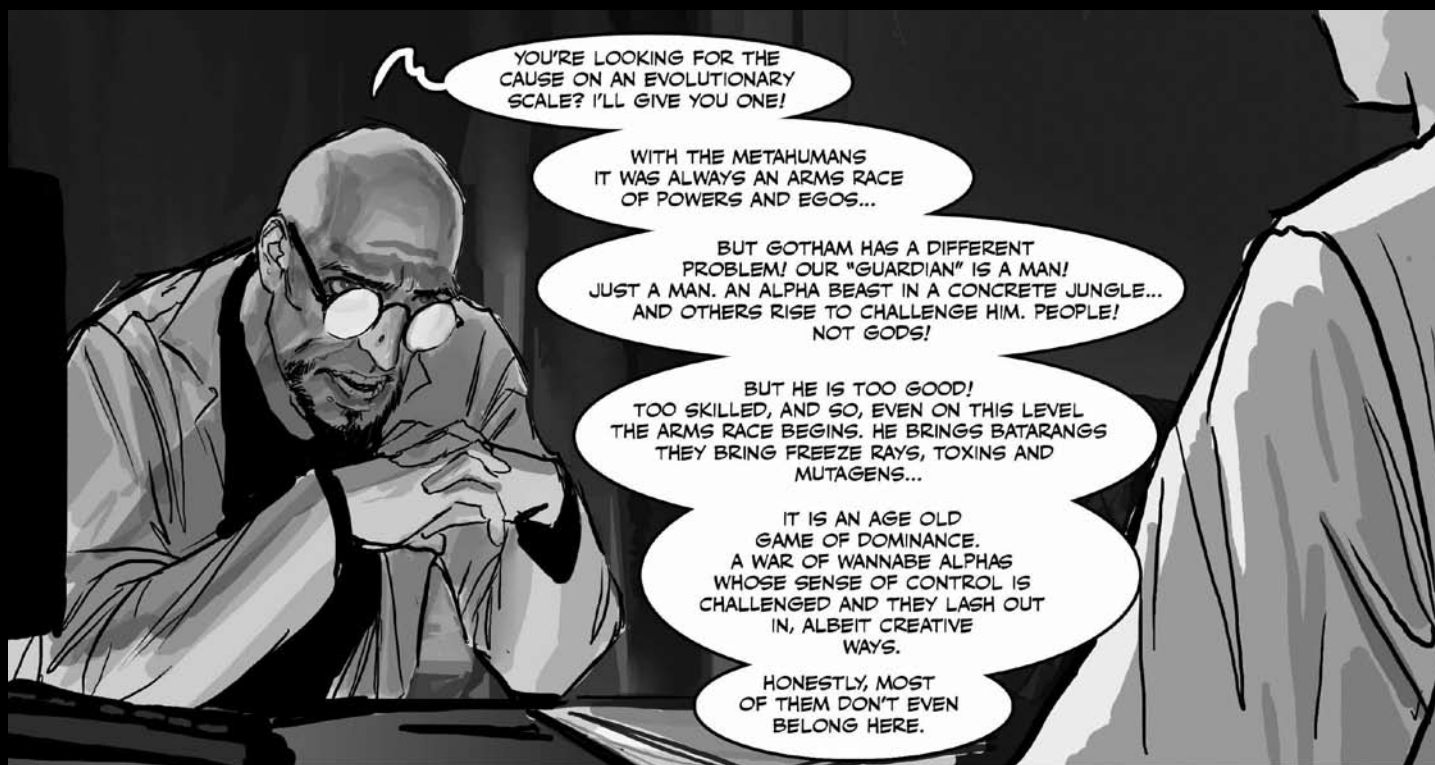
HEH..

WELL, DOCTOR... I AM WHAT HAPPENS WHEN SOCIETY TAKES ITSELF TOO SERIOUSLY

isključivo crtati strip digitalnim putem. Šta te je nagnalo da kreneš tim putem?

ŠEJIĆ: Nisam imao gdje nabaviti pravi crtački stol, a naći američki format papira je bilo nemoguće. Fotošop je bio jednostavnija opcija.

YOU'RE LOOKING FOR THE CAUSE ON AN EVOLUTIONARY SCALE? I'LL GIVE YOU ONE!

WITH THE METAHUMANS IT WAS ALWAYS AN ARMS RACE OF POWERS AND EGOS...

BUT GOTHAM HAS A DIFFERENT PROBLEM! OUR "GUARDIAN" IS A MAN! JUST A MAN. AN ALPHA BEAST IN A CONCRETE JUNGLE... AND OTHERS RISE TO CHALLENGE HIM. PEOPLE! NOT GODS!

BUT HE IS TOO GOOD! TOO SKILLED, AND SO, EVEN ON THIS LEVEL THE ARMS RACE BEGINS. HE BRINGS BATARANGS THEY BRING FREEZE RAYS, TOXINS AND MUTAGENS...

IT IS AN AGE OLD GAME OF DOMINANCE. A WAR OF WANNABE ALPHAS WHOSE SENSE OF CONTROL IS CHALLENGED AND THEY LASH OUT IN, ALBEIT CREATIVE WAYS.

HONESTLY, MOST OF THEM DON'T EVEN BELONG HERE.

DOCTOR QUINZEL...

LIKE YOU SAID IT'S A JUNGLE... AND LAW OF THE JUNGLE IS BASED ON SELF-PRESERVATION

MY WORK WITH DISHONORABLY DISCHARGED VETERANS GIVES ME A GOOD REASONS TO BELIEVE THAT THE SO CALLED MADNESS OF THESE CRIMINALS IS NOTHING MORE THAN...

...THE END RESULT OF A LONG SERIES OF MORAL COMPROMISES MADE UNDER TIMES OF EXTREME DANGER AND PERSONAL DURESS.

INABILITY OF THE INDIVIDUAL TO DEAL WITH THEIR SENSE OF GUILT RESULTS INSTEAD WITH THEM RESHAPING THEIR OWN VIEW OF THE WORLD...

I READ YOUR PAPER.

STREET WARFARE, MENTAL ILLNESS AS A SURVIVAL MECHANISM.

DOCTOR... JOKER IS NOTHING LIKE THE WAR CRIMINALS YOU INTERVIEWED.

PRESSING: Imam utisak, možda pogrešan, da digitalno crtanje, koliko je dobro s jedne strane, s druge strane toliko i nije. Čini mi se da ume da ulenji ruku i da onda nekad ljudi kad moraju da se vrate analognom crtanju iz nekog razloga imaju problem da se prilagode opet papiru i olovci. Slažeš li se s ovim?

ŠEJIĆ: Osim što ponekad gledam na papir misleći gdje je "undo" opcija,

općenito nemam tih problema. No opet, prije digitalnog bio sam tradicionalni slikar, kipar i crtač. A kad crtaš 8 do 12 sati dnevno svaki dan, nema ruka vremena da se ulijeni.

PRESSING: Uvek si želeo proboj na američko tržište, još od samog početka? Šta je to u američkom pristupu stripu što te privlači njemu više nego, recimo, u francuskom pristupu?

DOCTOR,
DOCTOR, DOCTOR....

STILL IN YOUR
LABCOAT... UNIFORMS,
THEY DO BRING A CERTAIN
SENSE OF CONTROL WITH
THEM, DON'T
THEY

WELL... THAT
DOES SEEM TO BE THE
PREVAILING OPINION AMONG
THE BIRDS THE CATS AND
THE BATS...

HOWEVER, I DO
ASSURE YOU, THIS
SENSE OF CONTROL IS
JUST AN ILLUSION!

OR MAYBE...
A MAD PERSON'S
DELUSION?

I'M... I'M
NOT MAD!

OH, BUT
YOU **MUST** BE!

ŠEJIĆ: Znam engleski, ne znam francuski, talijanski ili neki drugi jezik. **PRESSING:** Tvoja supruga Linda Šejić takođe je strip autor. Koje su prednosti a koje mane toga što se bavite istim poslom?

OR YOU WOULDN'T HAVE COME HERE!

I DESPERATELY WISHED I COULD HAVE CALLED IT A NIGHTMARE...

BECAUSE THE TRUTH WAS TOO DISTURBING.

HE GOT UNDER MY SKIN...

I DIDN'T JUST SNAP OUT OF THAT DREAM SWEATY...

I WOKE UP WET...

ŠEJIĆ: Jedno smo drugome urednici storytellinga. Pročitamo si stripove međusobno i raspravljamo o dijalozima, narativnom toku, strukturi stranice itd... Ukratko, nema mana. Same prednosti.

PRESSING: Dešava li vam se da vam se mišljenja o nekoj od tih stripov-

YES... THERE WAS
A BROKEN MAN IN THE
ABYSS...

I REACHED DOWN TO
HELP HIM OUT...

BUT, EVERY TIME
MY HAND ALMOST
TOUCHED HIS, HE
WOULD SLIP. FALL
A LITTLE DEEPER.

TUNNELVISIONED,
I *FOLLOWED*. ADAMANT
TO GET HIM OUT, I
DESCENDED

I'LL *HELP* YOU!

I'LL *SAVE* YOU!

HE WOULD SLIP...
I WOULD STEP DEEPER
INTO THE DARK.

I REALIZED IT
TOO LATE...

HE WASN'T
SLIPPING.

HE WAS *LURING* ME.

skih stavki toliko ne slažu da oko toga imate bračne svađe (Smeh)?

ŠEJIĆ: Ne. Vrlo smo jasni oko razloga zašto nešto kritiziramo, ali isto ta-

ko jedno drugo saslušamo o proturazlozima. Svađe su gubitak vremena u procesu rješavanja problema, a mi nemamo puno slobodnog vremena.

IT'S BEEN A WHILE SINCE WE HAD AN HONEST FACE TO FACE...

HASN'T IT?

DOCTOR QUINZEL...

OH, I FORGET YOU GO BY HARLEY QUINN NOW DON'T YOU?

APOLOGIES FOR THE RESTRICTIVE ACCOMMODATIONS. YOU DO UNDERSTAND.

PRECAUTIONS.

PRESSING: Uspeo si u nečemu što nije pošlo za rukom ni jednom strip crtaču sa ovim prostora: Pokrenuo si strip serijal koji sam i pišeš i crtaš, a da je kompanija stala iza njega. Kako?
ŠEJIĆ: Tajna je ujedno jednostavna, i komplicirana. Strip je bio dobar.

COME NOW, WHY THE SILENT TREATMENT?

I'M DYING TO KNOW!

DID YOU DO IT IN THE END? DID YOU PROVE YOUR THEORY?

THESE SOLDIERS THEY ENTER THE FIELD OF WAR WITH A SENSE OF DUTY, DISCIPLINE, MORAL.

THOSE... THOSE ARE MY...

FACED WITH ATROCITIES, THEY FIND THEIR OWN SENSE OF MORAL LOOSENING. ALL IT TAKES IS ONE LAPSE OF JUDGEMENT, A MOMENT OF WEAKNESS. UNDER STRESS, IN DANGEROUS, HOSTILE ENVIRONMENT THEY MAKE A MISTAKE, AND GO AGAINST THEIR OWN MORAL. AN INNOCENT DEATH. CHILD, CIVILIAN. THEY RATIONALIZE THEIR ACTIONS, DULL THE EDGE ON THAT DAGGER OF GUILT.

IT'S WARTIMES, THEY WERE IN DANGER, COLLATERAL DAMAGE HAPPENS. RATIONALIZATION HELPS TO SOME EXTENT.

SOME COME BACK FROM IT, OTHERS GO IN A DIFFERENT DIRECTION. MILITARY DISCIPLINE IS REPLACED BY A PRIMAL SURVIVAL INSTINCTS THAT FOREGOES MORALS FOR ONE DIRECTIVE. LIVE!

IN ORDER TO RECONCILE THEIR OWN SENSE OF MORALITY AND THEIR ACTIONS, THEY INSTEAD WARP THE WORLD AROUND THEM. VICTIMS WERE NEVER INNOCENT. ENEMY COMBATANTS, PROBABLY WITH CONCEALED WEAPONS...THEY SHOULD ALL DIE....

OH YES... YOUR NOTES, POLICE RANSACKED YOUR PLACE AFTER YOU KILLED THE GUARD

MUCH MORE OF AN INTRIGUING READ THAN YOUR DRY PAPER ON THE SAME TOPIC...

FASCINATING STUFF... SO TELL ME HARLEY...

DID YOU SEE IT COMING?

DID YOU SEE YOURSELF BECOME AN EXAMPLE OF YOUR OWN RESEARCH?

MENTAL ILLNESS AS A SURVIVAL MECHANISM...

WELL... YOU SURVIVED... HOPE IT'S ALL YOU HOPED IT TO BE

Ironija je što strip nije trebao niti postojati... Ali eto, desilo se. Pošto je bio webcomic, brzo je našao publiku.... Publiku koja se pokazala apsurdno brojnom. Nisam ja imao nikakvu namjeru da to izdam. Čitatelji su htjeli. Nakon nekog vremena odlučio sam pitati izdavača. Pitali su me da li ima

I ALWAYS LIKED YOU, HARLEY... I MIGHT HAVE BEEN ABLE TO EVEN LOVE YOU, BUT... YOU CHANGED

I DON'T LIKE THAT. IT... BROKE MY HEART, IT REALLY DID!

OH, I----I'M SORRY MISTAH J! REALLY, I---

SSSHH! THAT'S OKAY WE ALL MAKE MISTAKES, SOMETIMES ON OUR OWN, AT OTHER TIMES WE FALL UNDER INFLUENCE OF TOXIC PEOPLE IN OUR LIVES.

NOW TELL ME, HARLEY. ARE YOU WILLING TO FIX THAT MISTAKE? WOULD YOU GIVE US A CHANCE?

interesa za strip. Ja sam ih uputio na nekoliko članaka koji su šokirano vladili podatke da je u tom trenutku preko 50 milijuna ljudi preko raznih sajtova pročitalo strip. Pogledali su par detaljnih recenzija, pročitali strip, došli do zaključka da unatoč svim strahovima, strip nije pornografija. I os-

OH, YES, MISTAH J, ANYTHING!

I FEEL MY EYES WELLING UP, BUT I DON'T CARE.

THE DESCENT IS OVER. I HAVE REACHED THE BOTTOM OF THE ABYSS, I HAVE REACHED HIM...

I AM SO HAPPY TO HEAR THAT!

SEE, I THINK THAT TOXIC PEOPLE, THESE POISONOUS INFLUENCES, SHOULD BE REMOVED. LIKE A TUMOR. PREFERABLY WITH SHARP INSTRUMENTS.

AND... WELL, THERE IS ONE SUCH BAD INFLUENCE IN YOUR LIFE. I WOULD LIKE IT TAKEN CARE OF. PERMANENTLY.

IT IS THE ONLY WAY I CAN SEE MY HARLEY COMING BACK... THE HARLEY I COULD LOVE.

SO, HARLEY, WOULD YOU BE SO KIND RID US OF THAT BAD INFLUENCE? WOULD YOU KILL POISON IVY? FOR ME? FOR US?

ONLY... IT'S NOT A MAN THAT I'VE REACHED IN THE DARKNESS...

NOT A MAN AT ALL...

WELL?

talo je povjest.

PRESSING: Kao neko ko piše svoje priče, koliko ti to teško pada da

radiš po tuđem scenariju? Dešava li ti se da gledaš tuđi scenario po kojem trebaš da crtaš i da kažeš: Ne, ne, ovo je pogrešno, ja bih to bolje

I AM A COMEDIAN!
THIS CITY...THIS CITY IS
MY STAGE, AND HE IS
MY AUDIENCE!

I'M THE ONE
TELLING THE JOKE,
NOT YOU!

BUT,
MISTER J, I
THOUGHT...

YOU
DON'T THINK,
HARLEY! YOU ARE A
PROP AT MY DISPOSAL!
YOU ARE NOTHING BUT
A RUBBER CHICKEN!!!
I SQUEEZE YOU, YOU
SCREAM! THAT'S
ALL!

AAAAGHHKK!

ARE WE
CLEAR?

Y-YES
MISTER J!

GOOD...
GOOD...

EVERY NOW
AND THEN I SEE IT
AND I KNOW... HE
WILL BE THE
DEATH OF ME.

BUT I STAY...

BECAUSE,
WHEN THE RAGE
SUBSIDES...
I SEE IT AGAIN...

DEEP IN THAT ABYSS,
I SEE THE MAN WITH
BROKEN BONES...

AN ABANDONED RATIONAL
PART OF ME SCREAMS, RUN!
IT'S A TRAP, IT'S ALL LIES!

I DESPERATELY DROWN
IT'S VOICE

BECAUSE... IF I GET
DOWN, JUST A BIT MORE

IF I EXTEND MY HAND A BIT
DEEPER INTO THIS DARKNESS,
I CAN REACH HIM...

I CAN HELP HIM...

I NEED TO BELIEVE IT
NOT EVEN FOR HIS SAKE
ALONE. NOT ANYMORE

I NEED TO BELIEVE THAT I CAN SHOW HIM
THE WAY OUT. BECAUSE, THAT MEANS
I STILL KNOW THE WAY OUT!

BUT... THING IS... DEEP INSIDE THIS
ABYSS, FOR THE FIRST TIME IN
A LONG TIME... I DOUBT IT!

napisao, šta ovaj radi...?

ŠEJIĆ: Uvijek. Svi imamo mišljenja o toku priče, no ako nije riječ o očitog

pogrešci u priči (plot hole) općenito držim jezik za zubima. Također to ovisi i o piscu s kojim surađujem. Ako imam dobar odnos sa piscem gdje

THIS
WHITE MAKEUP..
IT DOES TWO
THINGS REAL
GOOD, HARLEY

IT HIDES
THE *REAL* YOU

AND IT
COVERS THE
BRUISES

IT WAS...
WE FOUGHT
BATMAN.

THE LONG ABANDONED
RATIONAL PART OF ME
SCREAMS IN AGONY...

I KNOW WHAT I DID...

FOR MANY IT'S A CLUMSY
DESCENT DOWN A FLIGHT
OF STAIRS...

FOR ME IT'S
BATMAN..

A SMILING
BATMAN...

raspravljamo o pričama, onda je to sasvim druga situacija. Također, jedan od razloga zašto se ne petljam u tuđe priče je svijest o tome da ponekad nešto što se čini besmisleno u jednom izdanju ima smisla u sljedećem, kad dobiješ više informacija.

SO, WHAT'S WITH THE *WHINY* ACCENT?

HUH?

CAN'T HELP NOTICING... YOU LOSE IT WHEN YOU'RE NOT AROUND HIM.

OH... I DO?

EVERY TIME.
SO?
WHAT'S THAT ABOUT?

KEEP A SECRET?

SURE!

MISTAH... MISTER J... HE LIKES OLD COMEDY... OLD SITCOMS. HE LOVES, I LOVE LUCY.

SHE IS THE WOMAN HE COULD LOVE! HIS WORDS! HE CALLS HER FUNNY...

SO... I DON'T KNOW. I GUESS I'M GOING FOR FUNNY.

PRESSING: Šta radiš kad ti ne ide, a rokovi dišu za vratom?

ŠEJIĆ: Odaberem prioritet. Obično radim na par projekata. Ako jedan ne

ide, drugi ide. Na taj način ne gubim vrijeme i makar nešto mičem naprijed.

PRESSING: Kao pasionirani gejmer, kako uspevaš da se odvojiš od igre

WELL... I MEAN... WE AIN'T ON *I LOVE LUCY* LEVEL YET...

I GUESS MY ACT NEEDS MORE... UH, *PRACTICE*.

SO YOU KNOW...

u trenucima kad se ne bi pomerio od ekrana, a sat okucava i treba raditi?

ŠEJIĆ: K'o i svako drugi. Idem na posao. Radit se mora.

PRESSING: Kako tako (pre)zaspolen crtač kao što si ti ima vremena za

HE---HE
TOLD ME, HE
TOLD ME WE COULD
BE HAPPY, WE COULD
BE TOGETHER
IF I---IF---

I---I MUST
DO IT, I WILL---
I WILL KILL YOU

HARLEY...
YOU AND I BOTH
KNOW THAT GUN
DOESN'T WORK....

YOU DIDN'T
COME HERE TO
KILL ME.

YOU CAME
HERE TO DIE.

PAMELA..
GHK

H---HELP
ME!

warm up fanart kao što je ovaj posvećen Harley Queen? Šta konkretno crtanjem ovakvih stripova zapravo zagrevaš?

ŠEJIĆ: Storytelling. Ja nisam crtač, ja sam pripovjedač. Harleen je bio eksperiment u pisanju mračnije psihološke priče. Obično pišem priče pune

IT'S OKAY...
NO MORE SMILING!

NOW YOU
CRY.

NOW YOU
CRY AS MUCH AS
YOU NEED.

humora, blesavih viceva i zajebancije. Vježbe poput Harleen pomažu protegnuti mentalne mišiće koji su slabo u upotrebi.

PRESSING: Kakav bi savet dao mladim autorima koji upravo počinju?
ŠEJIĆ: Moja su iskustva vezana uz američku strip industriju pa savje-

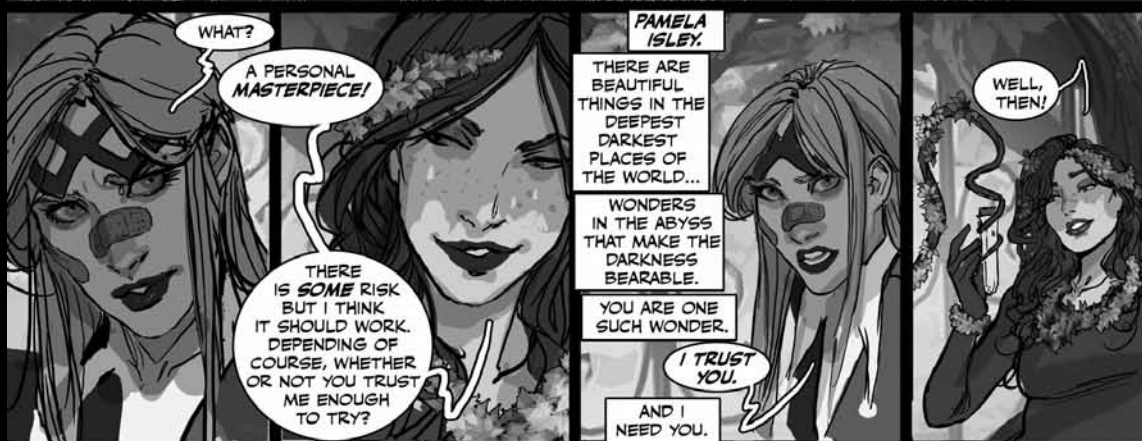
YOU KNOW, I COULD JUST TEAR HIM APART FOR YOU...

NO... IT *HAS* TO BE ME!

HE'LL PLAY *DIRTY*...

OH YES.. POISONS, ACIDS.. THE WORKS. HE'LL *CHEAT!*

YOU KNOW... I MAY HAVE SOMETHING THAT COULD HELP YOU CHEAT *BETTER.*

WHAT?

A PERSONAL *MASTERPIECE!*

THERE IS *SOME* RISK BUT I THINK IT SHOULD WORK. DEPENDING OF COURSE, WHETHER OR NOT YOU TRUST ME ENOUGH TO TRY?

PAMELA ISLEY.

THERE ARE BEAUTIFUL THINGS IN THE DEEPEST DARKEST PLACES OF THE WORLD... WONDERS IN THE ABYSS THAT MAKE THE DARKNESS BEARABLE. YOU ARE ONE SUCH WONDER. *I TRUST YOU.* AND I NEED YOU.

WELL, THEN!

BOTTOMS UP!

HERE'S TO ENDING THIS CIRCUS, ONE WAY, OR ANOTHER!

ti koje mogu dati se pretežno odnose na njih. Ako želite biti strip crtači, urednicima pokazujte stranice stripova, a ne pin up-ove. Pin up-ovi, ili-

ti ilustracije likova preko cijele stranice su vizualno ljepi ali uredniku ne govore ništa o tvojoj sposobnosti pričanja priča kroz slike. Također,

agresivno širite svoju online prisutnost. Svi urednici gledaju sajtove poput deviant arta, i naročito twitter-a. Nemojte biti napasni i tagirati ih u svojim postovima, ali se uključite u raspravu gdje je moguće. Najveći je izazov odškrinuti ta vrata, sve ostalo je tvrdoglava upornost. ■

Intervju: Kalen BAN (Cullen BUNN)

Nemam blokade u pisanju, ne mogu da ih priuštım

Kalen Ban je jedan od najzaposlenijih američkih strip scenarista danas. Piše za „Marvel“, „DC“, „Oni Pres“, „Dark Horse“, „IDW“ i „After Shock“, a bavi se avanturama takvih junaka kao što su „X-Men“, „Deadpool“, „Green Lantern“, „Conan“, „Black Widow“, „Moon Knight“...

PRESSING: Na koji način je to što si postao roditelj promenilo tvoj način pisanja? Pitam zato što otkad mi se kćerica rodila imam mnogo manje vremena za sve ostalo, ali takođe i za sumnju u sebe i duga promišljanja. Smatram da sam mnogo više usredsređen - uđem, napišem najbolje što u datom trenutku mogu, izađem...

Kalen BAN: Mislim da je to lepo sročeno. Ne bih rekao da mi je roditeljstvo promenilo tip stvari koji pišem, ali zato što sam tata obično radim po rasporedu što je više moguće. Na primer, imam kamin u kancelariji, a moj sin voli da sedi ispred vatre. Tokom skorašnjeg letnjeg odmora, radio sam na vrlo zahtevnim projektima izjutra. Onda, čim namakne podne, za-

palio bih vatru i moj sin bi mi se pridružio u kancelariji. Kada se to desi, radim na mnogo manje zahtevnim stvarima - pisanje sinopsisa, odgovaranje na mejlove, i tako dalje - ne bih li se malo više uključio u njegov život. Sada kada je škola ponovo počela, puno mi nedostaje moj mali kancelarijski drugar.

PRESSING: Pošto ti se posao poprilično nagomilao, da li se ikada nađeš u situaciji da te zatekne blokada? Ako je to tačno, kako se nosiš sa njom?

BAN: Ne mogu sebi da priuštım blokadu. Dobra stvar oko pisanja simultano na nekoliko projekata je da kad zaglavim na jednoj priči, mogu da se prešaltam i usredsredim na drugu. To obično pomaže oko proboja kroz bilo kakve

prepreke. Rešenja se sama pokazuju kada ne lupam panično glavom o zid.

PRESSING: Koliko se razlikuje tvoj način pisanja kada pišeš za „Marvelove“ likove naspram svojih?

BAN: Najveća razlika je ta da pri „Marvelovim“ projektima tipično čekam da dobijem odobrenje sinopsisa, koji aminuje moj urednik, pre nego što se bacim na pisanje scenarija. Sa autorskim likovima, pišem sinopsis, ali potom samo jurnem napred.

PRESSING: Pisanje ličnih projekata je, prirodno, znatno interesantnije nego pisanje o likovima pod vlasništvom kompanija. Kako se motiviše da za njih pišeš svakodnevno, dalje od finansijske motivacije?

BAN: Moraš da imaš na umu da sam ja ljubitelj stripova već dugo, dugo vremena, i mnogi od tih likova su moji miljenici. Pisanje za „Mysterious X-Men“, na primer, mi je bilo san otkako sam bio tinejdžer. To ti je dovoljna motivacija!

PRESSING: Pošto si dugogodišnji ljubitelj stripova, a sada zarađuješ za život od toga, pretpostavljam da su ti se neka očekivanja sigurno promenila u procesu dolaska sa pozicije fana do pozicije profesionalca, što je ipak prirodna stvar. Da li je promena bilo, ako ih je bilo uopšte?

BAN: Uvek sam voleo stripove, i uzbudim se oko dela koje volim. Usredsredim se na njih i obično zaboravim i ne brinem o delova koje ne volim preterano mnogo. Pošto nikada nisam učestvovao na forumima ili bilo šta slično, pretpostavio sam da su većina fanova poput mene. Možda i većina, ali (kao ja) ne jure mnogo po forumima i šta već. Ali ima toliko mnogo glasnih ljudi koji bi radije da se žale na ono što mrze umesto da se usredsrede na ono što vole. To me je, pretpostavljam, iznenadilo, zato što smatram da bi to bilo jako iscrpljujuće po jednu osobu. I dalje me iznenađuje kad god to vidim.

PRESSING: Proih par godina pisanja stripova radio si isključivo s jednim crtačem, Brajanom Hertom, i koliko sam uspeo da razumem, vaši procesi rada su jako bliski. Koliko blisko radiš sa crtačem, da li voliš da budeš uključen ili se držiš na distanci i puštaš urednika da radi svoje?

BAN: Brajan i ja radimo relativno blisko. Proces se razlikuje kod svakog crtača sa kim radim. Uvek sam voljan da prodiskutujem o projektima, i neki crtači to vole. Drugi žele da im se sklonim s puta. U nekim slučajevima, urednici odaberu crtača za strip i vrše, recimo, funkciju posrednika, ali ja mislim da su projekti uspešniji kada postoji otvorena komunikacija između saradnika.

PRESSING: Ovo može zvučati kao čisto fanovsko pitanje, ali nije: kada se sretnoš sa drugim scenaristima koji su radili na istom liku kao i ti po konvenci-

jama ili gdegod, da li ikada pričate o liku, o njihovom ili tvom serijalu? Ili možda izbegavate priču o poslu tokom neformalnih sastanaka?

BAN: Pričamo pomalo o tome, ali ne uvek. Zavisi od scenariste, pretpostavljam. Pričao sam sa pojedincima koji postanu jako uzbuđeni oko onoga što su radili. Drugi se u potpunosti isključe kada počneš da pričaš o stripovima. Više naginjem ka tome da sam uzbuđeniji dok pričam o mojim projektima, ali me je ponekad i sramota od toga. Kad se tako nešto desi, najbolje je promeniti temu!

PRESSING: Imao si stalan posao pre nego što si se bacio na honorarno pisanje. Koliko ti je teško pala ta odluka, i da li si je ikada žalio?

BAN: Bio sam potpredsednik za marketing u kompaniji gde sam bio zapošljen 15 godina dok sam imao stalan posao. Bila je to naporna odluka da postanem pisac za stalno, zato što sam se bojao da neću uspeti. Pisao sam puno radno vreme već nekoliko godina, i nikada nisam bio srećniji mojim poslom. Definitivno ne žalim za tom odlukom. Pomalo žalim što je nisam doneo ranije.

PRESSING: Koliko je teško nositi se sa stresom kada si frilenser koji juri svoj najnoviji rok ili sledeći posao? Kada je honorarac dovoljno veliko ime da ne mora da brine o tome šta će, na primer, raditi sledeće godine?

BAN: Ne mislim da frilensera ikada prestaje da bude briga o tome šta će raditi sledeće godine. Čak i kada posao redovno dolazi, čak i kada neke projekte odbijaš, uvek je tu taj osećaj da će se sve raspasti sutra.

PRESSING: Može li honorarac sebi da priušti da odbije primamljivu ponudu ukoliko previše opterećuje njegov obim rada? Pitam zato što mi se ponekad čini da ima puno scenarista koji su svoje najbolje stvari napisali pre nego što su postali „imena“ i počela da pišu 3,4,5 naslova mesečno...

BAN: Naravno da honorarac može da odbije posao. Sve to zavisi od toga šta neko može da podnese. Mislim da je stav o tome da su njihova najbolja dela piše pre nego što su krenuli s radom na više naslova malčice previše pojednostavljena. Da, neki scenaristi jednostavno ne mogu da podnesu više od par naslova. Ali teret rada možda neće imati ništa u vezi s kvalitetom rada. Jer otkud znaš, urednik je možda očajan, a to negativ-

no utiče na strip. Možda postoje neke korporativne odluke koje upropaste i najbolje skovane planove sa koloseka. Možda su rokovi okrutno tesni. Možda je u pitanju kombinacija svega toga... Ili pak ništa od navedenog. Ono što hoću da kažem je, teško je suditi o bilo čemu na osnovu uprošćene zamisli da pisac ne može da izdrži pisanje više od par naslova. Uostalom, mnogi od tih pisaca koji pišu samo dva stripa takođe pišu romane ili scenarija za video igre ili televiziju ili filmove – stvari koje ne vidiš. Ja pišem mnogo stripova svakog meseca, ali takođe je tačno da trenutno ne pišem ništa drugo. Kada se vratim prozi ili drugim projektima, kod stripova će se desiti oseka. Ali sumnjam da bih ikada na sebe preuzeo više posla nego što bih mogao da izdržim.

PRESSING: Jesi li došao ikada u situaciju da ti je neko pri vrhu rekao: „Ne možeš to da radiš sa tim likom?“ Koliko je to limitirajuće kod pisaca, i da li te čini još kreativnijim, da se izdigneš iznad tih ograničenja?

BAN: Desilo mi se, naravno. Kada radiš sa likovima koji su vlasništvo neke kompanije, to će definitivno da se dešava. Ume ponekad da ograničava, pogotovo kad si pod tesnim rokom, ali mislim da sam pripremio neka kreativna rešenja kada do tih situacija dođe. Najgore je kada si pisao scenario par brojeva sa određenom pričom ili likom u žiži, a onda ti dođe direktiva da moraš da menjaš ploču. Priča već traje, ponekad i uz crtež koji je crtač već dostavio, i

onda moram da smislim način da promenim muziku a da ples deluje skladno. To ponekad iziskuje jako puno posla da bi profunkcionisalo.

PRESSING: Može li se priča uvek izoući? Da li je bilo priča kod kojih si dao sve od sebe ali koje su zbog nekog drugog ostavile gorak ukus?

BAN: To ti je posao. Izvuci iz priče najbolje što možeš. Ponekad, možda neće biti dobra kao što si u startu mislio da će biti, ali će biti dovoljno čvrsta i ispratiti smernice koje su mi date. Ponekad su pak u pitanju bile direktive koje sam mrzeo ali svedjedno sledio... I koje su potom naišle na jako dobar prijem kod čitalaca.

PRESSING: Koliko se tvoja inicijalna namera za „The Sixth Gun“ promenila od početka do sada, kada je blizu kraju?

BAN: Pa, moj inicijalni sinopsis je bio za serijal od šest svezaka. Evo nas ovde sa fantastičnim epom na Divljem Zapadu ispričanom u pedeset brojeva. To je najveća promena. Kad to ostavimo po strani, nakon što sam počeo da pišem trenutnu priču, imao sam kraj i nekoliko preokreta u glavi. Osećam da se serijal dobrano bliži tom kraju. Jako sam uzbuđen da vidim kako će se sve okončati!

PRESSING: A sada pitanje za od milion dolara (pošto cenim da je verovatno toliko koštalo da se napravi (Smeh!))... Jesi li video pilot epizodu televizijske serije „The Sixth Gun“ i kakvo mišljenje imaš o njoj? Šta misliš, šta je bio razlog iza toga da se ne odobri serija?

BAN: Ha! Poprilično si omašio cifru novca potrebnog za snimanje pilota, i to je verovatno najveći razlog zašto nije serija odobrena. Bila je skupa. Video sam pilot, naravno, i bio je jako zabavan. Puno ljubavi je uloženo u njega. Mislim da još uvek negde životari taj koncept za televiziju ili film. Naravno, morali bismo da krenemo od nule, ali znam da interes za to još postoji.

PRESSING: Već rekosmo da si bio fan pre nego što si postao uspešni scenarista. Do tog statusa nisi došao preko noći. Ako bi mogao da posavetuješ svog mladog, neiskusnog i željnog sebe iz ove vremenske tačke, kako bi to izgledalo?

BAN: Rekao bih mu da batali da trači vreme na pisanju sinopsisa za slanje „Marvelu“ i „DC-ju“. Umesto toga, nek se usredsredi odmah na stvaranju sopstvenog stripa, nešto što samo on, tj. ja mogu da napišem. Tretiraj pisanje kao posao, jer je to ono sa čim želiš da zaradiš novac.

PRESSING: Koji bi tvoj savet bio ambicioznim mladim scenaristima koji žele da se probiju na polju stripa?

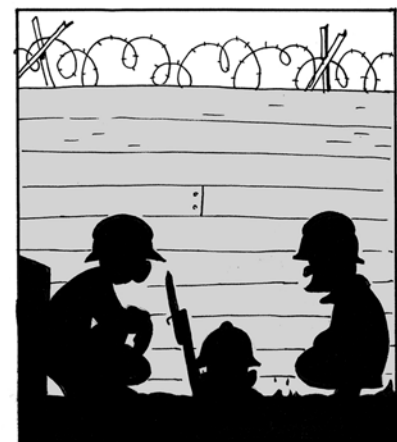
BAN: Moj savet odozgo stoji. Radi na svom stripu. Objavi sa manjim izdavačem ili probaj samizdat varijantu. Nakon toga, počni sledeći projekat. Ne čekaj na dozvolu izdavača ili urednika da kreneš sa kreacijom stripova. Stvaraj sopstvene priče. Ništa te ne sprečava. ■

Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ
Preveli: Ivan VELJKOVIĆ,
Marko STOJANOVIĆ

ROVOVI: SOLUNOTOPIJA

SCENARIO: TASOS ZAFEIRIADIS
CRTEŽ: PETROS CHRISTULIAS

(C) JEMMA PRESS

PREVOD: MIŠA MITRANOVIĆ

Intervju: Mirel DRAGAN

Balkanska pravila:

Zajedno jači smo jači

O svom iskustvu u strip izdavaštvu, o uređivanju i radu na jednom od trenutno najinteresantnijih strip časopisa na rumunskoj strip sceni, ali i o drugim stvarima razgovarali smo sa strip autorom i arhitektom Mirelom Draganom iz Temišvara...

PRESSING: *Kada si i kako ušao u svet stripa?*

Mirel DRAGAN: Ušao sam u svet stripa 1996. godine na Salonu stripa u Krajovi. Te iste godine stupio sam u kontakt i pristupio strip udruženju „ArtBD Network“ iz Temišvara, koga su vodili Adrian Jonašiu (Adrian Ionasiu) i Florin Leodor Danila. Ja sam se u to vreme tek spremao za studije arhitekture u Temišvaru pa je činjenica da su njih dvojica već bili tamo (Adrian, takođe arhitekta, u to je vreme predavao na fakultetu) došla kao bonus mojim kreativnim i umetničkim stremljenjima. Uz pomoć pomenute dvojice, saznao sam dosta toga o salonima stripa pa sam stupio u kontakt sa Dodo Nicom (Dodo Nita), organizatorom Međunarodnog salona, koji mi je ljubazno poslao poziv za učešće na istom. Meni kao gimnazijalcu taj događaj je bio od izuzetnog značaja, sada kad vratim film unazad, kako životnog tako i umetničkog, u jačanju mog interesovanja za strip. Kao gost Salona, prvi put sam imao priliku da budem u društvu već priznatih i poznatih rumunskih autora, kao što su Marian Miresku (Marian Mirescu), Viorel Pirligras (Viorel Pirligras), Tudor Popa, Čubi (Alexandru Ciubotariu), Popesku (Ionut Popescu), Vali Kristesku (Vali Cristescu) i drugi, i da se među njima osećam kao među svojim. Tako sam ja, otprilike, kao mlad momak doživio taj događaj.

PRESSING: *Studirao si i uspešno završio arhitekturu. Koliko ti je studiranje pomoglo ili odmoglo u tvom razvoju kao strip autora?*

DRAGAN: Arhitektura je za mene bila idealan izbor. Koketirajući sa raznim umetnostima veoma brzo sam shvatio da kada radiš nešto obavezujuće, to više nije hobi već postaje posao...

Ne zvuči baš interesantno, a deluje i obeshrabrujuće. Izabrao sam arhitekturu zato što mi se činila pragmatičnijom, a i plan mi je bio da moj crtački talenat razvijam kroz arhitektonske projekte. Bio je to, čini mi se, veoma zreo plan. Danas mi moj arhitektonski studio omogućava finansijsku nezavisnost na polju mog delovanja kao strip autora. Sa moje tačke gledišta, to je izuzetno bitna stvar, znajući kako funkcionišu stvari u kapitalizmu, za sopstveni napredak bez prepreka koje bi nametali razni sponzori ili ljudi koji ti daju finansijsku podršku. Malo će ljudi primetiti ovo što govorim u časopisu „TDB“ („Terapie de basm“), ali je on stvarno lišen nepotrebnih reklama i služi isključivo za promociju kolega iz cele zemlje i časopisa/albuma koje oni objavljuju. Kao još jednu prednost naveo bih i da su mi studije arhitekture bile od izuzetne koristi i značaja u razumevanju i percepciji prostora, kako onog fizičkog tako i, što da ne, onog metaforičkog, filozofskog. Fizički, stekao sam tehnike i alatke za precizne volumetrijske prikaze koje sam u mnoštvu slučajeva uspešno kombinovao kroz podršku raznim arhitektonskim projektima sa slobodnim grafičkim prikazima, prikazima perspektive ambijenta i kontrolisane volumetrije, ne samo kroz prizmu očekivane arhitektonske ideje već kroz neku vrstu epske vizure podržanog projekta. Metaforički, shvatio sam da književna i filozofska edukacija, spekulativna na simboličkom nivou, pomaže u interpretaciji onog materijalnog i osećajnog unetog u strip i da je sve to moguće i vizuelno preneti drugima. Svetlost, tekstura, boja pa i kompozicija same table su stvari koje čitaocu stripa mogu poslati kompleksne poruke kreirajući tako mnogo značajniju priču koja ga mami da je iznova pročita. To je proces koji se kontinuirano razvija.

PRESSING: *Koliko mi je poznato i tvoj stariji brat se bavio stripom. Odakle dolazi to zajedničko interesovanje za jednu umetničku disciplinu koja je veoma malo, ili skoro nimalo, cenjena i vrednovana u zemlji gde ste rođeni?*

DRAGAN: To sam pitanje i ja sam sebi mnogo puta postavljao. Moj brat se fokusirao, u međuvremenu, na neke druge stvari, ali mi je dobro došla njegova podrška i motivacija u detinjstvu. Nikada ovo nisam izgovorio i rekao, ali onako retroaktivno, mislim da me je on najbolje poznavao i da je nekako uspevao da stvori utisak da je sve što je dobro urađeno moja zasluga, a ne naša. Teme i ideje koje smo zadavali sebi ujutru, ilustrovane teme koje smo uvek zajednički dogovarali, upoređivanje crteža, njegovih i mojih, uveće bi kod mene pokrenulo takmičarski duh, i mislim da je ta konstruktivna kompetitivna ideja imala mnogo veći efekat na mene od običnog ohrabivanja ili samo pukog završavanja neke preuzete obaveze. Stariji od mene pet godina, crtao je mnogo bolje, ali sam ja svakodnevnim i upornim radom polako uspevao da mu pariram. Mislim da je kontinuitet mnogo više tome doprineo, jer je jedan od njegovih ključnih saveta bio, a koji i dan-danas praktikujem u svom birou, da sve što započneš moraš i

da završiš ako si već to sam izabrao. Pokušavam da stvari nikad ne ostanu nedovršene. U pogledu stripa, promocija časopisa, izdavački troškovi, prisutnost i učesće na manifestacijama, pomalo svakodnevnog crtanja, napredovanje na već započetim pričama, neke su od stvari kojima, ako nedostaje periodičnosti, svakako ne nedostaje kontinuiteta zbog ljubavi prema samoj umetnosti i ideji da se u toj oblasti napreduje. Tokom 90-ih godina bio sam puno puta razočaran, iz ugla strip čitaoca, i od strane onih koji su bili neka vrsta pionira rumunskog stripa. Razočarenja koja su, kako sam kasnije shvatio, bila produkt ekonomskih i tranzicionih dešavanja u Rumuniji, kao i ogromne inflacije... Pokušavam da, poučen tim iskustvima, napravim pomak, da strip još više promovišem i da vratim neke ljude koji su mi obežili detinjstvo u taj rumunski stripovski san.

PRESSING: *Odakle ideja za pokretanje časopisa „TDB“?*

DRAGAN: Ideja je došla tokom razvoja jednog projekta vezanog za animaciju, a za koji me je pozvao kolega Zoran Popović - Edukuba. Obojica smo veliki fanovi stripa, i brzo smo shvatili da bi inicijalna ideja samog projekta o jednom paketu animiranih filmova bilo previše za početak. Odlučili smo da bi za početak ipak bolje bilo da prvo imamo nešto opipljivo što bi ljudi prepoznali, pa je tako ideja o stripu sa inicijalnom temom došla kao logičan zaključak. Svaki član radne grupe dobio je zadatak da razvija najmanje jedan od likova u samom serijalu. Lik koga sam ja trebao da razvijam kao crtač bio je predviđen za treći broj, a već za prvi broj časopisa sam se uključio u kreiranje uvoda u samu priču i atmosferu mesta gde se radnja odvija. Poučeni prvim brojem, već za drugi sam predložio neke nove ideje

koje bi trebalo sprovesti i bio u tome podržan, a sve u cilju privlačenja publike i kako bi bili što interesantniji na jednom poprilično siromašnom tržištu idejama kakvo je bilo naše, ali ipak veoma željnog nečeg novog. Imali smo 2-3 predloga kojim pravcem trebamo nastaviti, i kolege su prihvatile pravac koji sam ja predložio. Ta činjenica me je verovatno mnogo ozbiljnije uvukla u čitav projekat. To se videlo već u drugom broju sa pripremom, fotografijama, promenom logoa časopisa i uvođenjem novih rubrika. Od trećeg broja, posle malo duže pauze, došli smo do minimuma odstupanja u samom časopisu od onoga što smo sebi zacrtali kao plan. To je bio željeni trenutak kada sam bio maksimalno uvučen u ceo projekat, shvativši da imamo prilično dobar promotivni portal i da smo kod ljudi pokrenuli interesovanje za isti. Nakon toga smo po prvi put učestvovali na „East European Comic Conu“ u Bukureštu, gde sam, uz prilično dobru prodaju našeg časopisa, uočio da postoji mogućnost ekonomskog opstanka samog časopisa i potencijal za napredovanje u sledećim brojevima.

PRESSING: *Kakva je bila dosadašnja saradnja sa kolegama uključenim u rad na časopisu „TDB“ i da li postoji plan za proširenje broja saradnika?*

DRAGAN: Na početku je sve bilo na kašičicu, imajući u vidu grupu ljudi sa individualnim umetničkim karakterima - svako sa svojim egom - i maštom (Smeh). Neizbežno je, sad mi je to jasno, gledajući unazad, i

ovo govorim sa nekom vrstom tuge, da je inicijalni pokušaj, iako atraktivan, bio utopija i kao svaka utopija ipak ostaje samo kao dobra ideja. Na početku smo bili grupa u kojoj su svi radili sve što treba, bez nekog zacrtanog pravca kuda taj posao vodi. Kada su se potencijalni pravci iskristalisali i stvari postajale jasnije, a imajući u vidu sve veću umešanost ljudi u projekat, usledila je neravnoteža u odnosu na početnu premisu „svi smo u grupi ravnopravni“. Ravnopravnost i jednakost su postali tema rasprava sa pitanjima, tipa ko radi efikasnije, ko će sve to da plati, ko će šta da crta, ko će nešto napisati, ko, ko, ko... Utopija je, nažalost, brzo izbledela pred naletom mnoštva egoa. Kažem, nažalost, jer su se

u hodu izgubili sjajni delovi ekipe, bilo da je reč oko rada na scenariju, crtežu ili pripremi za štampu. Lično, imao sam svoj zacrtani cilj, da izdamo četiri broja časopisa, a ako taj broj i premašimo, možemo da budemo zadovoljni kao grupa. Pojavom trećeg broja, posle nešto duže pauze, već su neki smatrali da je cela priča sa časopisom „labudova pesma“. Rešio sam da idemo dalje, da izdamo dvobroj, da preskočimo i taj famozni četvrti broj. Od trećeg broja bilo je manje internih rasprava, a i kad bi se pojavile brzo smo ih rešavali, a uspeli smo i da privučemo nove autore sa kojima je, predočivši im stvarno stanje stvari, trebalo samo uspostaviti saradnju. Kao što sam na početku rekao, sve je krenulo kao utopija, ljudi su radili dobrovoljno, shvatajući ideju i pravac kojim smo krenuli, prihvatajući situaciju takvu kakva jeste i pomagali promociju projekta, za koji sam imao zadovoljstvo i luksuz da ga podržim i finansijski. Rastužuje me činjenica da mi, kao narod, na početku nečega uvek moramo da razbijemo previše jaja kako bi neko shvatio da želimo da napravimo odličan omlet, i mislim da je sad najvažnije da časopis ipak postoji na

tržištu, da imamo sve jasniju viziju i pravac kojim treba ići dalje, kao i ekipu ljudi koji razumeju da bavljenje stripom u Rumuniji podrazumeva puno odricanja.

PRESSING: *Kao strip autor, šta više preferiraš: klasični rad na papiru ili digitalni na računaru?*

DRAGAN: Kao autoru koji se prvenstveno bavi stripom kao hobbijem, u slobodno vreme, i ne svakog dana, stil rada mi je, nažalost, uslovljen radnim vremenom. Biti arhitekta u današnje vreme podrazumeva efikasnost u radu. To znači da treba optimizovati sve etape u radu i brzo reagovati i, ako je to izvodljivo, odraditi sve bez ijedne greške. Što se stripa tiče, na planu efikasnosti sve pomenuto padalo je u vodu. Efikasnost je došla zajedno sa grafičkim tabletom koji mi je doneo i omogućio magičnu komandu „undo“. To je bilo negde 2010. godine. Do tada, sve sam radio ručno. Sa početkom korišćenja elektronike došlo je do prave male „eksplozije“ u efikasnosti. Bilo je potrebno samo dobro zagrejeti ruku i odmah krenuti na crtež, i relativno veoma brzo doći do nekog finalnog rada koji sam mogao da stavim na internet stranicu. Prednost da ti radni sto tokom rada bude čist i bez silnih papirnih tabli odrađenih kao akvareli ili samo u olovci, da ne moraš da ih sklanjaš svaki put kad želiš da nešto drugo odradiš, u ionako malom radnom prostoru, mislim da je predstavljalo ključnu razliku. Napredak tokom zadnje decenije je očigledan, ne samo na planu

crteža, brzini reakcije, već i na planu mobilnosti i ličnoj dostupnosti nevezano za vreme, dan ili mesto gde se nalaziš. I sve to spakovano u malom koferčetu. Tradicionalni ručno rađeni crtež podrazumeva, nažalost, ogroman i prepun kofer. U godinama koje su prethodile korišćenju tableta, moj lični kofer se sveo na sveščice pune skica i crteža sa flomasterom 0,7 i olovkom 2B – nezaobilazne, i rekao bih da je u njima bilo oko 80% svega što je bilo vezano za crtež ili strip. Sam proces rada sve do finalnog proizvoda je, nažalost, bio veoma spor. Rad na skicama, skeniranje, komponovanje tabli, crtanje po drugi put, postprodukcija, odnosno digitalno kolorisanje... Dug i naporan proces. Tako su nastajale strip table u poslednjim brojevima časopisa „TDB“ i serijala „Vasile“ koje su objavljivane jedanput nedeljno na našem sajtu. Sve gore napisano promenilo se sa tabletom i aplikacijama koje simuliraju prilično verno klasično crtanje olovkom i tušem ili rad na akvarelima. Tablet bi trebalo da zameni crtanje skica u svesci tokom jutarnje kafe, direktno skladišteći u arhivu, ili u „cloud“, vektorske linije koje kasnije mogu da se obrađuju u birou programima za finalnu obradu. Teorijski (Smeh)... U svakom slučaju zvuči sjajno i daje mnogo veću prednost, alii mnogo više vremena za samo crtanje. Uz sve to, cilj je stići do trenutka kada ćeš u radnom prostoru ipak imati dva radna stola, i da na jednom od njih imaš papirne table stripa koje se polako suše čekajući da naneseš još jedan sloj boje, lavir ili finiš tušem, slobodnom rukom...

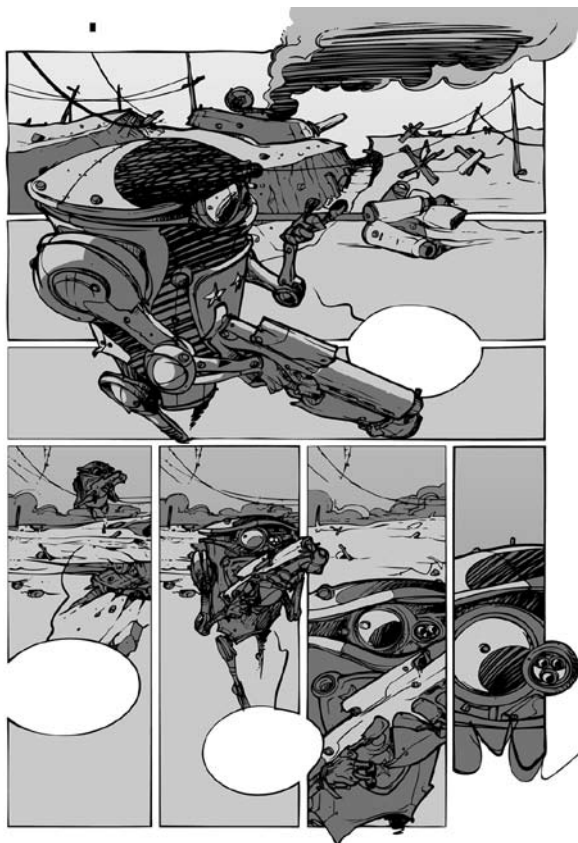
PRESSING: *Kada bi imao dovoljno vremena i novca da se u potpunosti posvetiš nekom svom strip projektu, junaku, priči... Šta bi to bilo?*

DRAGAN: Moj dugoročni cilj, čitaj „velika nada“, jeste da uradim crtani film, makar i kratki, za početak. Testovi, uz sve limite mog slobodnog vremena, već su odrađeni. Istina je da sam uz ovaj projekat koji polako raste i dobija svakim danom sve više detalja, mesta i novih ideja, započeo sa razvojem ideje o kratkoj priči, stripu ili, što da ne, kratkom filmskom trejleru, koji bi animirao publiku da participira ili da posluži samo kao test za tržište. To je moja „fioka“ koja se sve više puni i čeka pravi momenat da je otvorim i podelim njen sadržaj sa ljudima, a sve zahvaljujući nasleđu koje je stvorio časopis. Verujem da svako ko se bavi ovim poslom ima svoje snove, neki svoj projekat „za dušu“, neku skrivenu originalnu ideju, koja čeka svoju priliku i momenat koji su uslovljeni razvojem sopstvenog stila ili savladavanjem veština potrebnih za njenu realizaciju. Trenutno, u nedostatku profesionalnog scenariste, improvizujem razvoj priče u „Terapiji“ od poslednjeg izašlog broja. Arhitekta, očigledno, trebaju da znaju i da pišu.

PRESSING: *Saradivao si sa izdavačem „EAT Comics“ na strip antologiji „UNION“. Kakvo je tvoje mišljenje o takvim zajedničkim projektima?*

DRAGAN: Čvrsto sam uveren da sami nigde nećemo stići, što sam više puta i naglasio. Sa „EAT Comicsom“ sam imao višegodišnju saradnju. Kažem „imao“ jer je, nažalost, naš zajednički poslovni plan verovatno bio preambiciozan za jedno tržište u nastajanju kakvo je rumunsko trenutno. „EAT“ se polako povlači sa tržišta, evidentno iz finansijskih razloga... Inicirao sam saradnju sa njima i bio sufinansijer u izdavanju svetski poznatog strip serijala „The Walking Dead“. Nakon toga, kada je Luči (Lucian Avornicesei), vlasnik „EAT Comics-a“, došao na ideju o izdavanju strip antologije, smatrao sam da bi bilo dobro da sa njima podelim svoja znanja oko dizajna, pripreme i ostalog, tako da sam uspeo da ih

ubedim da prihvate moje ideje oko samog izgleda albuma, prezentacijama autora, naslovne strane, itd. Zajedno smo odabrali radove koji su objavljeni u antologiji, uz manja neslaganja, ali sve u svemu rekao bih da je strip antologija „UNION“ pravi primer i rezultat timskog rada. Lično mislim da je ovakva vrsta zajedničkih projekata u kojima „svako daje ono što zna i ima“ za neki boljitak, u našem slučaju na promociji stripa i podsticaju krhkog tržišta u nastajanju, pravac kojim bi mi kao strip autori i izdavači trebalo ići. Drugačije ne verujem da možemo uspeti. Samo zajedno možemo dobiti kvalitetnije uslove oko plasmana i distribucije, gde trenutno stvari oko taksi i provizija stoje prilično loše. Samo zajedno uspeći bi da ne skaćemo jedni drugima na glavu, kada ima mesta za sve, metaforički rečeno, ali verujem da je svima jasno šta time želim da kažem. Samostalni nastupi ostaju interesantni, ali su kratkog veka. Timski rad obezbeđuje kontinuitet, onima koji dolaze iz mejnstrima ali i onima koji rade za svoju dušu, samo uz uslov dobre međusobne komunikacije i konsenzusa.

PRESSING: *Kao što si već rekao, u Rumuniji postoji strip tržište u nastajanju. Zadnjih nekoliko godina primetan je porast broja strip izdanja sa prevedenim naslovima. Kako ti vidiš tu situaciju i šta bi ti lično voleo, od mnoštva svetski poznatih strip serijala, da bude prevedeno i objavljeno u Rumuniji?*

DRAGAN: Rumuni, kao i svi drugi narodi, imaju svoje dobre i loše strane. Loša strana, po mom mišljenju, je da kada neko nešto dobro uradi i u tome ima uspeha svi naprosto krenu da ga kopiraju nadajući se da će i oni obavezno imati isti uspeh. Mislim da to nije samo naš „talent“, ali izgleda da se mi po njemu posebno izdvajamo. Analizirajući situaciju kod nas čini mi se da ljudi ne shvataju dovoljno lokalnu specifičnost i da u principu ne promovišu stvari koje imaju kapacitet održivosti, računajući same zahteve tržišta... Što se tiče prevoda stranih naslova, kao što sam već rekao, bavio sam se sufinansiranjem istih i postao partner sa izdavačem „EAT Comics“

koji je bio predvodnik novog talasa u objavljivanju stranih franšiza. Bilo je, ako se dobro sećam, nekih pokušaja sa „Betmenom“ i „Spajdermenom“ tokom poslednje dve decenije ali je sve prošlo bez nekog odjeka. Dakle, pioniri tog novog talasa „EAT Comics“ doneli su nam „The Walking Dead“ na rumunskom. Pravi recept za uspeh kod krhke ali sve brojnije publike. Već sledeće godine izdavač „Lex Comics“ je krenuo sa izdavanjem „Dedpula“, „Ajron Mena“, „Tora“ a potom i „Spajdermena“ na kioscima, da bi nešto kasnije nastavio i sa izdavanjem albuma. Sjajno, pomislio sam, samo što su to kupovali opet oni isti kupci i čitaoci koji su se sad, sa većom ponudom, podelili. Suvišno je napomenuti da je nakon prvih povratnih informacija o padu prodaje za kratko vreme (čitaj: dok nisu stigli prvi realni finansijski bilansi) došlo do blokade obe inicijative iz čisto ekonomskih motiva i nerentabilnosti... Mislim da su 2014. i 2015. bile godine sa najvećim brojem strip časopisa i naslovakod nas, dostupnih u prodavnicama, na kioscima ali i u knjižarama. „Zlatno doba“ stripa, ako tako mogu reći, koje je trenutno malo u zastoju, jedino se časopis „HAC“ („Harap Alb continua“) još drži stigavši već do 28. broja i prvim mestom na top listi najprodavanijih naslova na kioscima. Izuzetno cenim i prvo prevođenje i objavljivanje Pratove „Balade o slanom moru“,

odlično odštampane, ali još više upornost i kontinuitet u objavljivanju albuma „Tintina“ na rumunskom. Da, mislim da imam afinitet prema francusko-belgijskoj strip sceni, i da ti odgovorim na pitanje, želja mi je da još mnogo toga sa te scene bude objavljeno na rumunskom. U zadnje vreme, zajedno sa mojim prijateljem Adrianom Jonašiuom, otkrivamo fantastične latinoameričke strip autore. Verujem da bi mnogi od njih bili spremni da svoje vredne radove daju po promotivnim cenama, ali to treba znati i zatražiti, plus je tu i pitanje ko bi sve to mogao da izda u uslovima kada, kao što sam već rekao, i ono što je aktuelno („Marvel“, „Image“) nije imalo uspeha... *Affaire à suivre*, rekli bi naši francuski prijatelji.

PRESSING: U časopisu „TDB“ i na istoimenom sajtu redovno donosiš nove gegove tvog strip junaka. Ko je u stvari tvoj „Vasile“?

DRAGAN: Vasile (Smeh)... Vasile je neka vrsta stereotipa, ili sam bar ja to želeo da bude. Nisam hteo da se zove Jon, jer je to previše... Očigledno. S druge strane, ime Vasile ima neku svoju balkansku rezonancu, sa ukusom votke i rakije. On bi trebao biti glas neizrečenih stvari, sakrivenih iza teatralne analogije koju, na kraju, taj lik i treba da predstavlja. Pijanci i deca uvek govore istinu, zar ne? Kod jednog deteta, na primer, razumljivo, postoji jezički limit, kod Vasilea limit je večnost. Postavio sam u jednom trenutku na sajtu potencijalnu naslovnu sa natpisom „Alter“ i „Nativ“, postavljene jedno iznad drugog, a između njih sprejem ispisano „Ego“, tako da je to moglo da se čita kao „AlterNativ Ego“ ili „Alter Ego Nativ“, kako je kome odgovaralo. Mislim da je Vasile pomalo u svakom od nas.

PRESSING: U Temišvaru se već nekoliko godina održava jedan veoma zanimljiv festival CAT- Comics Animation Timisoara, na kome si i ti učestvovao. Koja su tvoja iskustva i šta nam možeš reći u vezi ove manifestacije?

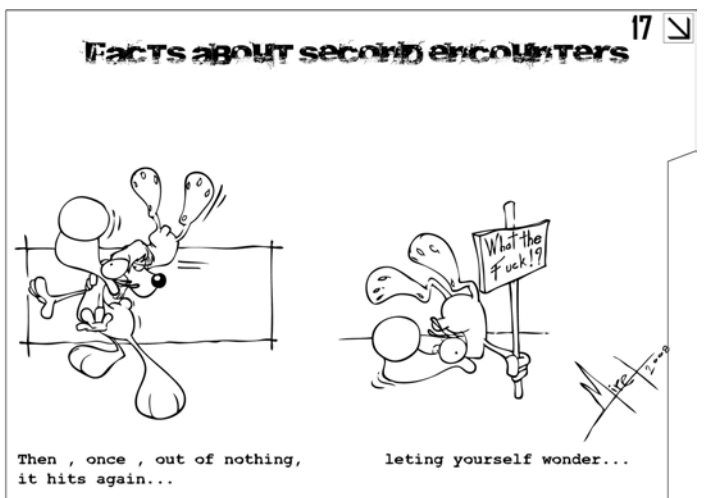
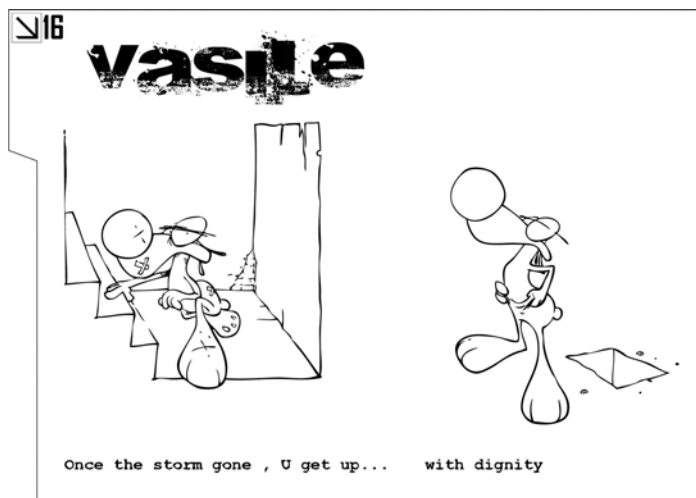
DRAGAN: CAT je bilo jedno veoma prijatno iznenađenje, tamo negde 2012. godine, ako se ne varam, kada je prvi put održan. Jednog dana dok sam se opuštao uz šoljicu kafe u omiljenom kafiću „D Arc“, primetio sam grupicu ljudi kako raspravlja i diskutuje o stripu. Nakon upoznavanja i predstavljanja, postali smo prijatelji i sastajali bi se povremeno. Tako sam ih bolje upoznao, ostao sam sanjima u kontaktu svih ovih godina i tokom svih do sada održanih edicija festivala. Njihova inicijativa je dobra, ali je kao i mnoštvo drugih kod nas, uz izuzetak East European Comic Cona u Bukureštu, sve to ipak skromno. U razgovoru sa njima, zaključili smo da treba raditi zajedno ako želimo da napravimo nešto značajnije i kako bi privukli veći broj ljudi. Već na prvom sledećem festivalu imao sam svoju tribinu o animaciji i stripu, kombinujući te dve stvari slajdovima što je izazvalo interesovanje publike. U jesen 2016. godine ponovo sam gostovao i promovisao „TDB“, uz priču dokle smo dogurali sa časopisom i o aktivnostima na oba polja, stripu i animaciji. Tu su bile i kolege, strip autori Viktor Druđiniu (Victor Drujiniu) i Dan Janoš (Dan Ianos), koji su imali izložene radove. Naše prisustvo tamo, uz još jednog kolegu Darstara (Cristian Darstar) iz Brašova, iako za ograničen broj ljudi, mislim da je dobar znak, i pokazatelj da možemo, makar i malim koracima, da idemo dalje i da se međusobno podržavamo. Kao i sa CAT, vezano

za animaciju, gostovao sam i na filmskom festivalu Ciao Cinema, na zapadu zemlje, gde sam takođe imao predavanje. I sa njima sam ostao u kontaktu. Imao sam kontakte i razgovore i sa ljudima iz lanca knjižara „Carturesti“, koji su pored manifestacije Street Delivery želeli da organizuju i Comic Fest, a za koji ponovo razmatraju strategiju nakon što sam im predočio i objasnio šta bi sve trebalo pripremiti i uraditi kako bi sve imalo smisla, naročito u pogledu pozitivnog odjeka o umetnosti koju žele da promovisu. U međuvremenu, Temišvar je proglašen Evropskom prestonicom kulture za 2021. godinu, tako da imamo još nešto malo vremena da se organizujemo i pripremimo za nešto ozbiljnije. Da ne zaboravimo da sam ja, ipak, pomalo optimista...

PRESSING: Koliko si upoznat sa strip scenom u zemljama iz okruženja, u prvom redu sa onom iz Srbije, da li si imao prilike da vidiš naš strip časopis „Strip Pressing“ i kada te možemo ponovo videti na nekom od naših strip salona?

DRAGAN: Srpsku strip scenu sam otkrio na početku studiranja kada sam došao u Temišvar. U njemu sam, kao otvorenom i multikulturalnom gradu, upoznao neke kolege sa fakulteta, ljubitelje stripa, ali i poznavao srpskog jezika. Tako sam imao priliku da vidim prevode stripova poput „Natana Nevera“, „Dilana Doga“, itd. Kasnije sam, zahvaljujući kolegama Mireskuu i Pirligrasu iz Krajove imao priliku da vidim i radove srpskih autora, da bi pri svom prvom dolasku u Beograd našao i časopis „Heavy Metal“ na srpskom, što me je, uz takođe sveže utiske nakon upoznavanja Alekse Gajića, uverilo da Srbija ima bogatu i raznovrsnu strip kulturu, kao i tržište stripa koje ima svoju istoriju i kontinuitet. Promovišući časopis „TDB“ stupio sam, opet preko Krajove, u kontakt sa Markom Stojanovićem koji me je prošle godine pozvao da gostujem na Smotri stripa u Leskovcu. To je za mene bila čast i sa zadovoljstvom sam prihvatio i otišao tamo zajedno sa suprugom, koja se inače bavi dizajniranjem video igara, i sa kolegom Danom Janošem. Tu sam imao priliku da vidim koliko je srpska strip scena jaka i bogata kvalitetnim radovima. Našao sam i dosta strip časopisa i albuma, naročito od autora koji rade za izdavače u Francuskoj i Italiji. Tada sam prvi put imao priliku da prelistam časopis „Strip Pressing“. Smatram da je to izuzetno dobro koncipiran i zreo strip časopis. Ima dosta toga interesantnog, gledano iz prizme jednog ilustratora, ali nažalost, zbog nepoznavanja jezika, nisam u mogućnosti da pročitam i razumem priče i tekstove. Mislim da je to ona loša strana nas crtača, da prvo primetimo crtež pa tek onda tekst. Verovatno je to neka vrsta profesionalne deformacije koju ima svaki zanat ili oblast ljudskog delovanja. Bio sam prilično impresioniran samom manifestacijom i pokušao sam da ljude tamo informišem i stvorim im što jasniju sliku o strip sceni severno od Dunava. Sa velikim zadovoljstvom ću, verovatno, prvom prilikom doći i na druge strip festivale i salone, uz nadu da ćemo tamo doneti i prezentovati nove brojeve „TDB-a“ ali i neke druge stvari. ■

Razgovarao i preveo: Dragan PREDIĆ

Majstore, gde ste?

Očigledno motivisana idejom da napravi omaž Juliu Radiloviću Julesu i Zvonimiru Furtingeru, dvojici neupitnih velikana stripa koji su duboko obeležili scenu devete umetnosti eks-Ju prostora u drugoj polovini dvadesetog veka, grupa entuzijasta, kojima strip dođe nešto kao sudbina ili bar alter ego, a okupljena oko zagrebačkog *Stripforuma*, pokrenula je biblioteku *Kroz minula desetljeća* postigavši, već prvim izdanjem, legendarni efekat targetiranja više ciljeva jednim udarcem.

Naime, osim cementiranja slave dvojice pomenutih velikana, sladokuscima su ponuđeni jedinstveni primerci vrednih knjiga za počasna mesta u kolekcijama svezaka, monografija, almanaha stripa,... arhivarima i kustosima jedinstveni komplet sa dosta pratećeg materijala koji apostrofira veličinu sadržaja i opravdanost njihovog objavljivanja, analitičarima, publicistima, teoretičarima i kritičarima stripa i medija, ponuđene su mogućnosti revizije uradaka Radilovića i Furtingera, potvrde ocena koje su tokom decenija dobili, dodavanja novih do sada neotkrivenih vrednosti/mana serijala, ili primenu sasvim novog pristupa u vrednovanju njihovog rada... Starijim generacijama stripara buđenje nostalgije i sećanja na uzbudljive susrete sa *Plavim vjesnikom*, koji je kružio iz ruke u ruku, i čije smo stripove čitali krišom, ispod klupe, na za nas manje važnim školskim časovima... i, ne najmanje važno, tri prve knjige iz najavljene biblioteke ponudiće striparskoj mladáriji saznanje zbog čega je strip umetnost, zbog čega su njegova dela vanvremenska, i zbog čega pravi zaljubljenik, i posle doba tinejdžerstva, kada se valjda formira čitalački profil, sa pojedinim stripskim likovima ostaje nekako na ti. Ima valjda neke božanske sile koja će rastumačiti zašto je sve to baš tako.

'Ajdemo na temu

Priredivači biblioteke *Kroz minula desetljeća*, čija je namera da kroz ovu ediciju provuku i sve druge velikane eks-Ju stripa sa prostora Hrvatske, grunuli su na vrata stripskog publikuma svom snagom autora iz prve linije fronta, što je podrazumevalo neizbežno uključjenje dvojica Radilović-Furtinger, a kad se takav izbor već nametnuo, lako je bilo doći

do zaključka da će svrhu oružja upriličiti, po mnogima, njihovo najbolje zajedničko delo - kompletan serijal *Herlok Šolms, majstor maske*.

Opremljena luksuzno, sa odličnom pripremom i štampom na finom papiru, očigledno pravljen da traje, edicija je sačinjena trotomno, u prvoj knjizi se nalaze kompletne epizode *Anastazije*, - *Bijeg mrtoaca*, - *Otmica*, drugu knjigu čine *Baskervilski duh*, - *Nana Sahib*, - *Na dvoru kralja Artusa*, a treću *Tarzan, gospodar džungle*, - *Sedam Artura* i još jedan, i - *Čarobna svetiljka*.

I, na ovom mestu već dolazimo do onog težeg dela prikaza, u kome bi trebalo objasniti svu veličinu Julia Radilovića i Zvonimira Furtingera, a da se, pri tom, ne ponavlja već izrečeno o sjaju njihovih stripskih karijera brižljivo uglačanih tokom decenija posvećenog rada.

Istorija kaže da je serijal *Herlok Šolms*, kralj maske započet posle jednog privatnog razgovora tandema Radilović-Furtinger, kome je prisustvovala i Julesova supruga Zdenka, značajna da se pomene zbog njenog neposrednog učešća u realizaciji stripa-groteske na temu o Šerloku Holmsu, detektivu iz romana i pripovedaka Artura Konana Dojla, engleskog pisca sa, u to vreme, već sjajnom reputacijom. Kao posledica tog čina, u *Plavom vjesniku* se 1957. godine pojavljuje pilot epizoda naslovljena sa *Neverovatne pustolovine Šerloka Holmsa - Nana Sahib*, posle koje su autori, prezausteti ranije započetim radovima, ostavili ideju na malo duže kuvanje.

Kralj maske se na medijsku scenu vraća 1966. godine, naravno u *Plavom vjesniku*, na čijim će stranama potrajati sledeće tri godine, sve sa redizajniranom prvom epizodom, *Nana Sahib*. Pretposlednja epizoda urađena je i objavljena u sarajevskom *Strip Artu* 1972/73. godine, poslednju Radilović-Furtinger rade godinu dana kasnije za američki *Cartoonist's Profile*, i to je sve što smo o hronologiji postanka jedinstvenog serijala hteli da kažemo.

Biće da su gore pomenuta izdanja više nego dragocena za kolekcionare koji stripu pristupaju sa dozom numizmatike, s obzirom da se glavni junak, iako u karikaturalnoj transpoziciji, u to vreme u stripu pojavljuje pod slavним imenom Šerlok Holms, jednako kao i njegov pomoćnik, pratilac i prijatelj u nevolji, ne manje slavan doktor Johan Hamiš Watson.

Međutim, već sa prvim reprintom u inostranstvu, - objavila ga je engleska izdavačka kuća *Fleetway Publications* u svom nedeljniku *Giggle* 1967. godine, - ime glavnog junaka stripa promenjeno je u *Herlok Šolms*, kako bi se zaštitila prava naslednika Artura Konana Dojla. Sledstveno tome, ime doktora Watsona promenjeno je u *Vaston*, i time je zaustavljen mogući advokatski pohod se nesagledivim posledicama po strip i

njegove autore. U svemu tome, dobro je da promena (hm!) imena nije ni za jotu umanjila pitkost likova koje su Radilović-Furtinger već pretvorili u savremene stripske junake (ne samo onog doba!), simbole svih dobrih detektiva i njihovih nezamenljivih pomoćnika. Zatim su strip objavili *Din Dan* danskog izdavača Burgerea (1974.), *Aventures & Voyages* (Francuska 1976.), *O seculo* (Portugal, 1976.), *Folha da trade* (Brazil 1976.), Gruner & Jahr (nemačka 1977), *The times of India* (Indija 1983.).

Uz ostajanje na tvrdnji da je, tokom niza decenija o serijalu i autorima mnogo toga rečeno, čini se ipak neizbežnim upotreba sublimata kojeg su priređivači nepotpisanog štampali na poleđini sve tri knjige, a u kome stoji

otprilike ovako: zahvaljujući Furtingerovoj scenarističkoj domišljatosti, serijal je poprimio svojstva krimikomedijske prepune intrigantnih zapleta i njima pratećim peripetijama, karakterističnim za specifičnost detektivske rabote, uz to i lepo začinjene galimatijasom koji u epizode unosi Šolmsov dar za maskiranje. Kad se tome pridoda Radilovićev crtački način interpretacije scenarija, dobijamo strip vrlo dinamičnog toka, sa prefinjenim stremljenjem ka apsurdno ili paradoksu, kroz koji uspešno defiluju pedantno, ali karikaturno profilisani protagonisti. Što sve zajedno upotpunjuje opšti utisak o serijalu i svedoči da se radi o jednoj od vrhunskih kreacija dvojice majstora stripa.

O autorima

Julio Radilović Jules

Rođen u Mariboru 25. septembra 1928. godine. U Zagrebu živi od 1939. Crtačku karijeru započeo 1945. crtajući reklamne table i uređujući izloge, radio i kao dizajner odeće. Godine 1947. postaje član šestočlane ekipe crtača u studiju crtanog filma *Jadran filma*. Pohađao Školu primenjenih umetnosti 1948. do 1952. nakon čega se opredeljuje za karijeru slobodnog umetnika: od tada se, najpre u *Horizontovom zabavniku*, kasnije najvećim delom u *Plavom vjesniku*, ali i u brojnim drugim listovima, profesionalno bavi stripom, ilustracijama, opremom knjiga...

Julesova posebnost u svetu stripa sadržana je u njegovoj doslednosti, kada je u pitanju trajanje, koja ga je, tokom decenija rada, dovela na pijedestal izvornog posrednika između devete umetnosti i stripoljubaca. Iako kandidat za likovni akademizam, za svoje otvaranje prema publici izabrao je strip, crtajući, od samog početka jednako kompetentno klasične, realističke stripove, kao karikaturne serijale. Poznavao hrvatskog stripa smatraju da bi doživotno uživao na lorolikama i da nije uradio ništa više od serijala *Kroz minula stoleća*. Tokom šezdesetih, radio na izvanredno prihvaćenim serijalima, među kojima se posebno naglašavaju *Afričke pustolovine*, *Kapetan Leši*, *Herlok Šolms*. Smatra se da je Jules zaokružio svoj stvaralački opus osamdesetih godina prošlog veka radom na serijalu *Partizani*, za koji važi uverenje da je njime dostigao svoj vrhunac realističkog stripovskog izraza.

Zvonimir Furtinger (Zagreb, 1912. – 1986.)

Završio trgovačku školu, studirao istoriju i arheologiju, za vreme ekonomske krize bio trgovački putnik, grobar, rudar, svirač i pevač, kinooperater, statističar, šef reklamnog biroa, član egipatske mađioničarske grupe sa kojom je krstario po Bliskom istoku. Posle povratka u Zagreb radio kao grafički radnik, suvlasnik rudnika lignita, direktor jednog zagrebačkog

bioskopa, činovnik u kartel birou jugoslovenskih železara. Tokom rata završio vojnu akademiju i bio domobranski oficir. U jesen 1945. dolazi u Radio Zagreb u kome je radio kao novinar, režiser, muzičar, pevač, stručnjak za zvučne efekte, filmski radnik, fotoreporter...

Pisao romane, novele, pripovetke, monografije, radiodrame. Rad na stripu započeo je 1954. godine, sa Julesom od 1956. kao žanrovski, tematski i stilski veoma raznovrstan stvaralac. Fabule su mu pune paralelnih radnji, dinamičnih zbivanja, duhovitih i zanimljivih dijaloga i nepredvidljivih obrta. Zvonimir Furtinger je pisao scenarije za više strip crtača, ali humoristične priče napisao je samo za Julesa.

Nešto kao abstrakt

Trotomna edicija *Herlok Šolms, Kralj maske*, osim kompletnim epizodama, bogata je i mnoštvom pratećeg dokumentarnog materijala i podataka koji će uživanje u epizodama učiniti još vrednijim. Posebnu pažnju privlače skice i studije koje prate svaku knjigu ponaosob, koje govore o Radilovićevom delikatnom pristupu stripu kao definisanoj umetnosti, i koje striparima u razvoju mogu poslužiti kao matrica za karakterizaciju likova na kojima rade.

Priča o Arturu Konanu Dojlu i njegovom književnom liku kaže da, ako pismo adresirate na – Šerlok Holms, Bejker Strit 221B London, England, dobijate odgovor na sva pitanja od sekretarice biroa koji i današnji dan radi zahvaljujući donacijama jedne banke raspoložene za čuvanje tradicije.

Julio Radilović Jules, Zvonimir Furtinger i njihov Herlok Šolms su već pokazali da odlično savladavaju vreme, da postaju tradicija, i da odgovore na svoja pitanja možete dobiti na adresi zagrebačkog STRIP-FORUMA, koji je, objavljujući kompletne epizode o Herloku Šolmsu, zapravo započeo objavljivanje celokupnog opusa Julia Radilovića Julesa.

* * *

Gradeći scenario za serijal, Furlinger se odlučio za blago karikiranje likova, o čemu svedoči način na koji on interpretira Herloka Šolmsa, pri čemu se Dojlovim likom poslužio samo kao inspiracijom. Šolms jeste centralna figura oko koje se plete radnja, nadmoćni detektiv koji razrešava dramatičnu zamršenu situaciju i čitačevog iščekivanja, ali – on kao da dolazi niotkuda. U svakoj pojedinačnoj epizodi nema naznaka o njegovom ranijem iskustvu i poreklu, pa se njegova nadmoć (samo naizgled) svodi na razliku između njegovog oštroumlja i dobrodušne pojave dr Vastona, njegovog pomoćnika. Sličnu funkciju ima i umeće prerusavanja, koje je inače vrlo često u kriminalističkim romanima, ali ono je kod *Kralja maske* totalno, sve sa porukom da svemoguć borac za istinu i pravdu može postati bilo ko, uz uslov da i prerusen zadrži ljudske osobine.

Furlinger se ne razmahuje dijalozima, replike njegovih junaka su svedene na jasno i neophodno, a njihov uzbudljiv tok se zasniva na ironičnim dosetkama engleskog humora. Šolms je uvek džentlmen, promišljen i hladnokrvan, ostali likovi se prilagođavaju temi i vremenu na kojima je epizoda zasnovana. Tekstovi dijaloga upisani su rukom Zdenke Radilović, koja je

Subjektivni je osećaj autora ovih redova da je Julio Radilović Herloku namerno dodao hipertrofirani nos, aludirajući na to da je za posao detektiva nužna nesvakidašnja intuicija za koju je sinonim "nos", filing, kako bi to nazvala današnja mladež. Zanimljivo je da su na sličan način postupili Lučano Seki i Roberto Raviola, italijanski autori stripa, kreirajući lik Boba Roka u serijalu Alan Ford. S obzirom na vreme pojavljivanja Alana Forda, gotovo je sigurno da su Italijani već videli Julesovu verziju Šerloka Holmsa, pa su, odlazeći doduše korak dalje u karikiranju svog lika, osim škotskog ogrtača i kačketa, Bobu Roku dodali – pravu nosurdu.

slova naglašavala i uvećavala u skladu sa dinamikom događanja i raspoloženjem lika, što daje utisak da se zvuk ili naglasak iz kadra gotovo čuju.

Iako je Radilović portretisanju Herloka Šolmsa pristupio sa ravni groteske, crtač je izgled glavnog junaka stripa ipak preuzeo od Artura Konana Dojla, stvarnog duhovnog oca slavnog detektiva, koji ga je, opisao na sledeći način: tanak, mišičav i tamnopus čovek, velikog nosa, oštih crta lica, prodornih sivih očiju i uglastih ramena...Sledstveno tome, Jules je i svog junaka, poput engleskog pisca, obukao u škotski ogrtač, dao mu kačket, lulu, violinu i smestio njegove dogodovštine pretežno u enterijere i eksterijere Engleske i Škotske, taman toliko da transponovanog Herloka učini bliskim brojnoj čitalačkoj publici već naviknutoj na Holmsa. Uz napomenu, naravno, da je protagonista

stripa nesporno produkt lične kreativnosti vannersijskog crtača.

Sjajno razumevajući zahteve scenarija, Radilović pristupa svom delu posla sa prepoznatljivom pedantnošću, bravurozno iscrtavajući svaki kadar i lik, dovodeći ih u funkciju vizuelnog prepoznavanja radnje ili karaktera junaka. Raskoš Radilovićeve crtačke umešnosti sa zadovoljstvom se može pratiti iz epizode u epizodu: bilo da, koristeći filmski izraz, uvodi čitaoca u radnju epizode širokim planom kadra iz gornjeg rakursa sa mnoštvom detalja (bez ijednog suvišnog!) koji definišu mesto i vreme događanja, ili da svoje likove oblači u kostime koji su, takođe, iscrtani do detalja. Promenu rakursa kadra, kao i promene plana slike, Radilović koristi vrlo vešto i vrlo često, što radnju čini veoma dinamičnom, a što kod čitaoca stvara potrebu da kroz epizodu prođe u jednom dahu. Sličnu funkciju imaju i smene kaiševa na tabli, koji su crtani sa po tri, pa sa po dve sličice, što već predstavlja neko stripovsko pravilo, koje će Radilović hrabro (i uspešno) napustiti kad god oseti potrebu da doda gas tempu pojedinih radnji u epizodi.

Radom na serijalu *Herlok Šolms, Kralj maske*, Julio Radilović je dokazao da jednako likovno kompetentno vlada medijem realističnog stripa kao i stripom komike-groteske, što svedoči o njegovom širokom kreativnom rasponu. ■

Vannersijska egzotika autentičnog Šerloka Holmsa bila je razlog brojnih parodija koje su se, ubrzo posle pojavljivanja pred čitalačkom publikom, množile od početka dvadesetog veka u najrazličitijim medijima, pozorišnim i filmskim delima. Istoričar stripa Džim Korkis smatra (1989.) da „često izgleda kao da svaka zemlja ima svoju parodiju Dojlove kreacije... Izgleda da su jedino u Americi, uz brojne satire, šale i parodije, crtači stripova pokušali s ozbiljnim interpretacijama neverovatnih Šerlokovih pustolovina.”

Teoretičari stripa sa jugoslovenskih prostora, međutim, ne slažu se sa Korkisom, tvrdeći da je se žanrovsko određenje karikaturnog pristupa ne može svoditi na "satiru, šalu, parodiju", uz jasno izražen stav da Radilović-Furlingerov Herlok nije parodija, već klasična krimikomedija zasnovana na karikaturnim transpozicijama likova Artura Konana Dojla.

COMICS* COMICS

TRACIM VREME NA
ZAJEBANCIJE.
OVO JE BRATE
NEOZBILJNO.
TREBALO JE DA
POSTANEM LEKAR
ILI TAKO NEŠTO.

KAKVE SU
ŠANSE DA SAD
KRENEŠ DA SE
ŠKOLUJEŠ
ZA LEKARA?

DA, NIKAKVE.
NEMA IH.

A DA ONDA ZAČEPIŠ
I DA RADIŠ OVO ŠTO RADIŠ
KAO DA JE PODJEDNAKO
BITNO KOLIKO
I OPERACIJA?

ALI...
NIJE.

ONDA
NEK
TI JE SA
SREĆOM.

TONČI ZONJIĆ

*ZAMENITE "STRIPOVI" SA BILO ČIM DRUGIM ŠTO NEMA VEZE S LEKARIMA. WWW.TO-ZO.COM 2016
PREVOD SA ENGLLESKOG: IVAN VELJKOVIĆ I MARKO STOJANOVIĆ

Tema(t):

Novi val

Kao glavni problem mladim strip autorima nameće se pitanje gde da plasiraju svoje ideje i radove. To je tako svuda u svetu. Još je teže ako potencijalni autori iole streme da se etabliraju van ustaljenih mejnstrim normi i, ne daj bože, čak i žive od svog rada. Taj nedosanjani san nisu uspjeli mahom da reše ni mnogo talentovanije glave od onih kakve ponekad srećemo u mejnstrimu, i to u mnogo bogatijim zemljama od ovih naših. Situacija je možda još mračnija u ovoj našoj sredini, gde je prva asocijacija na strip kod većine rijaliti-konzumentske populacije Kapetan Miki. Ko dogura do Alana Forda smatra se avangardom. Koga, uostalom, briga za te priče u slikama, još ako nisu lepo nacrtane da čovek liči na čoveka a kamen na kamen? Naravno, nas briga, i zato smo tu. A tu je i redakcija "Strip Pressinga" sastavljena od sve samih relativno ocvalih entuzijasta, koji će rado utrošiti vreme – a vreme je novac – na radove nekih nepriznatih, mahom mladih, možda i pokojeg talentovanog autora.

Mebijus je, kada je sa svojom grupicom entuzijasta, kojima je bio pun „kufer“ ustaljenih mediokriteta i ustanovljenih veličina, napravio rez i pokrenuo „Metal Hurlant“, jer drugačije nije imao prostor da plasira svoje radove. Robert Kramb je nešto ranije, tačnije te globalno destruktivne 1968, prodrmao svet stripa i uperio svoju sasvim bukvalnu i nemetaforičnu erekciju umočenu u mastilo ka svim mediokritetima tadašnjeg američkog mejnstrima. A kada je došlo njihovo vreme da otupe svoje oštrice, nastupale su nove i još novije generacije slobodnomislećih autora, spremnih da isuče svoje erekcije i pretoče frustracije na papir. I to frustracije nastale mahom postojanjem upravo ovih pripadnika prethodnih generacija.

Mi smo u procesu. Nema tih generacija koje možemo da krivimo za svoje neuspehe, i ostaje jasno da smo za sve nagomilane probleme krivi isključivo mi. Malo je okasnelo da i dalje krivimo Tita i Partiju – davno beše. A već evo nove generacije, spremne da krive nas za sve što ih je snašlo. Mi ništa nismo uradili od života, a već evo novog talasa da piša po nama i krivi nas za sve što, jel'te, nismo uradili. I kriviće nas što nemaju za šta konkretno da nas krive. I to će činiti tiho, pakosno, pasivno agresivno – milenijalski.

Eto zajedničkog sadržaja. Sve su ovo milenijalske tvorevine. A budimo poštenu, niko od nas posebno ne ceni milenijalse. To je opasna mlada generacija koju ne kapiramo tako lako. Njihovi problemi nam se čine dalekim i banalnim. A za njih su stvarni i okoštali, i ne treba ih sa podsmehom odbaciti. Nisu oni razmaženi – mi smo. I u toj razmaženosti zaboravili smo na

pravi način da ih upozorimo na život, a on ih već iz zasede šamara i baca u očaj. Ne dajemo im priznanja, jer ih ni sami nismo dobijali. Ali, oni zaslužuju ta priznanja, koja mi ne dajemo jer smo mali, ozlojađeni ljudi puni zlobe i prezira. I oni to osećaju.

Evo, ovde imamo reprezentativni uzorak te generacije milenijalska, od Srbije, preko Crne Gore, Hrvatske i Turske. I imamo srž koja probija iz njihovog mastila i guši nas pasivnom agresijom. Ovo govorim na najafirmativniji mogući način. Nismo baš najbolje izgradili temelje, posebno na ovom podneblju, i nova generacija će nas rado opomenuti. Pogledajmo za početak izvanredan rad Korine Hunjak, 26 godina, Hrvatska. Estetika je setna, depresivna. O čemu nam govori Korina? O trenucima, koje radije delimo na Fejsbuku i Instagramu, komentiramo i prenosimo impresije, bez udubljenja u uzor. Tačnije, oni trenuci u kojima treba

ka, i milenijalsi su toga sasvim svesni. Heroji naše mladosti podležu ovoj bolesti, a mladi to ravnodušno prate, beleže i akumuliraju u podsvesti. Ako se ti stariji, nazoviuspešni ljudi ubijaju, zašto ne bi ni oni, koji imaju višestruko manje. Taj strah odvajkada postoji, a društvo kao da ne obraća pažnju, ne vrši prevenciju, ne skreće pažnju na tu temu. Krive nas, a to ni ne osećamo – Mara svojim stripom kritički skreće pažnju upravo na tu činjenicu.

Marijana Kostić (22 godine, Leskovac), nas krivi ne uvijajući. Estetika crteža je svedenija od Marine, ali ne toliko šarmantno kao kod Korine. Ali, poruka je čak potresnija. Svedoči koliko su ove mlade generacije svesne da su nam ruke do laktova uprljane. Makar nekima od nas. Ali to nas ne rehabilituje, jer trpimo svakakve gamadi u svojim redovima, žmirimo na jedno oko na poreklo imovine, dela iz prošlosti, i zadovoljavamo se time da su svi ti gmazovi iz našeg okruženja prihvaćeni ako na kraju dana pokažu jedan čin čovečnosti. Ali ne, milenijalsi neće to oprostiti, svešće račune, a Marijana će nas opomenuti da se sve vidi, i sve se zna. Nema opravdanja za opake, pa makar nas pomazili po kosi i kupili nam sladoled.

Idemo dalje, dok nam Danica Dedić (19 godina, Leskovac) satirično oslikava antikulturni

Emre SOMNEZ

uživati u tišini, upijati ih nemo, a ne hvatati se za mobilne telefone. Sećate se kad nije bilo mobilnih? E, pa, Korina se ne seća. Ne može da se seća, jer je već bila prva generacija čiji su polazak u školu roditelji šerovali. Sećate se kada reč „šerovati“ nije postojala? Ja se sećam, kroz maglu. Korina, verovatno, ni tako.

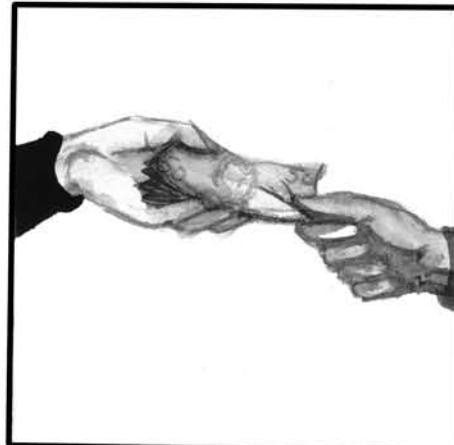
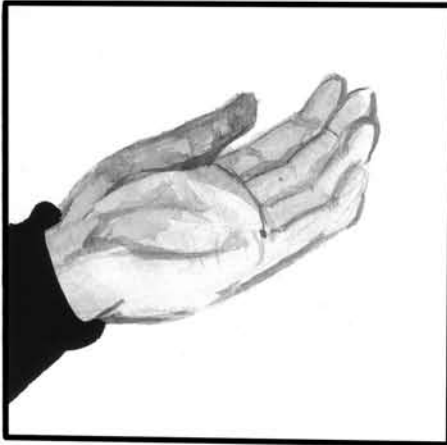
Mara Jovanović je pet godina mlađa, i iz Crne Gore je. Mislím da se sećam tih godina, otprilike sam baš tada proveo par meseci u Crnoj Gori – političkog previranja, korupcije i netrpeljivosti. Šta se za Maru promenilo? Malo toga, osim što ih je život pošteno ošamarilo. Neverovatno koliko je njena tabla ležerna. Ne deluje svedeno, prepuna je detalja, ali prikazanih sa tako malo truda a vredno svake hvale. Obožavam kako svetlost prodire kroz prozor. Opet – trenutak. Spremanje, umivanje, brijanje – samoubistvo. Neodoljivo podseća na skok kroz prozor kralja Tomena u *Igri prestola*. Iako sam pad nije prikazan, potpuno sam uveren da se odigrao sa istom ravnodušnošću. Mračna statistika veli da će depresija biti pošast 21. ve-

blickrig ovog podneblja oličen u starletama i rijalitim. Sećate se kad reči starleta i rijaliti nisu postojale kod nas? Ja se sećam, i nešto mi toplo oko srca. Danica se ne seća, a rado bi gledala izlazak sunca nad zahvalnim univerzumom bez ovih pojavnosti.

Ni Mihaela Herceg (22 godine, Hrvatska) nam ne prašta. Opsednuti smo svetom do te mere, da smo počeli i sebe da preziremo. Sva ta pomagala nam služe da pobeđemo od sebe, a čak i četrnaestogodišnja Ana Nikiforova iz Crne Gore shvata koliki smo foliranti i lenjguzi. Egzistencijalna sekvenca svake od ovih autorki otkriva po jednu pukotinu u ustrojstvu našeg sveta, i skreće nam pažnju da se nemamo baš čime podičiti.

Nadajmo se da će Tanosovi kameni beskraja ostati u domenu stripa i filmskih blokbestera. Milenijalsi bi ih rado iskoristili i jednim pucanjem prstiju obrisali sve što im se na ovom svetu ne dopada. Ali nešto se bojim da se nama, generaciji koja im prethodi, ne bi dopao ishod... ■

Nikola DRAGOMIROVIĆ

MARIJANA KOSTIĆ · THE HAND THAT ROCKS THE CRADLE

UGLEDAM NEŠTO
TAKO PRELIJEPO

PONEKAD

DA NE MOGU TO
NITI ISKOMENTIRATI

ILI REĆI
NEŠTO

JEDNOSTAVNO
MORAM ZAČEPIT I
UŽIVATI U TOME.

UVIJEK JE DOBRO BITI U DOBROM DRUŠTVU

JUTARNJI ĐIR

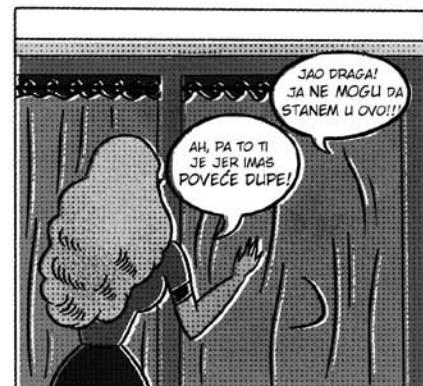

Šef pita radnika:

Ana NIKIFOROVA

Danica DEDIĆ

RATNI STRIP OD 4 STRANE

SCENARIO: MARKO STOJANOVIĆ — CRTEŽ: STEFAN STOJKOVIĆ

IZNENADE SE LJUDI KAD ČUJU DA SAM PLAĆENIK, KAŽU DA IM NE DELUJEM NEŠTO POSEBNO RATOBORNO. U TOME JE ČAKA - ZAŠTO BI TE NEKO PLAĆAO ZA NEŠTO ŠTO BI IONAKO RADIO? BOGAMI SU ME I PLAĆALI. IMA GDE SU MI OSTALI DUŽNI, ALI NEMA GDE NISAM RATOVAO.

NA SEVERU JE TRAJAO HLADNI RAT. NIKO NIJE ZNAO KO GA JE POKRENULO, ALI SU LISIJANE GLAVE S OBE STRANE SPREČAVALE DA SE ZAVRSI.

NA ZAPADU SU BILI PROFESIONALNI. DOBRO PLAĆALI, ZLOUPOTREBLJAVALI.

NA JUGU JE HAOS PRAVILA LBITAČNA MEŠAVIONA VATRENE VODE I HLADNOG ORUŽJA...

...ALI JE NA ISTOKU BILU NAJOPASNJIJE. TAMO JE SVE BILO SVAČIJE, ŠTO ZNAČI DA JE ŽIVOT BIO NIČIJI. GINULO SE ZA DŽABE A LBIJALO BESPLATNO... TU SI MOGAO DA ZARADIŠ JEDINO METAK.

